

Юрій Грешко

На псевдо «Стіна»

*Історично-біографічна повість
та оповідання*

**Брошнів-Осада
МПП «ТАЛІЯ»
2021**

УДК 821 (477) :94 (091)

Г85

Г85 Юрій Грешко На псевдо «Стіна». Брошнів-Осада: МПП «ГАЛЯ», 2021 р – 156 с.

ISBN 978-617-7505-42-5

У Європі завершилась Друга світова війна, але не для українців, які змушені братися за зброю і тисячами поповнювати лави національного підпілля. На зміну коричневої чуми гітлерівського нацизму, на західноукраїнські землі прийшов ворог ще більш кровожерний та підступний - московський комунізм.

Історична повість На псевдо «Стіна» пропонує читачам на прикладі героїчної біографії зв'язкової УПА Марії Ковалишин, уродженки села Шумляни, що на Тернопільщині, зануритись у епоху звитяги та самопожертви, проїнятися духом надії та любові до рідної землі, які плекали у своїх серцях українські націоналісти, що не шкодуючи власного життя, вступили в сутичку із безжалючим ворогом.

УДК 821 (477) :94 (091)

ISBN 978-617-7505-42-5

ПЕРЕДМОВА

Марія Ковалишин була однією з багатьох тисяч представниць української молоді, які не захотіли залишатися осторонь в лиху годину комуністичної окупації рідної землі. Обов'язок та поклик сумління захисту Батьківщини спонукав її, ризикуючи життям, пристати до організованої відсічі ворогові. З часом, потрапивши в полон і будучи засудженою до тривалого ув'язнення, вона не зламається і пронесе любов до України у своєму серці крізь сибірські табори та казахське заслання. Її жертва, як і сотень тисяч борців за волю, наблизили той визначальний час, коли наша держава скинула імперські кайдани і відновила свою Незалежність.

Українська історія майже завжди була сповнена драматизму і трагічних випробувань для людей, які народилися в цьому куточку землі і в поті чола дбайливо творили свою історію. Тому, коли приходив ворог, чи це монголо-татари, чи польська шляхта, українські хлопці та дівчата, сповнені любові до своєї неньки–батьківщини, ставали на її захист зі зброєю в руках. Багато їх полягло у цій боротьбі, пожертвувавши власними мріями і надіями, відмовившись від свого особистого блага на користь державницької ідеї, якої гідний народ, що живе під Богом даним сонячним світилом.

Як писав християнський мислитель Тертуліан: «Кров мучеників – це насіння Церкви». Чимало мученицької крові впила в себе багатостраждальна українська земля. І хоча гніту польського чобота і

московської неволі не вдалося подолати великим сином України, проте козацька слава і звитяга передавалася майбутнім поколінням із молоком матерів. Дух свободи та української гідності згодом виринав у славних героїчних постатях. У буремному ХХ столітті спроби повернути собі право бути господарями на рідній землі набули ще більш рішучого та системного характеру. У горнилі світових воєн постало Стрілецтво, Українська Народна Республіка, ОУН-УПА. Бо ж визвольних прагнень українців тоталітарній деспотії не спинити!

Кожне покоління українців народжує своїх героїв. Українці від малого до найстаршого об'єдналися в боротьбі з червоною чумою під стягами Організації Українських Націоналістів. Тому увага молодих письменників до пульсуючого жертвотворного моменту нашої історії в недалекому минулому саме на часі – в дні нескінченної війни.

***ІГОР КАЛИНЕЦЬ,
ЛАВРЕАТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРЕМІЇ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.***

Глава 1

*«Ми боролися, знаючи що не переможемо,
але ми хотіли показати світові, що ми великий
Український народ»*

Марія Дмитрівна Ковалишин.

Коні несли підводу з горбка з величезною швидкістю, трясучи буйними гривами і занепокоєно фуркаючи. Дерев'яні обковані колеса скрипіли, насакуючи на вибоїни, а довгий дерев'яний дишель, розхитуючись, загрожував відділитись від основи і остаточно розвалити всю конструкцію.

На соломі лежав поранений і важко стогнав. Його часте, поверхнєве дихання не давало повітря, як слід, проникати до легенів, а виною цьому була вогнестрільна рана в правій половині грудної клітки...

– Ісусе!.. Маріє... Я помираю... – хриплий стогін пробивався крізь уривчасте дихання.

– Тримайся, Миколо! Вже недовго. В долині живе фельдшерка Ярослава, вона тобі допоможе.

Двадцятиоднорічна дівчина з темно-каштановим волоссям, зібраним під хустиною, схилилася над стражденним упівцем і міцно притиснула носовичком кульовий отвір у грудях. Витончене, подовгасте обличчя не виражало емоцій. Її руки, як і спідниця, були в крові.

Марії Ковалишин на всездо „Стіна”, незважаючи на молодий вік, до екстримальних умов було не звикати. Вже два роки вона була зв'язковою у сотні „Лісовики”, що провадили криваву боротьбу з німецькими, а тепер і більшовицькими окупантами. Її молодша подруга Ганна злякано

позирала заплаканими очима то на пораненого, то на Марію.

– Ой, лихо, що ж тепер буде? Марусю, що ж нам тепер робити?

Страх та розпач заповнили душу дівчини, і вона сиділа на підводі, мов полохлива пташка, готова спурхнути в будь-яку мить.

– Мовчи, Ганю! – Марія суворо поглянула на подругу карими очима. – Краще молися!

Молодий юнак Іван Бронівський, що своєю мужньою поставою додавав кілька років до свого віку, впевнено тримав віжки у руках і час від часу занепокоєно позирав через плече на важкопораненого товариша.

– Нас уже півсела бачило, – дещо сердито гукнув Іван, – хтось таки справді нас закладе! Ех! На жаль, немає іншої дороги, доведеться ризикувати.

Марія тільки стулила тонкі губи, які від цього побіліли, і ще дужче притиснула до рани скривавлену хустинку. Втратити вірного друга молоді повстанці намірів не мали і готові були боротися за його життя усіма можливими засобами

– Терпи, Миколо, ще трішки... – шепотіла Марія і вільною рукою стиснула шорстку руку пораненого упівця.

З обох боків центральної вулиці села Великих Шумлян пролітали білобокі хати, зелені садки із зав'язями яблук та груш. Зграя місцевих псів зірвалась з місця і з гучним гавкотінням помчала за підводою, демонструючи всій вулиці свої сторожові навики.

Попереду завирувало смарагдовими хвилями кукурудзяне поле. Фірман Іван різко, як зміг, зупинив коней.

– Тпрр-ууу! Стій!! Дівчата, швидко всі ховайтеся у кукурудзу, стрибки попереду¹.

Марія та Ганна високо підняли голови і кинули швидкий погляд у далечінь. На жаль, Іван не помилився: в долині дорогою з-під кінських копит здіймалася курява, крізь яку виднілися вершники. Це могли бути тільки стрибки.

Схопивши пораненого за ноги, Іван кивнув дівчатам, мовляв, беріть мерщій за плечі!

Вони не стали гаятися ні секунди і, обережно обхопивши упівця, перенесли його з воза до заростей кукурудзи менш, ніж за хвилину.

– З Богом! – кинув на прощання Іван, вискакуючи на підводу. – Я знайду вас, як тільки зможу. Стривожені коні рвонули вперед, мотаючи замиленими головами на всі боки.

Що сталося з Іваном Бронівським, дівчата не знали. Чи перепинили його стрибки? Чи він спокійно поїхав додому, до рідного Бокова? Вони відчайдушно тягнули пораненого за руки, порвавши рукави сорочки і постиравши до крові свої пальці об гострі, кинжалоподібні листки кукурудзи.

– Здається, що все тихо? – несміливо витиснула із себе Ганя.

Марія лежала поруч із упівцем, вслухаючись, окрім гупотіння власного серця, ще у навколишні звуки.

¹ „Сtribки” – народна назва військових з „истребительных батальйонов” – спеціальних формувань НКВД для боротьби з ОУН-УПА

Крізь густі кукурудзяні стебла пробивалася небесна блакить, розріджена молочно-білими хмарами.

– Біжи, Ганю, по Ярославу, а я тут біля Миколи посиджу, – Марія перевела погляд з подруги на пораненого. Він лежав непритомний, а кров із рани вже майже не витікала.

– Я хутко! – дівчина вигулькнула із зеленого моря і, переконавшись, що небезпеки нема, чимдуж кинулась у бік помешкання фельдшерки.

Марія зігнула декілька товстих стебел і підпхала їх під спину упівця. Невеликий коник-стрибунець з'явився невідомо звідки, і примостився простісінько на Миколиному чолі, невпевнено озираючись і вивчаючи дивний та новий об'єкт. Легкий помах долоні – і коник розчинився в леті понад гігантськими стеблами. Не бажаючи гаяти час на очікування, дівчина взялася до улюбленої справи, до якої завше зверталася на дозвіллі: почала молитись на вервиці. Чорні зернята повільно проходили повз пучки її тоненьких пальців, і час зовсім завмер, а спокій та мир запанували в серці.

Глава 2

– Справа складна, – протягнула фельдшерка, притискаючи складені пальці навколо рани, – пробита права легеня і зовсім не функціонує через те, що повністю заповнена кров'ю. Гемоторакс.

Ярослава Кобилюк була вже літнього віку і досвідченою фельдшеркою. Коли понад тридцять літ тому закінчила Станіславівську фельдшерську школу, її за високу успішність залишили в міській лікарні операційною сестрою. Тільки згодом через заміжжя талановита Ярослава покинула улюблений фах і переселилася до віддаленого села Великі Шумляни, де відразу знайшлося місце фельдшерки. Скільки води відтоді перетекло... Скільки вдячних пацієнтів щодня вітаються із місцевою рятівницею!

– Що ж робити? – розгублено запитала Марія.
– Він може померти!

– Може, – погодилася фельдшерка, – але з Божою поміччю не сьогодні.

Ярослава підбрала сиве волосся під тісний чепець, від чого її привітне обличчя заокруглилося. Вона підтягнула із кукурудзяних заростей свою важку медичну сумку за шлейку і промовила до Марії:

– Потрібна твоя допомога, не злякаєшся?

– Ні, кажіть, що маю робити, – обличчя дівчини, дещо бліде, наблизилося до Ярослави.

– Для початку помий спиртом мені руки, а також ділянку шостого міжребер'я.

Зауваживши розгубленість помічниці, фельдшерка чітко вказала на потрібне місце.

У руках Ярослави з'явився маленький скальпель, який вона вмочила у спирт, а тоді, дрібно перехрестившись, сказала:

– Боже поможи!

Кероване точним рухом, тонесеньке лезо зникло під надрізом і, коли виринуло, то потягнуло за

собою потік темно-вишневої, майже чорної крові, разом зі згустками та повітряними пухирцями.

– Тепер – дренажна трубочка... – мимоволі коментувала Ярослава, вставляючи до рани в боці пораненого тоненький гумовий дренаж.

Звівши очі на Марію, фельдшерка помітила, що губи дівчини ворущаються, шепочучи молитву, а руки, не гірше від професійної медсестри, впевнено обтирають шкіру навколо розрізу від згустків крові.

В цей час вояк застогнав і заворушився. Важкий, надривний кашель струсонув усе його тіло, а на устах з'явився слиз із кров'ю.

– Це не страшно, – заспокоїла фельдшерка Марію, зауваживши її зляканий погляд. – Його легеня потроху долучається до дихання, от і очищається від зайвого.

– Слава Богу! – перехрестилася побожно Марія і заплющила очі. – А що тепер?

– А тепер треба діждатися темряви і перевезти Миколу до лісу. Там є фельдшер „Вуж”, який буде його лікувати та доглядати.

– Ганя вже, мабуть, сказала хлопцям, і вони після заходу сонця під'їдуть, – впевнено відповіла Марія, допомагаючи фельдшерці забинтовувати рану.

– Давай йому по ковточку воду і пильнуй, щоб не почалася гарячка, а я повертаюся додому.

Ярослава закинула сумку на плече і, втомлено всміхнувшись дівчині, ступила в бік кукурудзяних хащів.

Для Марії та Миколи розпочався час довготривалого очікування та молитви.

До лісового табору в'їхали майже опівночі, вже другі півні десь далеко в селі відспівали, над столітніми деревами темно-чорне небо було щедро посипане діамантами Чумацького Шляху.

Табір являв собою сукупність земляних криївок, сполучених між собою глибокими окопами. Поруч у загоні тихо дрімали коні, зрідка фуркаючи на набридливих комарів.

Навколо багаття, що випускало ввись палаючі жаринки, згуртувалося з десяток повстанців, які зручно вмостилися й замислено споглядали вічнопривабливий процес згорання деревини та утворення полум'я.

Серед них вирізнявся чоловік середніх літ, із борідкою, густими бровами та великим латунним хрестом поверх солдатської сорочки. Це був священник-капелан, отець Мирон. Вояки охоче слухали його настанови, а часом – просто філософські роздуми про життя. Марія, передавши пораненого в надійні руки фельдшера „Вужа”, тихенько присіла під буком і прислуховувалась до розмови.

– Отче Мироне, – звернувся до священника кремезний упівець на прізвисько „Віл”, – що ви скажете на те, що деякі наші побратими змушені пускати собі кулю в скроню, щоб не потрапити до ворожого полону? Чи це гріх самогубства чи ні?

Священик опустил голову на груди і нібито на мить заглибився в себе, а потім, стрімко поглянувши на „Вола”, відповів:

– Браття! Ані тіло, ані життя не є цілковитою власністю людини. Бог сотворив чоловіка для якоїсь вищої мети, а не для того, щоби він сам вкорочував собі віку. Апостол Павло стверджував, що тіло – це храм Святого Духа. Хіба можемо руйнувати Божий Храм?

Отець пильно обвів своїм глибоким поглядом усіх, хто був біля багаття, а тоді, затримавши його на Марії, ледь помітно кивнув їй в знак привітання.

– Але ж потрапити в полон до москалів означає тортури, пекельний біль та знущання! – молодий юнак, у якого тільки почали засіватися вуса під носом, емоційно звівся на коліна і з викликом поглянув на священика.

– Під ножем ката викажеш всі таємниці, разом із іменами, місцями криївок та схронів, – підтримав молодого товариша упівець літнього віку, скептично киваючи головою.

Всі також загомоніли, погоджуючись, що краще – швидка смерть, ніж московаське ярмо і лиха перспектива зрадити побратимів під час тортур. Аж раптом крізь чоловічі голоси проникнуло грудне контральто:

– А ось і ні!

Марія застережливо підняла вказівний палець і її очі горіли від відображення вогню:

– Святі мученики Юрій, Пантелеймон, Дмитро, Катерина та Варвара витримали нелюдські знущання і не злякались. Не зрадили своїх переконань і своєї віри.

Чоловіки здивовано повернули голови в бік дівчини, що насмілилась усім заперечити.

– А! Та це ж „Стіна”! – видихнув „Віл” і приязно всміхнувся. – Чогось іншого я від тебе і не чекав.

Упівці поблажливо презирнулись. Вони добре знали Марію і поважали її за добре серце та мужню вдачу. Проте відчайдушний героїзм з її уст сприйняли скептично.

– Історії відомі випадки, коли святі дівичі під загрозою зневаги та втрати обіцяного Богові дівоцтва заподіювали собі смерть, – отець Мирон говорив, задумливо перебираючи дерев’яні зернятка вервиці.

– От бачите! – зрадів юнак, вбачаючи в цьому прикладі підтвердження своєї правоти.

– Церква неоднозначно оцінила ці вчинки, – священник поглиблював дискусію. – В цьому випадку не кат, а сама людина позбавляє себе життя.

Зненацька лісову тишу порушив порив різкого вітру. Гілля дерев зашуміло, застогнали старечим скрипом стовбури вікових буків та грабів. Полум’я від багаття опустилося низько-низько і, якби не розжарена грань від дров, неодмінно згасло б.

– Бог подає знак, що тема для розмови не найкраща, – старий упівець Гнат Шеремета на прізвисько „Сич”, який досі тільки мовчки слухав, підвівся і огледівся навколо. Округле обличчя, довгі вуса і пухнасті брови справді уподібнювали його до представників роду совиних.

– Все ж це не пусті балачки, а – Церковна наука, – „Віл” підкинув до багаття дров і затулив кволе полум’я своєю могутньою спиною.

– Найголовніше, любі мої, – священник автоматично стиснув рукою хрест на грудях, – зав-

жди перебувати в стані Божої благодаті. Часто приступайте до Святої Сповіді та Причастя і, звичайно ж, моліться повсякчасно, де б ви не були. Молитва – це ж дихання Бога в людській душі...

Пориви вітру досить швидко ослабли, і незабаром знову запанувала звична нічна тиша, тільки десь від села долинав далекий спів жаб'ячого хору.

Марія, підвівшись, звернулася до товариства:

– Дорогі друзі! Добре тут із вами бути, легко на душі та й цікаво. Але, на жаль, мушу вас покинути. Додому дорога неблизька, а дістатись треба до світанку.

– Благослови тебе Господь! – отець Мирон підвівся і осінив дівчину широким хресним знаменням.

– Дякую, всечесний отче! – Марія схилила голову, від чого хустка сповзла, відкривши пишну дівочу косу.

– Будь обережна, – „Віл” підняв руку, прощаючись. – Щасливої дороги!

Ступивши десяток кроків у бік гущавини, Марія відчула швидкі кроки за спиною. Рвучко обернулася. Молодий юнак Петро Гук, який біля багаття не зводив з неї очей, зупинився і видихнув:

– Марічко! Ось візьми, це я для тебе вдень назбирав.

На дівочі долоні ліг букет лісових квітів. Навіть при тьм'яному світлі далекого багаття, Марія помітила красиві дзвіночки, лісові мальви, волошки та ромашки. Запах квіткового нектару перемішався з лісовою свіжістю.

– Дякую, Петре! – дівчина поглянула на юнака і огорнула букет рукою. – Добраніч!

Петро довго дивився їй услід і намагався глибоким диханням заспокоїти стукіт власного серця, що ніяк не вгавав.

Вранці, обходячи табір, він біля великого пенька знайшов свій букет, дбайливо покладений на видноті. Він схопив квіти і жадібно вдихнув у себе їхній аромат, марно намагаючись вловити запах дорогої його серцю людини. Та, крім ромашок, нічого не відчув...

– Справжня „Стіна”, – прошепотів Петро і понуро побрів до своїх.

Глава 3

Минуло кілька днів від недавньої пригоди. Марія вийшла вранці на просторий ганок і вдихнула крізь розчинені вікна ранкове липнече повітря, здобрене ароматом квітів та запахом свіжоскошеної трави. Сонце підіймалось над обрієм і підсушувало вранішню росу, що виблискувала самоцвітами. Божа благодать навкруги...

Поруч скрипнула хвіртка, і почулося знайоме човгання та постукування палиці. Пологим подвір'ям обережно спускався до хати сліпий Федь Паріла, намацуючи собі шлях костуром і для рівноваги тримаючи ліву руку в повітрі.

– Слава Ісусу Христу, дядьку Федю! – радісно привіталась Марія. – Ви дуже вчасно, я саме збиралася ладнати вам сніданок!

– Слава навіки Богу! – старий нерішуче зупинився і оглянувся на дівочий голос. – Ти завжди мене виглядаєш. Скучила за моїми оповідками?

– Та скучила. А ще залатала вашу сорочку, – Марія наблизилася до гостя і, підтримуючи його під руку та вважаючи, щоб той не спіткнувся об ямки та камені, довела його до літньої кухні.

Старий Федь був місцевою знаменитістю. Його всі знали і шанували цілим селом. В молоді літа він був учасником національно-визвольних змагань і воював у загоні січових стрільців. Селяни, і молоді й старі, із захопленням довгими вечорами слухали його розповіді про бої за Маківку, Галич та Гайворон, де молодий усусус отримав важке поранення. Із військових лав Федь змушено вибув, та патріотичного запалу не розгубив. На жаль, у військовому госпіталі заразився трахоною і за пів року майже втратив зір. Коли його питали: „Що ти бачиш?“, він, немов євангельський сліпець, відповідав: „Бачу людей, які немов дерева, ходять навколо“. Сільські збори на чолі з війтом постановили: сироту Федя Парілу утримувати всім селом. Кожна родина добровільно погодилась його приймати в себе на день-два, годувати, одягати і добрим словом розважати. Так і почалося кочування молодого ветерана від хати до хати, і триває от уже більше двадцяти п'яти років. Для кожного у Великих Шумлянках Федь став своїм, рідним. Він про кожного все знав, впізнавав за голосом, але найбільше любив молоду Марію Ковалишин, яка також по-особливому до нього ставилася. Немов до рідного батька.

Не встигли дійти до кухні, як дерев'яні двері навстіж відчинилися, і на порозі вигулькнула Марійчина сестра Наталя, русокоса, усміхнена, немов щойно з Церкви.

– А снідання вже на столі! – радісно оголосила Наталя. – Ми з малою Тонею все приготували. Ходімо снідати!

З-за спини середульшої сестри вийшла зовсім юна дівчина, ще школярка. Дещо соромливо вона привіталася із Федем і випурхнула на подвір'я, немов ластівка з гніздечка.

За дерев'яним столом поралася мати сестер – Ганнуся. Маленького зросту, з добрим жвавим обличчям і турботливими руками. В той же час, коли сестри Наталя та Марія садовили Федя на лавку, мама Ганнуся поставила перед ним великий горщик із вареною молодою картоплею, щедро политою маслом та посипаною кропом. На великій чорній пательні смачно шкварчала підсмажена ячня, потріскуючи поміж дрібно порізаним салом. Духм'яний, спечений ще вночі хліб доповнив гаму ароматів і змусив старого Федя ковтнути слину.

– Сідаймо всі до столу і подякуймо Богові за все, що нам дарував! – мати Ганнуся перехрестилася і почала „Отче наш!“. Опісля на столі заgrimів-задзенькав посуд, задзюрчало молоко, яке всім, хто хотів, доливала господиня дому.

Трішки заморивши черв'ячка, Федь перевів подих і сказав:

– Таку смакоту я їв хіба що до війни, у корчмі Хайкеля та його доброї дружини Лії. Вона до вареної картоплі додавала цимес – смачну зажарку

із моркви та чорносливу. А який в неї був яблучний пиріг..

Сліпець, дивлячись невидючими очима кудись крізь простір та час, всміхнувся своїм спогадам і спробував намацати ложкою картоплину.

– Хайкель був добрим чоловіком, – мати Ганнуса допомогла Федеві, докинувши кілька картоплин до миски, – хоч і іншої віри, проте в злагоді жив із усіма в селі, і горілки в борг не давав, щоб потім у вигляді корови чи плуга забрати, як це в інших селах бувало.

– А що ж ви, вуйку, ще й при корчмі квартирували? – Наталя відклала ложку і задумано поглянула на старого.

– Аякже ж! – Федь запив картоплю молоком. – На сільських зборах Хайкель одним із перших висловився, щоб бути в числі моїх добродіїв. Відтоді, коли наставала його черга, я завжди був бажаним гостем у його хаті, навіть у Шабат.

– Так вони ж у цей день нічого не роблять, – вставила слово Марія, що саме почала збирати зі столу порожній посуд.

– Ну чого ж, – поважно промовив Федь, – вони читають Тору, Талмуд, їхні священні книги, а потім навчають своїх дітей, ретельно все їм пояснюють. А за успіхи нагороджують медяниками та цукерками. Пригадую, в них було восьмеро дітей, і п'ятеро з них вже до школи ходили. То так, бувало, змагаються у знаннях, за ту солодку нагороду...

– А що ж, і поляки вас приймали? – допитувалась Марія.

– І поляки, – Федь високо підняв вказівний палець. – Яцека Білецького цурка Гелена щороку приносила мені Різдвяне ягнятко на їхній Адвент, навіть якщо я весь день був у іншій хаті. Ех, добре ми жили в наших Шумляках до війни! Жили, як Бог святий заповів – у любові. – Федь важко зітхнув, і в його незрячих очах заблищала волога від сліз. – Прийшли німці і знищили Хайкеля і всю його родину. А тепер трикляті большевики, щоб їм земля під ногами горіла! Ті – ще гірші від німців, хочуть знищити весь наш нарід під корінь.

Мати Ганнуса тихо підійшла до вікна і з тривогою оглянула подвір'я крізь вишиті фіранки. Потім з полегшенням зітхнула.

– Нічого, вуйку, – Марія сіла поруч і взяла сліпця за велику долоню, – українці так легко не віддадуть рідної землі. Десятки тисяч наших земляків взяли зброю до рук і готові боротись не на життя, а на смерть!

– Що вони вдіють проти тієї червоної орди? – сестра Наталя зневірено опустила голову і затулила обличчя долонями. З-під хустки вибились пасма волосся.

– До нас недавно приїздив сотник Бурлака, він пов'язаний з головним проводом ОУН. Так от, він сказав, що допоки живі Степан Бандера та Роман Шухевич, то є велика надія на перемогу. Вони пишуть листи до Європи та Сполучених Штатів. Захід підтримає нас.

У Марії під час короткого слова загорілися очі, і обличчя випромінювало дивне світло. Мати Ганнуса тільки мовчки похитала головою.

– Я вже бачив ту „допомогу”, ще двадцять літ тому.– Федь засовався на кріслі. – Залишила нас Європа напризволяще, наодинці з більшовиками. А Галичину віддали під польський чобіт. І тепер так буде...

– Але є ще Бог на небі, – мати Ганнуся погладила спрацьованою рукою Марійчині плечі, – і Він все бачить. Як написано в Святій Книзі: кров мучеників – це насіння Церкви. Так само і кров мучеників за Україну колись відродить нашу самостійну державу.

Сліпець на мить задумався, слова старшої жінки запали глибоко до його серця. Тоді тихо промовив:

– Дай Боже, але коли ж це буде?

Після сніданку Федь сів у дворі під розлогою яблунею на дерев'яне крісло, а Марія примостилася поруч із книгою „Життя святих” у руках. Молодші доньки Тоня та Ольга покинули свої дитячі ігри та прилаштувалися поруч, щоб послухати цікаві історії. День був святковий, коли ніхто в полі не працював, і можна було присвятити час читанню книжок.

Глава 4

Похмурий ранок заховав денне світило, від чого пташки свої ранішні пісні співали не так радісно, як зазвичай. Небо затягнулося нехарактерними для літа, важкими, дощовими хмарами, проте дощу не було.

Мати Ганнуся оголосила, що давно вже час полоти та сапати город. Бур'яни, не знаючи жалю, женуть свої стебла вгору і пригнічують картоплю, що ще не зацвіла, та й моркві з буряками серед пирію життя нема...

Наскороруч поснідавши і взявши сапку, Ганнуся з Марією, Наталею та Тонею зібрались вже йти до праці. Газдиня давала останні настанови наймолодшій Олі. Дванадцятилітня, худенька, як стебло, дівчинка, уважно слухала матір.

– Незабаром вийде вуйко Федь, подай йому кулеші на снідання, сир і сметану, і не забудь хліба нарізати.

– Добре, мамо, не хвилюйтесь, я вже велика, – дівчинка, вагаючись, шморгнула носом і поглянула на старших сестер, що доброзичливо всміхалися.

Темно-сірий кіт із пухнастим хвостом виліз з-під бамбетля і став тулитися до Олі, просячись на руки. Через мить він вже задоволено муркотів у рідних обіймах.

– Ото вже “котяча мама”, – Наталя зав'язала свою хустку під підборіддям.

– Руки потім обов'язково помий, – лагідно наказувала мати, – і, як вуйко Федь підуть, принеси нам холодної води з криниці.

– Принесу, – дівоче обличчя і котяча мордочка майже злилися між собою, обидва блаженні.

В цю мить двері ганку відчинилися, і на порозі з'явився Федь Паріла, весь похнюплений, обличчя сіре та виснажене, немовби й не спав зовсім. Він, долаючи хрипоту, промовив до господинь:

– Я мав Голгофу цієї ночі, думав, що до світанку не доживу.

– Що сталося, Федю? – сполошилася Ганнуся і випустила з рук сапку.

– Ви занедужали? – обличчя Марії відразу стало стурбованим.

Федь ступив обережно кілька кроків і схопився за поруччя над східцями.

– Сон мені наснився, – важко видихнув сліпець. – Дуже страшний та недобрий сон. Немов ось тут на вашому подвір'ї зграя круків оточила білу, беззахисну голубку і намагалася задзьобати її насмерть.

– Ой, лихо... – мати Ганнуся молитовно склала руки.

Наталя й Тоня зніяковіло презирнулись, а Марія, всміхаючись, запитала:

– Ну і що ж, вижила голубка у вашому, вуйку, сні?

Федь тремтячими від хвилювання губами прошепотів:

– Коли я прокидався, то ще начебто була жива, але з перебитими крильми...

– Наш священик, отець Мирон, – Марія намагалась говорити якомога бодьоріше, – навчав, що снам вірити не можна. Темні сили через сни можуть збити людину на манівці.

– Але інколи сни бувають і від Бога, – мати сімейства стривожено оглянулась спершу на свою хату, а тоді – на кожну із дочок.

Вцей час на вулиці пролунав неприємний і різкий звук автомобільного двигуна, який наближався.

Незвичкі до такого гуркоту гуси та кури побігли, щоб сховатися у саду, а кіт, що мирно дрімав на руках Олі, миттєво зірвався і втік до льоху. Враз гуркіт змінився на різке скавучання гальм. Лупнули кілька разів дверцята автомобіля. Почувся тупіт багатьох важких чобіт. Через півхвилини на подвір'я вбіг чоловік у формі офіцера НКВД та четверо солдатів із гвинтівками в руках.

– Всем стоять на местах! – крикнув пронизливим голосом енкаведист, приголомшивши і без цього переляканих жінок. – Кто из вас гражданка Ковалишин Мария Дмитриевна?

Над подвір'ям повисла важка тиша, тільки шурхіт від солдатських чобіт та шум ясенів над хатою порушували її.

Мати Ганнуся уврала мовчанку:

– Тут таких нема, ви помилилися, пане офіцере!

Енкаведист закліпав темними й злими очима і поліз до шкіряної сумки, що висіла в нього на плечі.

Марія ступила крок уперед і поклала тендітну руку матері на плечі.

– Мамо, ви ж ніколи в житті не казали неправди, ось і тепер цього не робіть. Марія Ковалишин – це я!

Офіцер від цих слів підскочив, немов ужалений.

– Арестовать немедленно! За участие в повстанческом движении и бандитизм!

Двоє солдатів кинулись виконувати наказ і, схопивши дівчину попід руки, поволокли її до автомобіля.

Мати Ганнуся тихо опустила на землю і закрила обличчя зморщеними руками. Наталя, Тоня та Оля голосно плакали, а Федь Паріла,

простягнувши поперед себе руки, почовгав у бік незваних гостей, лементуючи:

– Та що ж це коїться? Дайте дівчаті спокій! Який це такий бандитизм?

Та це Божа дитина, яка комара шкодує і не образить нікого. Пустіть її негайно! Маріє! Маріє!

Незрячий Федь добрів до брами і мав намір пробиратися до автомобіля, але офіцер дістав із кобури наган і, підскачівши збоку, grimнув Федя руків'ям по потилиці.

– Угомонись, собака!

Озирнувшись на заплакану матір із доньками, що стояли посеред подвір'я на колінах, він презирливо сплюнув і віддав наказ:

– Арестованную взять на кузов и глаз с нее не спускать, а то может стрыгнуть через борт!

Один із червоноармійців ствердно кивнув головою і потягнув дівчину до вантажівки. За ними йшли слідом ще троє. Енкаведист, сховавши зброю і жорстко вилаявшись, сів до кабіни і звелів рушати.

– Марійко, Марійко! – плакав Федь, заливаючись слізьми. – Ти ж мені, наче донька, як же тепер без тебе? Що ж це за несправедливість?

Стоячи на колінах, він обхопив металеві пруди брами і притулився до них безпорадно, плачучи та лементуючи.

Ззаду підійшла мати Ганнуса, маленька і згорблена від горя. Її підтримували руки Наталі та Тоні. Вона прошепотіла тихим голосом:

– Федю, не побивайся. Слізьми біді не зарадиш. Ходімте до хати й станемо до молитви.

Щира молитва здатна зруйнувати кайдани та гори зрушити.

Але сліпець нікого не слухав. Лише крізь сльози промовляв: «Маріє, Маріє...» В такому положенні і простояв добу, поки його напівпритомного забрали сусіди.

Мати Ганнуся з доньками забули про город і всю господарку. Їхня увага була прикована до образу Божої Матері із великим серцем у центрі. Всі свої надії та сподівання вони також вкладали в слова: «Маріє, Маріє, допоможи...»

Глава 5

Вантажівкою добряче трусило на вибоїстій дорозі. Ніс разив сморід від прілих солдатських чоботів та давно не праного одягу. Марія, сидячи на дні кузова автомашини, між двома парами червоноармійських конвоїрів, намагалася розгледіти клаптики рідної землі, що попадали в її обмежене поле зору.

«Коли ще побачу рідне село?» – гірко думалося дівчині. – І чи побачу взагалі?»

В цей час вантажівка почала спускатися з доволі похилої гори, і позаду відкрилися для огляду хати, сади та вся головна вулиця. Поруч дороги стояли поодинокі перехожі, що з тривогою проводжали поглядом лиховісних зайд і, опустивши очі, ймовірно, молили Всевишнього оборонити від цієї червоної напасті їх та всю родину. Чужа біда також спонукає до молитви і навіть співчуття, але дух самолюбства зосереджує увагу виключно на

особистих проблемах: «Лиш би мою хату це лихо обминуло. Спаси Господи і помилуй!»

Коли Великі Шумляни залишились позаду і зникли за пагорбом, Марія закрила втомлені повіки і заглибилась у молитву. Слова вервиці до Діви Марії були звичною молитвою, яку вона практикувала багато років, ще з дитинства. Губи ледь помітно ворушились, допомагаючи розумові зосередитись на молитовних словах. Це зауважив один із червоноармійців:

– Що – молишся, бандерівська тварюко?

З цими словами ще молодий вояка, зі світлим волоссям із схильністю до кучерів, схопив гвинтівку і пнув прикладом дівчину у плече.

– Благодатна Маріє, Господь з Тобою..., – вирвалося у молільниці, і вона замовкла, потираючи забиту руку. Потім, пильно поглянувши на кривдника, тихо, але впевнено кинула:

– Подумати тільки, ти ж – українець!

Білобрисий конвоїр зверхньо подивився на бранку і крізь зуби процідив:

– Так, я українець, з-під Лубен. Мій батько, бувши колись у Червоній армії, махновську та петлюрівську наволоч винищував, а мені випала честь дострілювати бандерівських недобитків.

Було зрозуміло, що молодий чоловік повен фанатичного ентузіазму та емоцій. Очі його округлились, а в куточках рота з'явилася слина.

– Честь – це коли борониш рідний край від загарбників, це коли визволяєш беззахисних із біди і коли допомагаєш нужденному та нагодуєш голодного. А твоя честь вартує усієї

вашої комуністичної партії, що спалила тисячі церков, сплюндрувала мільйони людських доль і оголосила, що Бога нема.

– Так, справді! – полум'яно доводив своє юнак. – Комуністи вбивали, але ворожі елементи: білогвардійщину, куркулів та фашистських прихвоснів. А Бога дійсно нема, це тобі кожен школяр підтвердить. Хто його бачив?

– Та облиш ти її, – встряв у розмову інший конвоїр із козацькими чорними вусами. – Бачиш, що вона тобі антирадянщину несе?

Солдати подіставали папіроси, і незабаром їдкий дим охопив все навколо. Марія надривно розкашлялася і затулила обличчя рукавом.

– Може, пригостиш даму цигаркою? – в'їдливо пожартував чорнявий солдат, поглядаючи на свого світлого товариша. – Га, Дмитре? Бач, як вона запах курива любить!

Конвоїри весело зареготали. В цю мить колесо потрапило до ями, і вантажівку підкинуло. Дуло гвинтівки налетіло просто на обличчя червоноармійця Дмитра, травмуючи нижню губу, роздираючи її до крові.

– Ах ти ж трясця твоїй матері! – вилаявся травмований вояка, затискаючи поранене обличчя своєю пілоткою. – Це все твої дурні балачки: Бог, честь, антирадянська пропаганда! От я тобі зараз!

Схопивши обома руками гвинтівку, він взявся товкти дерев'яним прикладом бідну дівчину по голові, по плечах, по руках, куди тільки зміг дістати, намагаючись втримати рівновагу і не перекинутися з кузова на дорогу. Його товариші

мовчки спостерігали за цим спалахом люті, спідлоба поглядаючи то на закривавлений звіриний оскал червоноармійця, то на прибиту та загнану дівчину, яка лишень змогла обхопити голову руками і забитись у далекий закуток під лавку.

Раптом конвойний автомобіль різко загальмував, і з кабіни вийшов на підніжку офіцер-енкаведист.

– Ты что делаешь, сволочь?! – гаркнув він на підлеглого. – Убить ее хочешь? Она – ценный свидетель и многое может рассказать. Если с ней что-то случится, я тебя сам расстреляю, без суда и следствия! Понял?!

З цими словами офіцер, хижо оглянув усіх вояків і зник за дверми кабіни.

Вантажівка після різкої зупинки рушила собі далі. Садист-червоноармієць мовчки сів на лаву і, ховаючи погляд від щойно битої ним дівчини, притиснув свою пілотку до травмованої губи. Ніхто більше не вимовив жодного слова, крім Марії... Її серце промовляло подячні слова молитви, які линули крізь дорожню куряву, крізь важкі дощові хмари, десь високо, вище від самих небес.

Близько обіду під'їхали до містечка Підгайці. У дворі райвідділу НКВД вже чекали на етапування десятків арештантів. Семеро чоловіків та три жінки. У багатьох були сліди від побоїв, а обличчя сковані тривою та розпачем.

Марії дали десять хвилин, щоб скористатись туалетом та напитися води. Після цього її та інших загнали вже до більшої вантажівки із закритим кузовом і повезли до Львова.

Їхали мовчки, три жінки, що були не на багато старші від Марії, також пошепки молились. Один із ув'язнених, худорлявий чоловік нервово сіпався, крутився на всі боки, судомно ковтав слину, від чого різко виражений зоб, немов яблуко, гуляв шиєю, ризикуючи вирватись із тілесної оболонки. Із його уст злітали безперестанку найстрашніші прокльони, які можна собі уявити:

– А щоб той вошивий пес Сталін здох, захлинаючись наглою своєю кров'ю! А щоб його криві ноги не носили більше ту бісівську погань! А щоб його упирські очі повилазили і світу білого не бачили!

Кузов був поділений на дві половини: більшу займали арештовані, а в меншій, відділеній ґратами, сиділо двоє червоноармійців з автоматами. Вони щось жваво обговорювали, заливаючись веселим реготом, і на ув'язнених жодної уваги не звертали. Всі інші арештанти сиділи мовчки, кожен обдумуючи свої перспективи. Нарешті, одному з в'язнів, кремезному, помітно лисіючому чоловікові набридло слухати прокльони, і він буркнув:

– Степане! Будь обережний, тебе можуть почути конвоїри і засвідчать проти тебе на слідстві.

– Облиш, Василю, – очі нервового зблиснули недобрими вогниками, – наша доля вже вирішена. Нас точно розстріляють. То нехай їх усіх, проклятих, нагла кров залиє, разом зі сволотою

Сталіном! Щоб земля під ними горіла, і спокою вони не знали!

Марія звернула увагу, що Василь, очевидно, як і Степан, – повстанці, що потрапили у полон до військ НКВД. Проте Василь виглядав більш поміркованим, і його розум зосереджено обдумував невеселі варіанти подальшої долі. Хоча ймовірність розстрілу була майже стовідсотковою, упівець не падав духом і смерть готовий був зустріти гідно та спокійно.

Марія вирішила вгамувати неспокій Степана.

– Прокляттями та лихослів'ям нічого не змінити, – промовила вона, дивлячись Степанові просто в очі, – кривавий кат буде жити доти, доки йому відпущено, а собі можна зашкодити. Читали в апостола Павла: „І нехай жодне гниле слово не сходить із уст ваших”. (Еф. 4, 29)? Прокляття переважно шкодять найперше тому, хто клене, хто переповнений гнівом та ненавистю. Воно отруює серце та душу. А нам, можливо, судилося скоро стати на суд Божий. Чи хочете з такою отрутою та жовчю зустрітися із Всевишнім?

Степан на мить затих, часто закліпав, а потім сіпнувся так, що мало не обірвав собі рук, прикованих кайданками до лави.

– Ти нещасна святошо! Ти будеш мене повчати, як жити?! Та в тебе молоко на губах не обсохло, зухвале дівчисько! Та я за рідну землю голову свою складаю, я з сотником Бурлакою сотні комуняцьких нелюдів на той світ спровадив, а ти, мабуть, колгоспну курку вкрала, міліціонерам до рук потрапила, а тепер тут життя всіх навчаєш!

– Тс-сс-сс! – зашипів на товариша Василь. – Ми ж їх нікого не знаємо, що ти верзеш?!

Степан замовк, опам'ятавшись, і зрозумівши, що бовкнув зайве, занепокоєно оглянувся на конвоїрів, проте ті й далі нікого не помічали.

На обличчі Марії не смикнувся жоден м'яз, вона й далі дивилася на товаришів по нещастю впевнено та спокійно. Лише дещо зітхнувши, Марія сказала:

– Якщо Господь дозволить ще колись зустрітись із другом Володимиром, то я йому розповім, що мала честь подорожувати з його бійцями.

Нервовий Степан здивовано витріщився на скромну, худеньку дівчину. – Ти знаєш „Бурлаку”? Звідки? Як?

Марія скупно всміхнулася і поправила хустку:

– Інколи ліси та степи перетинаються. Ви щось чули про таке?

Василь, що все швидко зрозумів, поклонився дівчині однією шиєю та приязно відповів:

– Вибачте нас, це від нервової напруги та й від незнання. Самі знаєте, у який час живемо.

– Прости, сестро, – мовив розчулено Степан, – я не хотів тебе образити.

– То нічого, – Марія приязно поглянула на Степана, – Бог добрий та милосердний. Допоки наші серця б'ються в грудях, доти є надія.

Глава 6

Те, що приїхали до Львова, Марія зрозуміла зі зміни якості дороги. Якщо сільська дорога була геть кепською і місцями настільки всяяна вибоїнами та ямками, що конвойний автомобіль мусив їхати з мінімальною швидкістю, то із заїздом до міста все змінилося.

Автомобіль впевнено збільшив швидкість, дещо пригальмовуючи на численних поворотах. Стара, австрійська бруківка змушувала вібрувати весь корпус транспортного засобу. Від цього сталеві ґрати дзвеніли, вдаряючись об металевий корпус кузова. Через те, що надворі була ніч, і місто спало, не чуто було жодних звуків звичного міського життя. Хоча ще шість років тому польський шляхетний Львів жив у повноцінному ритмі і вдень і вночі.

Радянська влада перебила бажання городянам розважатися, ходити в гості, аби не давати зайвий привід привертати до себе увагу людей „у погонах”. Зробися сірим, непомітним, як усі і, дасть Бог, ніхто тебе не зачепить, ніхто не поцікавиться, хто ти такий, ким був до приходу „визволителів” і які в тебе погляди.

Різке гальмування і траскання дверцят кабіни водія означали, що примусова подорож закінчилася. Двоє конвоїрів з іншого боку ґратів також це зрозуміли, бо застєбнули свої гімнастерки на верхній гудзик, повісили через плече реміні автоматів та змінили живі й відкриті вирази облич на зосереджені й непроглядні.

– Виходи по одному и становись в строй, – віддав наказ офіцер НКВД, який супроводжував арештантів.

В обличчя Марії вдарило таке сліпуче світло від прожектора, що вона аж зажмурилась, гляючи уважно собі під ноги. З обох боків загавкали злющі німецькі вівчарки, намагаючись дотягнутися до Марії будь-якою ціною і вхопити за гомілку чи стегно своїми довгими та сніжно-білими іклами.

Це був львівський слідчий ізолятор, так звана „Тюрма на Лонцького”, в стінах якого вміщувалося водночас півтори тисячі в'язнів.

Коли 23-25 червня 1941 року більшовики хаотично відступали під натиском німців, то за два дні тут у дворі вони розстріляли 950 чоловік: українців, поляків, євреїв. Німці, вступивши до міста, відкрили в'язницю для широкого загалу на декілька днів. Родичі намагалися знайти своїх рідних серед понівечених трупів. Багатьох таки поховали невпізнаними у спільних могилах. Правда, поплічники Гітлера не були кращими від комуністів. Протягом трьох років на одній лише Львівщині відібрали життя у 700 тисяч мирних громадян, серед яких 133 тисячі євреїв. Велика частина невинних людей загинула тут, на Лонцького...

Подих холодного нічного повітря наповнив легені, немов свіжа, джерельна вода. Марія огледілась лише одними очима, не повертаючи шию. За в'язничним подвір'ям вивищувався стародавній костел із двома вежами, що своїми шпилями з хрестами губилися десь у нічному небі.

„Ісусе Христе, мій Боже, – подумки перенеслася дівчина в стіни храму, – не залишай мене, будь зі мною!”

Офіцер перерахував арештантів і передав документи коменданту ізолятора, після цього жінок відділили від чоловіків і завели до в'язниці.

– Всім роздягнутися, швидко! – пронизливо крикнула висока та огрядна жінка, голос якої через багаторічне зловживання тютюном набув характерної хрипоті.

У великій залі розгублено стояли двадцять чотири жінки, переважно середнього віку. Усі, кого сьогодні доправили конвоїри до ізолятора, – жінки та дівчата зацьковано озиралися, не знаючи, що їм далі робити.

Старша наглядка жіночої частини, яку всі кликали Мілкою, своїми вчинками тільки додавала наруги:

– Що, тварюко, стоїш, немов укопана? Я ж сказала, знімай!!!

З цими словами жінка-гора підскочила до тендітної дічини із довгим чорним волоссям, що розгублено обійняла руками свої плечі. Один різкий рух – і біла полотняна сорочка, роздерта надвоє, упала на бетонну підлогу.

– Я навчу вас, тупих овець, виконувати накази! – кричала Мілка, немов навіжена, витріщаючи при цьому злі нахабні очі.

– Ану знімай! – блискавичним рухом вона здерла темно-синю блузку із елегантною пані, що скромно опустила додолу своє шляхетне обличчя.

Зірвавши одяг ще з двох жінок, старша наглядка обвела арештанток хижим поглядом. Всі мовчки і дуже швидко розстібали гудзики та розв'язували петельки. Одяг майже нечутно та невагомо спадав до їхніх ніг. Більшість із них почервоніли від сорому. П'ятеро охоронців-чоловіків нахабно пронизували їх пожадливими поглядами, обмінюючись між собою сальними жартами, приправленими диким реготом.

– Ви – вороги народу! – прокричала Мілка, пострілюючи навіженими очима на нещасних. – Тож поблажки не чекайте. Те пекло, про яке вам розповідали ваші попи, справді існує, і ви тепер в нім перебуваєте!

Пані зі шляхетним обличчям підвела голову і, здмухнувши з високого чола локон світлого волосся, тихо, але рішуче промовила:

– Наша провина ще судом не доведена, і ви не смійте до нас ставитись, як до злочинців! Я взагалі тут помилково, мене схопили в центрі Львова, на церковному подвір'ї і навіть не спитали про документи!

Пика Мілки засмикалася всіма м'язами, що було дуже страшним видовищем, а тоді застигла, мов посмертна гіпсова маска. Тільки вузькі щілини очей горіли якимись нелюдськими вогниками.

– То ти в нас розумна? – наглядка підступила до арештантки. – То ти така в нас всеобізнана?

Декілька кроків – і Голяф у жіночій подобі навис над стрункою жіночою поstattтю, що дивилася на мучительку чистими, розумними очима.

– Я – викладачка університету, і я знаю, що Конституція гарантує права кожному громадянину.

Останні її слова потонули в зойкові, що пролунав навколо. Мілка щосили вдарила бідну жінку кулаком у живіт, від чого та миттєво зігнулася вдвоє. Відтак посипалися удари на її голову, обличчя, спину, а коли бідолашна впала на підлогу, то в хід були запущені дебелі ноги у солдатських шкіряних чоботях.

Марія, що стояла за десять метрів від місця розправи, заплющила очі і полинула в благання до Всевишнього про порятунок бідолашної. Вона не бачила, як один із конвоїрів рвонув Мілку за рукав.

– Досить! Вона до слідчого має потрапити на своїх ногах, а далі мене її доля не хвилює.

Шалене та перекошене обличчя садистки півхвилини не могло набути звичайної форми, а її мізки ніяк не сприймали слова, що необхідно зупинити еkзекуцію. Нарешті, поступово оговту-ючись, Мілка нахилилася і, схопивши змордовану жінку за волосся, прошипіла їй у обличчя:

– Посидиш три дні в карцері, подумаєш про свої конституційні права, а там ми знову з тобою побесідуємо.

Переступивши через свою жертву, наглядачка розпочала з помічниками ретельний обшук усіх нових арештанток. Ніхто більше не промовив ані слова.

Глава 7

Камера для затриманих була невеликою і розрахована на 5-6 осіб, натомість у ній перебувало аж вісімнадцять! Ліжок або, як їх називали на тюремному жаргоні, „нарів”, не було. Обабіч стін лежало декілька старих, трухлявих дощок, які мали б захистити ув'язнених від вічнохолодного бетону. Та прилягти нікому й не доводилось. Арештантки протягом дня зобов'язані були стояти, а хто знесилено сідав на бетонну долівку, міг бути жорстоко побитим. Вночі жінки та дівчата тулилися одна до одної і лише так, в поверхневому та короткому сні відгороджувалися від жорстокої дійсності. Вночі розпочинались допити, і кожную годину-дві бряжчав старий замок у металевих дверях, і когось забирали або приводили. Рідко без знущань та побоїв.

Марія ступила крок і вдихнула важке, просякнуте потом та цвіллю повітря, вентиляції тут ніколи не було. Її обличчя вперлося відразу в чинюсь згорблену спину, з обох боків також стояли жінки і збайдужіло дивилися повз неї.

Сюди постійно прибували нові арештовані, так само і відбували ті, слідство над якими вже було заверрене.

– Слава Ісусу Христу! – тихо привіталася Марія, боязко зупинившись на тому ж місці, не бачачи, куди б можна було пройти.

Ніхто не відізвався, тільки згорблена постать розвернулася і виявилась жінкою близько тридцяти років із загостреними рисами на втомленім обличчі.

– Навіки слава Богу! – відповіла жінка майже пошепки. – Як бачиш, далі ходу нема, тому деякий час доведеться тобі стояти біля дверей. Але це добре, бо всередині камери важче дихати, деякі навіть вмливають.

– Мене Марією звати, – дівчина ледь схилила голову. – Я з Великих Шумлян, що на Підгаєччині.

Жінка уважно поглянула на новеньку і, на мить подумавши про щось своє, промовила:

– Я – Юстина, колись би сказала, що тішуся знайомством, але ти сама бачиш, які тут порядки.

Важкі двері камери знову зі скреготом відчинилися, відштовхуючи знедолених сидільців. Військовий з порога крикнув неприємним голосом:

– Що ж, вороги народу, ось вам обід від щедрої радянської влади.

Людське стадо заврушилось, немов потурбований мурашник. Пожвавлення та бряжчання металевого посуду прогнали геть гнітючу тишу на якийсь час.

Юстина зігнулася, підняла з-під стіни глибоку залізну миску і подала її новоприбулій.

– Тобі пощастило, сьогодні саме той день, коли дають баланду – ріденьку пісну юшку, в якій можна знайти гнилу капусту і картоплю, часом – навіть якісь крупи.

Юстина підставила під черпак миску і відразу передала її углиб камери.

Інша жінка, вже доволі поважного віку, взявши свою порцію, із сумом прорекла:

– Така розкіш у нас тут лишень один раз на три дні, а зазвичай денна норма – це шматок чорного хліба та два горнятка окропу.

Марія пальцями рук потримала тарілку з баландою і озирнулася. Жінка поруч підказала:

– Ложок тут нема, треба сьорбати, а як залишиться щось густіше, то – тільки руками... – і насамкінець відрекомендувалась:

– Я – Стефа Завируха, з-під Перемишлян.

Марія хотіла щось додати, як від протилежної стіни почувся лемент і потік лайливих слів.

– Ану, сонні курки, передавайте швидше юшку!
– вищав жіночий голос.

– Не гайтеся, таку-сяку вашу матір! – допомагав хтось поруч.

Жінки, що стояли посеред камери, запротестували:

– Так ми ж щойно передавали! Тобі, Валю, просто в руки!

– Ти кого обдурити вирішила, собако брехлива?
Давай-но сюди!

Здійнялася штовханина, стогони та зойки, а потім – тільки надривний плач.

Всім стало зрозуміло, що нехитрий обід від одних власників перекочував до інших. І однозначно не з доброї волі перших.

Стефа схилила кругле, посічене зморшками обличчя до Марії і прошепотіла:

– Це Валька Кандиба та Манька Заноза, дві злодійки, що приїхали звідкись з Одеси на промисли до Львова. Тут їх міліція і на гарячому схопила. Вже другий тиждень сидять, підпорядкували собі

ще двох місцевих, таких самих, як вони, і життя тут нема від них у камері. Б'ють, принижують та ще й відбирають їжу.

Марія перехилила миску і зробила декілька ковтків, а потім через Юстину передала:

– Тут більше половини, віддайте тим, що залишились без обіду.

– А ти ж як? – здивувалась Стефа.

– Та я ще відчуваю на устах смак маминої зупи з дому, а ці, мабуть, вже багато днів тут сидять.

Юстина ще раз уважно подивилася Марії в очі, немов прагнучи розгледіти її душу, а тоді промовила:

– Ти хороша людина, тут таку жертовність зустрінеш нечасто, бо всі намагаються вижити, як можуть. Тут, на жаль, забувають, що християни покликані носити тягарі один одного, і в такий спосіб сповнити суть своєї віри.

– Аякже ж! – саркастично випалила Стефа. – Ти їм останнє віддай, а вони потім із тебе, холодної, ще й твою кофтину знімуть.

Марія притулилася зсутуленими плечима до залізних дверей і, втомлено стуливши очі, одними губами прошепотіла:

– Дасть Бог, що всім вистачить.

Глава 8

В задушливій та битком набитій людьми камері час спливав дуже повільно. Це коли людина при цікавій роботі, живе бурхливим життям на

волі, тоді час минає швидко. Тільки й встигаєш засвідчити: сонце зійшло – ранок; стемніло – і зморена падаєш до подушки – вечір. А коли душа й тіло зморщилися від хронічного болю, серце стискається від тривожних передчуттів, а в свідомості домінує єдина думка, що вже більше тобі не бачити рідної домівки, не обійняти найрідніших людей. От тоді кожну хвилинку клянеш, як мучительку, а кожна ніч майже дорівнює вічності, збуреній в безнадійній невідомості.

Марія віддала себе повністю під Божу опіку і повторювала останні слова Ісуса: „В руки Твого милосердя віддаю дух мій”. Проте з глибин свідомості виринали постійно якісь думки, спогади та сумніви, бентежачи і без того ослаблену душу.

„Ти ще така молода, вродлива з лиця. Треба було тобі того повстанського руху? Тепер поженуть тебе кудись на край світу поза Сибіри, а твої однолітки будуть жити собі на втіху, створювати сім’ї, народжувати дітей”.

Марія просунула праву руку між собою та спиною Юстини і перехрестилася. Вже був ранок, у вузькому віконечку камери почало сіріти небо. Більшість співкамерниць спали. Дехто щось уві сні намагався говорити, хтось тихо плакав. Такий сон давав мало полегшення та відпочинку.

„Батька твого вже давно нема, – гриз із нутра неприємний голос думок, – мати вже в немолодому віці. Що з того, що сестри біля неї залишаться? Вона завжди тебе вважала своєю найпершою помічницею. А зрештою, де гарантія, що Наталя або Тоня не розділять твою долю?”

З коридору долинули важкі кроки охоронців. Мабуть, вже відбулася передача зміни. Десь вдалині зі свобідного світу засвистів гудок паровоза, що прибув до вокзалу.

„Опір комуністам приречений на крах, – не полишали в спокої сумнівні думки, – за ними сила сотень тисяч військових з різних країв велетенського Союзу. Що може дрібна купка повстанців проти могутньої імперії, яка розбила вщент німців, а тепер добиває японців десь на Далекому Сході? Тисячі склали свої голови, і все – молодь, надія та майбутнє українського народу. Для чого такі марні жертви?”

Марія здригнулася, намагаючись відігнати напівсонне марево, і чітко відповіла надокучливим думкам словами з Євангелія: „Геть від мене, сатано! Ти мені спокуса, бо думаєш не про Боже, а про мирське!”

Вмить на душі просвітіло, і розум став яснішим. Згадала слова повчань отця Мирона, що диявол завжди впливає на людину через думки, і головним завданням християнина є боротися з темними духами, себто думками, у своєму серці.

Об двері хтось сильно вдарив двічі і викрикнув:
– Підйом! Готуйтеся до переключки!

Втекти з тюремного ізолятора було неможливо, особливо жінкам. Проте в обов'язковому порядку щоранку всіх ув'язнених перевіряли, бо вони доволі часто помирали, не витримуючи фізичних знущань та психологічної напруги.

Старша наглядачка Мілка, тримаючи в дебелих ручищах список, викрикувала прізвища:

- Остап'юк!
- Є! – лунало в відповідь.
- Грицик!
- Завируха!
- Є!
- Ковалишин!

– Є! – Марія від тривалого мовчання ледве змогла подати свій голос.

На жаль, виявилось, що одна арештантка померла вночі. Це була молода викладачка університету, яка під час оформлення посміла заявити про свої права. Її звали Соломією Ліщинською, і їй було лише двадцять вісім років. Коли п'ять днів тому її запроторили до карцеру, то при цьому завдали важких побоїв і не давали зовсім їсти. Вчора ледь притомну ввечері приволокли до загальної камери. Вона тихенько стогнала, присівши біля стіни. А вночі тихо відійшла. Коли ув'язнена Ліщинська не відповіла, Мілка гаркнула на натовп:

– Ану розділись в різні боки!

Проштовхуючись вузьким проходом межи людьми, Мілка підійшла до своєї недавньої жертви. Носаком чобота вона штовхнула Соломію в живіт, а коли та навіть не ворухнулася, вдарила її долонею по обличчю. Бліде в синцях обличчя молодій жінки не подавало ознак життя.

– Здохла, бандерівська наволоч, – розпухле від хронічного похмілля обличчя наглядочки скривилося від нападу ненависті. Ймовірно, садистка ще недостатньо насолодилася муками цієї тендітної жінки.

Схопивши обома руками за ноги померлу, вона поволочила її до виходу з камери, немов лантух із картоплею. Коли тіло було вже в коридорі, Мілка повернулася до приголомшених ув'язнених і поглянула на них презирливо зпідлоба.

– Оце доля кожного ворога радянської влади.

Двері з гуркотом зачинилися, залишаючи понад два десятки жінок у атмосфері жаху та відчаю.

Юстина нахилилась до Марії майже впритул.

– Давай помолимося за спочинок душі дитини Божої Соломії, нехай милосердний Господь прийме її праведну душу.

Марія здивовано підняла очі.

– Помолимося, бо, може, й нікому її перед Богом згадати. А родичам про смерть ніхто не повідомить, будуть вважати її засудженою ще багато років.

Юстина склала молитовно руки і тихим, низьким голосом почала:

– Зі святими упокій, Христе Боже, душу невинно убієнної раби Божої Соломії, де нема ні хвороб, ні журби, ні смутку, а життя безкінечне. Бо ти єси Воскресіння життя і вічний спокій, Христе Боже наш, і тебе славимо з Предвічним Отцем і Святим Духом, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь.

– Амінь! – тихо повторила Марія і перехрестилася.

Поруч молилися та хрестилися Стефа та ще кілька жінок, які почули заклик Юстини. Марія мовила в задумі:

– Ви молитесь так само, як священник в Церкві, хто вас навчив такої молитви?

Юстина обернулася до молодшої співкамерниці і майже нечутно прошепотіла:

– Я сестра-монахиня із згромадження святого Йосифа.

В Марії заблищали очі від сліз, що стрімко набігли, але це були єдині за весь цей час сльози радості та вдячності Богові, що удостоїв зустріти у цьому чистилищі рідну та близьку душу.

Глава 9

Минуло кілька днів. Марія здружилася із сестрою Юстиною і знайшла в цьому розраду, не зважаючи на тісну, заталовану людьми камеру, загальну тривогу й голод. Стоячи протягом дня плече до плеча і навіть підпираючи одна одну, вони з великим задоволенням та натхненням розмовляли про багато всього цікавого. Здебільшого про те, що мало стосунок до Біблійної історії, життя святих, церковних обрядів та молитовних практик. Розповідала більше Юстина, а Марія уважно слухала, лише розпитувала щось, аби уточнити чи прокоментувати те, що почула. Навіть політику сестра монахиня пояснювала на духовний лад.

– Людське життя, – промовляла Юстина лагідним, спокійним голосом, – це боротьба, духовна війна. А вороги – це сама людська природа, ушкоджена первородним гріхом, світ навколо нас, який перебуває в марноті і прагне кожного поглинути, а також – диявол з його темними духами, що спокушають кожну людину і мають

мету погубити душу, тримаючи її у якомусь смертному гріхові.

– А хіба через Хрещення не прощається первородний гріх? – запитала Марія, переминаючись із ноги на ногу і міняючись місцями із сусідкою Стефою.

– Переступ Адама і Єви прощається дійсно через Хрещення, – навчала Юстина, – але от наслідки залишаються: потяг до злого, пошкоджена воля, схильність до гріхів.

Марія хотіла ще про щось запитати, але її перебила інша арештантка, яка також слухала монахиню. Це була середніх років колишня вчителька гімназії. Висока на зріст. На обличчі застигли збентеження та страх від арешту. Але через масивні чорні окуляри дивилися карі розумні очі.

– От ви, шановна, щойно сказали, що начебто існує диявол, якісь ще темні сили. Невже ви не розумієте, що все це – середньовічні вигадки, казки, фольклор, які вигадали самі люди через власне обмеження, примітивне мислення?

Тут несподівано втрутилась у розмову Стефа. На її добродушному обличчі заокруглились очі, і вона, подавшись якнайближче до вчительки, яку звали Софією Калиновською, заторохтіла:

– Та що ж ви таке говорите? Та які ж це вигадки?! Та чи ви Бога не боїтеся? Ось торік моя молодша сестра Параска поверталася ввечері від тітки додому, а дорога пролягала біля старого кам'яного мосту, через потік. Ой, недоброї слави це місце... – Стефа підняла очі до стелі і перехрестилась. – Так от, нечистий перестрів нашу Параску просто біля мосту: перетворився на козу, з палаючими очима, й

накинувся на сердешну. А вона з диким вереском давай утікати, а він – за нею!

– Хто „він”? – перепитала вчителька. – Чорт чи коза?

Стефа поглянула на Калиновську, немов на недоумкувату.

– Так це ж коза і була нечистим! Невже не зрозуміло?

– І як твоя сестра врятувалась? – з усмішкою запитала Марія.

– Як, як... – Стефа все ще сердито поглядала на недовірливу вчительку. – Коли сердешна Параска бігла темною вулицею, то стала згадувати назви всіх дванадцяти страв, що подаються на Святвечір і, коли всі згадала, обернулася, – а за нею нікого вже нема.

– Ха-ха! – щиро розсміялася Софія і навіть спробувала сплеснути в долоні. – Злякався ваш сільський Мефістофель куті та пісних голубців і провалився з гуркотом у вогненну геєну.

– Чому лише голубців, – знітилась Стефа, – там ще й галушки з грибами були та й часник... А ще...

Тут вже договорити Стефі на дали більше жінок, що стояли навколо неї. Сміялось, майже регочучи, більше половини камери. Навіть охоронець відчинив вічко і з подивом оглянув незвичну для цих стін ситуацію.

– От бачите, – сміючись, сказала Софія, – ось звідки роги ростуть у ваших міфів про нечисту силу. Все це – народні вигадки та марновірство.

Юстина з Марією, які також сміялися, після останніх слів вчительки презирнулися, і усмішка зникла з уст черниці.

– Ви, може, ще й у існуванні Бога сумніваєтесь? – запитала вона колишню освітянку. – Бо про Нього написано у Святому Письмі, так само, як і про ангелів, пророків, різні чуда, а також – і про нечистих духів.

Софія Калиновська також споважніла.

– Те, що існує Абсолют, вищий розум, – це не викликає сумнівів, а те, що Творець всесвіту міг стати людиною, я в це не повірю.

Марія схвильовано поглянула на черницю. Чи знайде вона достойну відповідь ерудованій учительці? Та Юстина вчинила по-іншому.

– Віра в Бога, а особливо – в Святе Євангеліє – це Божий дар, і його треба могли та хотіти прийняти. Які б аргументи я вам не навела, це у вашім виборі нічого не змінить. Тож дискусія є зайвою. А Бога ви зможете побачити в кожній добрій, люблячій, чеснотливій людині. Так само, як і демони діють через злих людей, гнівливих, що знущаються над іншими.

– Скільки ж їх у Сталінові сидить? – запитав хтось із-за Стефиної спини.

– Легіон, мабуть, – відповіли з іншого боку.

Юстина поглянула на найближчих слухачок і промовила:

– Царство Боже, з Богом, Богородицею та ангелами є всередині людини, коли вона провадить святе життя. Так само і пекло з темними духами може поселитися у людській душі. Все залежить від свідомого вибору та утвердження в обраній дорозі.

Марія добре запам'ятала ці слова і потім ще багато років їх згадувала, бо на її життєвому шляху

траплялося багато різних людей. Іноді це були особи з райським укладом, але частіше навпаки, – з пекельним. Найчастіше зустрічалися такі, які коливалися між небом і пеклом, між світлом та темрявою. Таких ще можна було вирвати з пекельних кліщів і відкрити для них дорогу світла та добра.

Глава 10

Пекло не забарилося показати свою вогненну пашу, і виглядало так, що слідчий ізолятор – це його повновладна територія.

Марія поринула в сон після ще одного задушливого дня, проведеного у тіснєві співкамерниць. Снилось їй, що йде вона околицею рідного села, попри глибокий яр, а в далині чорніє знайомий ліс, де минуло її дитинство. Навіть пригадався духмяний запах лісової малини та терпкої ожини, що з дівчатами дбайливо збирала, разом із боровиками та лікарськими травами.

Навколо барвистим килимом розкинулося різнотрав'я, польові мальви переплелися, із червоними маками, а волошки – немов розсипані сапфіри, виринали із пірію, як ті осколки неба, і ніби сперечалися із його блакиттю своїм насиченим кольором. Стрункі берізки лагідно шелестіли на легкому вітрі смарагдовим листям, і всю цю гаму прекрасних кольорів доповнювали пташки мелодійним співом.

Серце Марії, що почувалося втомленим та скованим, на якусь мить звільнилося від лещат і

затріпотіло радісно в унісон пташиній пісні. Душа раділа й славила Творця, який у своїй премудрості сотворив таку красу.

Раптом сонячне світло потьмяніло через темні грозові хмари, що набігли зненацька. Порив грізного вітру розігнав співочих птахів та метеликів, а біля дівчини на сухий, порослий лишайником пень сів чорний, немов смола, ворон. Покрутивши маленькою головою, він уважно вивчав людину перед собою, і від нього віяло холодом, немов зі старого льоху.

Марія розтерла долонею оголені лікті. Ворон розправив крила і закричав: „Кар-кар!” Дівчина здригнулася і прокинулася.

Замок у камері гучно перекрутився, і двері відчинилися. Охоронець, співаючи сонними очиськами, щось переглядав у білому аркуші.

– Ковалишин! На допит до слідчого!

„От і почалося”, – подумала дівчина. Вона стояла розгублено, не наважуючись зробити бодай крок.

– Ну, тебе довго кликати?! – нетерпляче гаркнув охоронець.

– Йди й нічого не бійся, – пошепки підбадьорила Юстина Марію. – З тобою Ісус, Марія і святий Йосиф. На все воля Божа.

Коли дівчина почала проштовхуватись до виходу, турбуючи неспокійний сон арештанток, черниця перехрестила її услід.

Конвоїр зміряв Марію невдоволеним поглядом і випхав до коридору.

– Лицем до стіни. Стояти.

Важкі двері замкнулися, своїм гуркотом приглушуючи стукіт її серця.

– Вперед! Руки за спину!

Яскраве світло в коридорі разило очі, звиклі до напівтемряви в камері. Двері камер змінювались облупленими, небіленими стінами. Коридори, сходи, камери, камери...

Нарешті, дівчину завели до невеличкої кімнати, у якій із меблів був лише один канцелярський стіл. Поруч стояв малорослий чоловік і вдивлявся через вікно у непроглядну нічну темряву. Коли охоронець вийшов, замикаючи за собою двері, чоловік повернувся до Марії.

– Я слідчий, Віталій Васильович Боднар, призначений провадити твою справу, – сказав він доволі м'яким голосом.

Зробивши крок Марії назустріч, він жестом запросив її сісти на крісло, а сам, обійшовши стіл, сів навпроти.

Овальне обличчя, майже повністю відсутнє волосся на голові, гачкуватий ніс і рот із надто тонкими губами. Така посередня зовнішність робила слідчого непримітним серед натовпу. Звичайний собі службовець або вчитель чи навіть лікар. Але була в нього особливість, на яку Марія не могла не звернути уваги: надто колочий погляд його очей. В них неможливо було дивитись, відразу хотілося сховати погляд і більше з ними не зустрічатися.

Слідчий розв'язав біленькі шнурки папки і, взявши чорнильну ручку, запитав:

– Ковалишин Марія Дмитрівна?

– Так.

– Тисяча дев'ятсот двадцять п'ятого року народження?

– Так.

– Місце народження та проживання?

– Село Великі Шумляни Підгаєцького району,
– тихим голосом відповіла дівчина.

Слідчий Бондар відклав ручку і, обіпершись на спинку крісла, проникливо поглянув на арештовану.

– справи твої кепські, скажу тобі відразу: на тебе надійшов донос від односельців, у якому детально описана твоя діяльність у повстанському русі. Тобі загрожує смертна кара, а в крайнім випадку – 25 років таборів суворого режиму. Я тобі пропоную полегшити власну долю: щиро зізнайся у всьому, детально розкажи про все, назви всі імена, кому давала інформацію. опиши місця дислокації повстанських таборів. Тоді я тобі можу гарантувати десятку років у таборі, навіть, можливо, загального режиму. Половину відсидиш, а там і на поселення оформлять. То як?

Боднар зосередив свій колочий погляд на дівчині, аби побачити, яке враження справили на допитувану його слова.

– Пане слідчий, сказала Марія, сидячи впростано і зімкнувши пальці обох рук. – Моє сумління чисте. Я не вчинила жодного злочину чи порушення і не маю в чому зізнаватись.

Обличчя слідчого було незворушним, на ньому не смикнувся жоден м'яз. Він, не кліпаючи, поступово нахилився всім тілом у бік арештантки.

– Громадянин слідчий, – поправив він Марію.

– Панів у нас вже давно нема і більше ніколи не буде. Я тобі ще раз пояснюю: проти тебе висунуто звинувачення за статтею 58, пункти 1а, 2,7,8, 10 кримінального кодексу УРСР. Це швидше за все розстріл. Невже не зрозуміло?

Марія важко зітхнула і, опустивши очі, промовила:

– Шановний громадянине слідчий, мені немає в чому зізнаватись. Я не вчинила жодного злочину проти держави, мене затримали помилково.

Слідчий Боднар видобув із портсигара цигарку, закурив і випустив вище своєї голови великий струмінь диму. Ще хвилину він мовчки дивився на дівчину, про щось розмірковуючи. Коли цигарка дотліла і обпекла йому пальці, він сіпнув рукою і сказав:

– Вважаєш себе героїнею? Гадаєш, що ми з тобою довго возитися не будемо? Потримаємо, допитаємо, а потім відпустимо до табору? Поміляєшся!

Слідчий підвівся і вперся обома руками об стіл. Його очі, немов гострі свердла, бурували Маріїне обличчя, а голос вперше набрав твердого, металевого забарвлення.

– Для того, щоб ти краще все обдумала, – посидиш кілька днів у карцері, відчуєш голод, спрагу, самотність. А тоді ми з тобою знову побалакаємо. Ще не таких ламали...

Боднар підійшов до дверей і гукнув:

– Вартовий! Відпровадь арештовану Ковалишин до карцеру.

– Слухаюсь! – вартовий взяв Марію під руку і виштовхав до коридору. – Руки за спину. Йти вперед!

Слідчий вийшов за ними і провів арештантку своїм холодним, нерухомим поглядом, лише його безгубий рот судомно стулився і спотворив і без того некрасиве обличчя.

Глава 11

Карцером слугувала маленька кімнатка на першому поверсі поруч із камерами смертників. Часто бувало, що після смертного вироку суду, в'язні доживали свої останні дні чи тижні у спеціальних камерах-одиначках, очікуючи виконання вироку. Вкрай рідко, але траплялося, що в останню хвилину розстріл замінювали на тривалий термін ув'язнення у сибірських трудових таборах. Радянська влада не тільки сіяла страх та терор, їй були потрібні ще й робочі руки, щоб швидшими темпами відновлюватись після війни й будувати міфічний і нікому незрозумілий комунізм.

Марія, опинившись у карцері, насамперед піднесла подячну молитву Богові. Нарешті, вона змогла відчутти хоч і невеличкий, але простір навколо себе, коли не ворухиться жива людська маса, і легені не задихаються від збіднілого та смердючого повітря.

Дихати в карцері було легше, молитися – також. Проте замість підлоги тут був суцільний, холодний бетон без жодних натяків на дошки, підстилки чи щось подібне.

„Дрібниці, – подумала дівчина, – без цих зручностей цілком зможу обійтись”.

Проте перша холодна ніч перетворила лежання Марії на бетоні у тортури. Холод від нього йшов такий, немов від гігантської брили льоду. Довелося вставати, ходити, присідати і навіть підскакувати, щоб хоч трішки зігрітись. Єдиним виходом було спати насидячи, обіпершись боком до менш холодної стіни.

Вдень спати й навіть присідати не дозволяли наглядачі, а особливо – сумнозвісна Мілка.

Першого ж дня, заглядевши через вічко, що арештантка куняє під стіною, вона вихором увірвалася до карцеру і стала гамселити бідну Марію куди попало. Поміж глумливу лайку, садистка вставляла показні виховні фрази на зразок:

– Поки ти тут, бандерівська сволото, хрпеш від душі, робочий люд на заводах працює, не покладаючи рук, щоб тебе, контрреволюційну наволоч, прогодувати!

Ці й подібні слова приправлялися добірними російськими матюками, яких до приходу більшовиків українці ніколи не чули.

Ледве стоячи на ногах від побоїв і витираючи рукавом скривавлені уста, Марія поглянула на мучительку лагідним та співчутливим поглядом.

– Міло, – тихо сказала дівчина, – я не знаю, хто тебе в житті так образив та розізлив, але знай: Ісус любить тебе не менше, ніж інших.

Її слова, немов обухом, вдарили наглядачку.

– Що?!!

Вона закліпала маленькими й припухлими оченятами.

– Та ти релігійна фанатичка! Де був твій Ісус, коли мої батьки тижнями безпробудно пиячили

в запоях, а нас, восьмеро маленьких, голодних, обдертих дітей ходили Горлівкою, шукаючи їжу, мов щурі на помийниках!? Де був твій Бог, коли мій батько катував мене за найменшу провину і навіть коли я сміла заплакати від голоду? Моїх трьох молодших братів навіть не було кому поховати, коли вони здохли голодною смертю! То ти мені оце розповідаєш про милосердного Христа?!

З цими словами Мілка схопила худеньку дівчину за плечі і щосили жбурнула її до стіни.

Марія повільно сповзла і сіла. Проте старша наглядачка більше її не біла. Вона якусь мить щось собі обдумувала і зі злістю поглянула на арештантку, якій вдалося вивести її на одкровення. Тоді крикнула:

– Встати! Будеш дримати – живого місця на тобі не залишу!

Потім вона, важко тупаючи чобітьми, вилетіла з карцера, гримнувши дверми.

Після цього випадку Мілка до карцеру більше не з'являлася і під час зустрічі з Марією відводила від неї свій погляд. Мабуть, підсвідомість наглядачки захищалася від болючих спогадів про дитинство, які тепер виринали з пам'яті при з'яві арештантки Ковалишин. А Марія, за кожної молитви додавала прохання: „Господи милосердний, зглянься на бідну душу покаліченої раби твоєї Міли. Наповни її благодаттю Твоєю. Зціли її рани, прожени дух гніву та ненависті. Даруй мир, любов та милосердя. Амінь.”

Четвертого дня Марію знову повели на допит до слідчого Боднара. Вночі.

Віталій Васильович зміряв дівчину спопеляючим поглядом. Своєю поставою нагадував того павука, що споглядає спійману в павутину комашку, перед тим, як її з'їсти.

– А ось і наша Орлеанська Діва, – саркастично посміхнувся він. – Проходь, сідай. Чаю будеш?

На столі перед ним стояв білий емалевий чайник, з носика якого виходила пара. Марія заперечливо похитала головою.

– Ну що ж, – вів далі слідчий, відкривши папку зі справою, – ти вже, мабуть, зрозуміла, що становище твоє серйозне, оскільки судити тебе будуть не в Тернополі, а привезли сюди, до Львова. Можливо, розумним було б зізнатись? Піти на співпрацю зі слідством.

Марія, яка постійно подумки перебувала в молитві, спокійно відповіла:

– Я – проста селянка, громадянине слідчий, і не маю навіть найменшого уявлення, в чому мене можуть звинуватити.

– А ось у чому! – підвищив голос Боднар. – Слідство має підстави вважати тебе причетною до підпільної друкарні ОУН, що була знищена у вашому селі торік. Крім того, є відомості про твої контакти із застреленим зимою сотником Чорним, а після його смерті ти стала зв'язковою так званого сотника „Крука”. Крім того, як медсестра, ти доглядала поранених бойовиків у лісовому таборі. Зізнайся, бо гірше буде!

Їй було зрозуміло, що Боднар не жартує і може легко здійснити свої погрози. Марія зрозуміла, що цей слідчий доволі обізнаний у справах підпілля

їхнього регіону. Очевидно, що десь у Шумлянках чи в околицях завівся зрадник, що здавав важливу інформацію, і її арешт стався через зраду.

– Вибачте, громадянине слідчий, але це все для мене дивне та невідоме. Я гадки не маю, хто ці люди, про яких ви кажете.

Вона говорила тихо, сидячи на краєчку стільця і опустивши очі.

– Ану встати! – заверещав Боднар і швидким кроком підійшов до дверей та гукнув вартового. – Старший сержанте Тюлькін, ану допоможи зрадниці Батьківщини згадати імена своїх по-сібників. Вперед!

Солдат-конвоїр, червонопикий, що не більше тридцяти пожив на світі, здригнувся, приходячи до тями після п'яної дрімоти. Його очі були такі ж червоні, як і обличчя від хронічного вживання спиртного. Він здивовано поглянув на начальника, не зрозумівши наказу.

– Тюлькін, мурло п'яне, я тебе на гауптвахту відішлю! Ану берися до роботи! Швидко!

Повторювати ще раз не було більше потреби. Тюлькін, як тільки почув про покарання, відразу вискочив на середину кабінету. Зняв гвинтівку з плеча і поставив у закуток. Закотивши по лікті рукави, насамперед взяв до рук короткий гумовий шланг, всередині якого містився залізний дріт. Об'єктом ненависті сержанта стала тендітна дівчина, що сиділа перед ним і через яку він отримав прочухана від начальства.

– Ах ты ж змея бандеровская... – закричав

сержант і після цих слів почав гамселити шлангом Марію, не шкодуючи сил.

Марію від ударів знесло з крісла. Вона лежала на підлозі із зігнутими коліньми та прикриваючи руками голову. Удари жалили, обпікали, сиплячись один за одним з інтервалами в одну-дві секунди. Тюлькін гарчав до хрипоти, обзиваючи арештовану останніми словами і погрожуючи перетворити її тіло на криваве місиво. Дівчина не кричала, хоча тіло боліло нестерпно, лише тихо стогнала. Сльози текли з її прикритих і запухлих від ударів очей. Біль фізичний посилювався ще й від приниження гідності, проте згадка про хресні страждання Ісуса Христа додала їй сили. Вона шепотіла скривавленими губами:

– Ісусе, Боже мій, твоїми ранами зціли мої рани. Укріпи мене, допоможи мені витримати...

Боднар, побачивши, що вона щось шепоче, зігнувся і подав знак ексекютору зупинитись. Почувши зміст її слів, він, зітхнувши, сказав:

– Досить на сьогодні, Тюлькін. Відведи її до загальної камери, бо в карцері ще сама здохне. А нам конче потрібні її свідчення.

Тюлькін, захекавшись від втоми і стікаючи потом, відкинув шланг і схопив Марію за руку. Вона була нездатна не те, що йти, а навіть – встояти на ногах. Тоді Тюлькін покликав ще одного вартового і, взявши попід руки дівчину, потягли її до камери.

Боднар кинув услід:

– Надовго не розслабляйся. Незабаром продовжимо.

Глава 12

Літо закінчувалось. Про це свідчили холодні ночі, коли під ранок, навіть притулившись до сусідок у камері, які оточували Марію з усіх боків, вона все одно відчувала холод. Після першого допиту дівчині дали спокій рівно на тиждень, щоб, мовляв, затягнулися рани, як на собаці. Другий допит майже нічим не відрізнявся від першого: стандартні запитання, погрози, залякування та побої у виконанні все тих же катів. Слідчий Боднар дещо більше зривався на крик, а сержант Тюлькін так само майстерно опрацював все тіло гумовим шлангом.

У камері Юстина промила Маріїні рани шматком власної спідниці, змоченої тюремною водою, у ті рідкісні хвилини, коли її давали. Проте найбільшою цілющою силою, на думку Марії, була майже постійна молитва, яку вона та сестра Юстина підносили до Бога, Богородиці та святих. Напам'ять відтворювали цілі уривки зі Святого Євангелія, читали псалми, які колись запам'ятали, та навіть частини молебнів та акафістів.

Навколо побожних жінок завжди громадились інші арештантки. Молитва у цих холодних стінах була мало не єдиним ліком, щоб витримати кожен новий день та ніч, сповнені болю, страху та переживань. Стефа Завируха, хоча мала неоднозначний характер, також горнулася в молитві. Завжди при цьому промовляла:

– З вами, дівчата, мені стає на серці легше. Видко, Бог вас слухає.

Були ще інші жінки, які задля близькості до молільниць мінялись місцями з іншими, протискувались до Марії з Юстиною навіть із протилежного боку камери. Серед них були Дарія Гнатюк з-під Бродів, як виявилось, також зв'язкова УПА; Орися Коцюба з Тернополя, Леся Якубовська з-під Львова та інші. Коли тебе оточують одностудії та близькі за духом люди, долати труднощі стає трішки простіше, і особиста трагедія розчиняється болем та гіркотою біди твого ближнього.

Справжньою спокусою для всіх співкамерниць, а особливо для жінок, які прагнули молитись у спокої, стала поведінка двох представниць кримінального світу: Маньки Занози та Вальки Кандиби. Вони з нетерпінням чекали закінчення слідства за їхніми справами і важко нудилися у битком набитій камері. Щоб хоч якось здолати нудьгу, вони зневажали інших арештанток і знущалися над ними. Щоразу, коли відбувалась роздача протухлої баланди або хліба та води, не обходилося без криків, принижень та побоїв з боку одіозної пари злочинниць.

Крім того, вони із завзяттям взялися заважати жінкам, коли ті вголос співали молитви чи відмовляли вервицю. Викрикуючи відверто богохульні та сороміцькі слова, двійко арештанток повністю зривали спільну молитву, змушуючи Юстину й Марію замовкнути. Жінкам тоді доводилося входити в себе і проказувати внутрішню молитву, відкидаючи безсоромні образи, які Валька з Манькою викрикували: анекдоти, нечестиві історії або сороміцькі пісні, які вони називали „частушками”.

– Що, попівські прихвосні, замовкли? А послухайте ще ось таку історію...

І знову на всю камеру вони виливали потік словесного бруду та антихристиянських нечистот.

Проте одного разу стався випадок, який докорінно змінив поведінку порушниць.

Несподівано для всіх і Вальки Кандиби, її близько півночі забрали на допит. Попередньо її вже кілька разів допитували, і вона з подругою очікувала суду і етапу до виправного закладу. Коли вартовий оголосив її прізвище, вона йшла з презирливим викликом:

– Видко, приглянулась я слідаку! Молодий, неодружений, запала я йому в серце!

Близькі подруги Вальки підтримали її також сміхом та жартами. Ніхто не передчував біди...

Привели її назад до камери надранок. Коли тюремні двері зачинилися, то ті, хто не спав, побачили в тьмяному світлі навіть не Вальку, а швидше її тінь. Молода жінка змінилася до невпізнання. Вона впала серед жінок, що спали, і ті злякано зірвались з місця, миттєво перервавши свій заячий сон. Валька лежала напівмертва на землі, підтягуючи до грудей худі коліна, і тихо стогнала:

– Пити, пити...

Арештантки підвели Вальку і допомогли дістатися їй до свого, обжитого кутка. Все її колись вродливе обличчя було побите та вкрите синцями, одне око заплило й підпухло, а з розбитого носа ще й тепер скрапувала кров.

Манька Заноза допомогла подрузі зробити кілька ковтків із металевого горнятка. А далі в

Валентини почався напад кашлю, і вона викашляла багато густих, темно-червоних згустків.

Висока та струнка жінка з довгим каштановим волоссям, яку звали Варварою Климовською і яка була лікаркою, підійшла до потерпілої. Зігнувшись над нею, вона оглядала її кілька хвилин.

– Ну, що з нею? – нетерпляче завищала Манька, – кажи хутко, чапле болотяна!

Лікарка виструнчилась і спокійно, просто в обличчя Маньці, сказала:

– Справи погані. Вона вся побита, практично нема живого місця. Але найгірше, що, ймовірно від удару ногою, у неї зламалося ребро і пробило праву легеню. Від цього сталася масована легенева кровотеча.

– Що це все означає!? – Манька схопила Климовську за рамена. – Як їй допомогти?

– На жаль, ніяк, – відповіла лікарка, вивільняючись від цупких пальців Маньки. – Вона помирає.

Манька, почувши це, зайшлася плачем, а сама Валька слабким голосом покликала:

– Марію, приведіть мені сюди Марію, ту, що з монахинею постійно молиться.

Через хвилину Марія, а за нею і сестра Юстина вже стояли біля вмираючої. Марія схилилася над Валькою і шматком від хустки почала витирати з її обличчя криваві плями.

– Облиш це, – кволо простогнала колишня злочинниця, – це вже не допоможе. Я знаю, що помираю, і мені потрібна твоя допомога. Я давно за тобою спостерігаю...

Новий приступ кровохаркання не дав їй договорити. Марія з Манькою посадили Валентину, сперши її спиною до стіни. Потерпіла знову заговорила:

– Ти багато молишся і маєш сильну натуру. Я це в тобі відразу помітила. Ти зможеш виконати моє прохання?

Марія погладила Валентину по зболеній голові й запитала:

– Що я можу для тебе зробити?

Валька знеможено заплющила очі і прошепотіла:

– Сповідь. Я хочу, щоб ти запам'ятала і передала при нагоді якомусь священику мою сповідь.

– Але ж тут повно людей, а сповідь – це таємниця, яку ніхто не повинен знати! – зауважив хтось із жінок.

– А якщо вона ніколи не зустрінеться зі священиком? Сама ж не у санаторій зібралась! – зауважила інша сиділиця.

– Мені байдуже, – стогнала Валентина, – я не хочу йти на той світ з важким тягарем гріхів.

Юстина, яка досі мовчала, мовила Марії, але так, щоб почули всі:

– У перші століття після Ісуса Христа сповідь не була таємною. Каяник розповідав про свої гріхи усій громаді. Тому те, що вона просить, є цілком можливим.

Марія озирнулася на десятки жінок, що стояли за нею живою стіною. Ніхто не спав.

– Ану зробіть два кроки назад! – заревла не людським голосом Манька, намагаючись бодай чимось допомогти своїй подрузі.

Схопившись на ноги, вона взялася відтісняти всіх жінок від помираючої і досить швидко утворила півтораметровий простір. Хоча арештантки тіснилися, не маючи можливості дихати на повні груди, проте терпіли зі співчуття до нещасної Вальки.

– Тепер тільки Ти, я і Бог, – тихо сказала Марія, – можеш розповідати все, що захочеш.

Валентина важко дихала і відкашлювалася кров'ю. Слова давалися їй із зусиллями, але вона з останніх сил старалася, щоб усе сказати.

– Слідчий домагався мене, а я йому відмовила, ось і розплачуюсь тепер, кров'ю харкаючи, – спробувала слабо всміхнутися побита дівчина. – А взагалі, в мене багато чоловіків було, могла б і цього не відштовхувати, та мене обурила його нахабність і пихатість. А я, як це не смішно звучить, насамперед шукала в житті любові, а гвалтівників не терплю.

– Попий трішки води, сестрице, – Манька передала через руки Марії горнятко і знову відійшла у бік.

Валентина заплющила очі і продовжила свою сповідь.

– Родом я із Одеської області, із змішаної українсько-молдавської родини. Моїх батьків розстріляли червоні комісари за невиконання продрозверстки – звинуватили в саботажі. Бабуся моя, Лариса Юхимівна, взяла мене із молодшим братом до себе, перевезла до Одеси, там тоді легше

було прогодуватись. Дали нам кімнату в комуналці і навіть прилаштували мене до школи, у перший клас. Бабуся була дуже доброю людиною, багато молилась і ходила до храму. Часто брала мене з собою. Можна сказати, що віра в Бога, яка ще слабенькою іскоркою жевріла в моїй душі всі ці роки, – це її заслуга.

Коли баба Лариса захворіла тифом і відчула свою близьку смерть, то вона попросила закликати священика для сповіді. Я дуже добре пам'ятаю її світле, погідне та лагідне обличчя після того, як священик вийшов від неї. Страх, біль, страждання покинули її, і вона, усміхнена, тихо повторювала: „Ісусе, мій Боже, я йду до Тебе”.

Потім настали чорні дні. Нас із братом забрав під свою опіку сусід по квартирі, відомий одеський злодій Фіма Корзон, і за їжу та одяг ми змушені були красти, обдурювати людей та робити для нього розвідку: вияснювати, де живуть заможні люди і як до них підступитись. Коли мені виповнилось чотирнадцять років, я втекла від Фіми і рік поневірялася в різних місцях, переважно на Півдні, крадучи, обманюючи, але тепер – тільки для себе.

Одного разу в кав'ярні я познайомилась із Манькою Занозою, яка насправді пишеться Горихова і походить із єврейської родини. Дуже швидко ми стали найкращими подругами і ніколи не розлучалися. Манька познайомила мене зі своїм другом Яковом Ярмоловим і його бандою, вони промишляли грабіжницькими нападами на магазини, товарні склади та інкасаторські автомобілі. Словом, у моєму житті нічого не

змінлося, окрім розмаху та масштабу – Яшка Туз, як його називали, полюбляв грати по-крупному. Коли ми „чистили” одну ошадкасу, охоронець, якого перед тим добряче оглушили, оклигав і видобув з-за пазухи пістолет. Я, не вагаючись, схопила ніж і всадила його по саме руків’я сторожеві в серце. Як тепер, пригадую його здивовані очі та тремтячі губи. Згодом довго не могла отямитися, кільканадцять разів ставала під душ, та не могла змити того бридкого відчуття, що я переступила межу зла і взяла на душу гріх людиновбивства.

Яшка з компанією того ж вечора влаштували на мою честь бучний бенкет, виголошували тости за найсмівлівішу бандитку в Одесі і за їхню рятівницю, адже охоронець готувався стріляти.

Потім я стала коханкою Яшки, а коли його застрелили міліціонери, то перейшла до його друга – Мішки Барона. Словом, життя минало між пограбуваннями та крадіжками і бурхливими гульбанами на „малинах”.

Склад банди, особливо чоловічої статі, постійно змінювався. Одних ловили й запроторювали за ґрати, а інших – вистрілювали без найменших докорів сумління. Тільки ми з Манькою протрималися довгі п’ять років, аж поки не спіймались на дрібниці: в купе потяга вкрали гаманець в пасажирки. А в тому гаманці була зарплатня всієї бригади будівельників із якогось містечка. Ось і пов’язали нас за крадіж державної власності...

Знаєш, Маріє, я відчуваю, що не встигла навіть десятої частини свого гріховного життя розповісти... Сил не вистачає... Багато злоби було

в душі, ненависті до людей за своє голодне та злиденне дитинство, за невинно вбитих батьків, за ту несправедливість, що ми, малолітні, зазнали від суспільства.

Прогаяла юність та молоді літа в постійних розвагах, пиятиках та розпусті, а щастя так і не зазнала. Не було біля мене надійного чоловічого плеча, не довелось мені за ручку водити до школи рідних діток, сама не говорила і ні від кого не чула доброго слова. Лише одна лайка, блатні розмови та прокляття в бік усього доброго, успішного та щасливого. Заздрість та гординя отруїли моє серце, немов товста гадина, обвили його і не давали опам'ятатись, зупинитись і перестати чинити собі та людям кривду. Та тепер уже пізно щось змінювати...

Поки вона говорила, то сльози не переставали тонкими цівками стікати щоками, вкритих синцями. А під кінець плач став заважати дівчині говорити взагалі. Вона гучно хлипала та втягувала повітря. Валентина вся тремтіла, і було зрозуміло, що щирий жаль охопив її душу і, якщо було б можливо повернути юність, то дівчина нізащо б не пішла таким злим, порочним шляхом.

– Знаєш, Валю, – тихо, майже над вухом прошепотіла Марія, – першим до раю ввійшов розбійник, що був розіп'ятий поруч із Ісусом. Він усе життя вбивав, крав та чинив лихо іншим. Але смиренне визнання себе грішником відчинило йому ворота Небесного Царства. Господь відпустив йому ці гріхи повністю, і той помер щасливою людиною.

– Ти гадаєш, що Ісус пробачить мені? Навіть

вбивство? – Валентина широко розплющила очі й уважно поглянула на жінку біля себе.

– Не маю жодного сумніву, – впевнено відповіла Марія. – Покаяння – це велика сила, це – Божий дар. І те, що ти в цю хвилину так покаянно розповідаєш, не є випадковістю. Господь дарує тобі цю щасливу можливість і здатність щирого розкаяння, щоб ти назавжди скинула зі себе пута гріха і одягнулася в світлу ризу Божої дитини.

– Справді? – перепитала Валентина, але вже спокійнішим голосом, без плачу.

– Так, моя люба. Йди з миром. Бог відпускає всі твої гріхи, я в цьому впевнена. А я присягаюся тобі, що передам твою сповідь першому священикові, якого Господь пішле мені на моїй дорозі.

Валентина хотіла ще щось сказати, але раптом стала задихатися, а вже за якусь мить здивовано оглядала щось навколо себе. Нараз її груди, що досі часто піднімалися і опускалися, перестали рухатись, погляд застиг, Валентина дивилася кудись вдалечінь, крізь людські постаті та тюремні стіни. Її обличчя випромінювало мир та спокій.

Манька зайшлася істеричним плачем, заломлюючи руки:

– Валюсю! На кого ж ти мене покинула!!

Багато жінок у камері також плакали.

– Чи може Христос прийняти таких, як вона? – спитала Стефа Завируха. Вона задумливо дивилася понад плечі арештанток на покійницю.

– Христос саме таких найбільше любив, – сестра Юстина всміхнулася і широко перехрестилась. – Заради неї і їй подібних Він і прийшов колись у цей світ.

Глава 13

– Кажи, тварюко, куди ти доправляла надруковані листи із підпільної Шумлянської друкарні?

Слідчий Боднар сам схопив підслідну Ковалишин за волосся і запитально дивився їй у обличчя.

Марія мовчала і не промовила жодного слова. Вона вже змирилась із думкою, що живою їй із цієї катівні не вийти.

– Тебе неодноразово бачили, як ти ходила до лісу і несла сумки та пакунки. А звідти поверталася з порожніми руками. Що на це скажеш?

Марія заплющила очі, бо яскраве електричне світло до болю разило і засліплювало очі. Запитання слідчого залишилось без відповіді.

– Тюлькін, бий її, не шкодуючи сил! – наказав головний кат.

Сержант неохоче підійшов до жертви і окинув її ненависницьким поглядом. Він таких найбільше не любив, бо ті не задовільняли його маніакально-садистичних схильностей: не кричали, не благали про помилування, не зізнавались. Відповідно він залишався незадоволений, а начальство гадало собі, що він не професійно та не ефективно працює. Боднар вже одну догану через Ковалишин йому зробив і знову дивиться на підлеглого скептичним, роздратованим поглядом.

– Ну, гадина, ты у меня заговоришь... – з цими словами Тюлькін налетів на дівчину, немов шуліка на беззахисну пташку.

– Говори, сволочь, говори..!

Удари кийком, кулаками та ногами сипались на нещасну з усіх боків, а дебелий мучитель, задихаючись та обливаючись потом, все не вгавав. Нарешті, коли вже добряче втомився, він, поглянувши на свого керівника Боднара, що курил цигарку за столом, вигадав новий спосіб екзекуції, який давав йому можливість і відпочити, і не переривати тортури над арештанткою.

– Вот здесь стой в полуприсяди і руки вытяни вперед! – наказав Тюлькін, поставивши Марію в напівстоячу позу. – И смотри у меня! Если встанешь или сядешь – зашибу!

Боднар, спостерігаючи чудернацькі дії свого підлеглого, саркастично звів брови і погасив цигарку в попільничку. Він вже мало надіявся на зізнання арештованої і сушив собі голову, що б то ще таке вигадати.

Марія знесилено стояла на напівзігнутих ногах і усвідомлювала, що сили її покидають. За хвилину чи дві доведеться впасти на бетон і отримати страшенні, болючі удари кийком та ногами.

„Матінко Божа! – молилась подумки дівчина, – вже несила мені терпіти цю муку. Благаю тебе! Загаси світло, а я, якщо залишуся жива, запалю лампадку молитви в серці своєму для Тебе і Твого сина, Ісуса, і пронесу її через усе своє життя”.

Вже тремтячі ноги та зболена спина готові були здатися, а кволе тіло були б віддали на поталу ворогові, аж сталося диво.

Велика електрична лампа, що звисала зі стелі, і ще одна менша – на столі слідчого, заблিমали і

раптом згасли, і мучителів та їхню жертву поглинув суцільний морок. Марія знесилено опустилася на підлогу.

– Що за трясця!?! – вилаявся Боднар, запалюючи сірник. – Тюлькін, відчини двері до коридору!

Сержант майже навпомацки досяг дверей і відчинив їх навстіж. Там швидко йшли вартові, також підсвічуючи сірниками. В кінці коридору хтось ввімкнув кишеньковий ліхтарик.

– Світла нема не лише в нашім будинку, але й на вулиці і в навколишніх кварталах, – повідомив слідчого один вартовий, ставши на порозі. – Мабуть, якась аварія на електростанції.

– Ух ти ж, твою матір! – лютував Боднар. – Доведеться зупинити допит. Тюлькін, веди її до камери. Світла, мабуть, довго не буде.

Сержант поволік Марію до камери, а вона шепотіла нечутно: „Дякую Тобі, Мамо Небесна, дякую, Діво Маріє, що врятувала мене”.

Начальник слідчого відділу, підполковник Микола Іванович Костачев сидів за своїм робочим столом похмурий та задуманий. Вже третій день тривав дощ, притискаючи пожовкле листя до бруківки, що додавало нудьги та пригнічувало настрої вже немолодому чоловікові. А ще загострився триклятий ревматизм.

Перед ним монотонно звітував слідчий з особливо важливих справ Віталій Васильович

Боднар, тримаючи в пухких пальцях червону папку і зрідка підводячи очі на свого керівника.

Костачеву було нудно й нецікаво, а ще драгувало те, що з усіх резонансних справ не було зібрано достатньо доказової бази, щоб із легким серцем все передавати до суду. А ще цей недоречний лист із міськкому партії: „Прийняти делегацію перевіряючих із Києва у складі п’яти чоловік. Четверо делегатів із Народного комісаріату юстиції, товариші: Коваленко А.І., Гринишин О.А., Хрустальова Р.М., Зайцев І.О., а також кореспондентка газети „Правда України” Вільде І.Д.” Ше цього нам тут бракувало!

– Дай-но сюди список усіх справ! – наказав підполковник слідчому і по-діловому пригладив сиве волосся на округлій голові.

Боднар дбайливо поклав перед шефом аркуші з віддрукованим машинописним текстом, а сам полакейськи став по праву руку.

– Так, так, – бурмотів Костачев, розглядаючи списки підслідних через товсті шкельця окулярів. – Ну от, наприклад, справа Ковалишин Марії Дмитрівни, є докази причетності її до підпільної оунівської друкарні?

– На жаль, ні, – скромно відповів Боднар і навіть втягнув шию в плечі. – Не зізнається, бандерівка вперта.

– А що взагалі за нею є? – підполковник зняв окуляри і оцінююче впився поглядом у підлеглого.

Боднар знімав і, заглянувши в якийсь папірець, швидко відзвітував:

– Є свідчення завербованого нашого агента

в селі Великі Шумляни. Достеменно відомо, що Ковалишин регулярно контактує з бандерівським підпіллям, швидше за все, є зв'язковою сотника „Крука”, сотні „Лісовики”, що досить активна в цьому регіоні.

– І варто було її взагалі до нас везти? – Костачев невдоволено скривився. – Справу могли розслідувати в Тернополі.

– Миколо Івановичу! – гаряче заторохтів слідчий Боднар, – дайте ще тиждень, і я гарантую – буде зізнання стосовно підпільної друкарні.

Підполковник Костачев втомлено зітхнув і відсунув від себе аркуші.

– Годі вже, за чотири місяці не зізналась, то вже й не зізнається. Або фанатично вперта, або справді ніякого відношення до друкарні не має.

– Але товаришу підполковнику... – спробував якимось контраргументувати слідчий.

– От що, Віталію Васильовичу, – потер пальцями втомлені очі Костачев, – передавай справу до суду. Піде за 54 статтею та й усе. Так само всіх інших сумнівних передавай до суду. Щоб усі „висяки” та непевні справи до кінця тижня у нас зникли!

– Слухаюсь, товаришу підполковнику!

Боднар зібрав папери до папки, віддав честь і поспішив покинути кабінет! Підполковник Костачев видобув із тумбочки у столі пляшку розпочатої горілки і зробив кілька ковтків просто із горла посудини. Смачно плямкнувши, він відкинувся на спинку крісла. Приємне тепло, що розійшлося тілом, зменшувало біль у суглобах, та й осіння сірість не так гнітила душу.

Глава 14

– Іменем Української Радянської Соціалістичної республіки! Народний суд міста Львова, заслухавши всі наявні докази слідчих прокуратури...

Жінка-суддя, вперла свій погляд крізь чорні окуляри в постанову, не звертаючи уваги на присутніх, разом із двома середнього віку помічниками, нудним голосом зачитувала вирок.

Зала суду була порожньою: крім самих учасників процесу та супроводжувального конвою, тут більше нікого не було, та й залом цю маленьку кімнатку назвати було важко.

Марія розсіяно слухала монотонний голос судді, для якої зачитування доленосного вироку було буденною та прозаїчною справою, так, немов якийсь виступ на профспілкових зборах. Думки дівчини повернулися на дві години назад, коли вона назавжди покидала камеру слідчого ізолятора на Лонцького, де провела довгі чотири з половиною місяці.

– Сестричко, прощай! – кинулася Марія обіймати сестру Юстину, коли вартовий наказав арештантці Ковалишин виходити з речами. – Мабуть, вже не побачимось більше.

Хоча Марія не була схильна до сентиментів, очі її випустили струмки рясних та щирих сліз. За весь час її в неволі. Монахиня Юстина була для неї уособленням добра та світла, неначе сам Бог надіслав їй ангела-охоронця, щоб підтримувати та потішати бідну душу в холодній та темній Гетсиманії.

– Мої молитви завжди з тобою, Марічко! – голос Юстини затремтів. – Ти також за мене молися, а чи побачимося ще? Я впевнена, що так, але вже в райським саду, де – вічне щастя та нема смутку. Час швидко пролетить, я вже недовго буду в цій долині сліз, а на тебе чекає ще досить довге життя, і не все в ньому буде так погано. Буде в тебе родина, люблячий чоловік та гарні, чудові діти. Буде в тебе ще багато щастя, бо любить тебе дуже Божа Мати і опікується тобою.

– Довго ти там!? – гримнув конвоїр з порогу. – Я що – тут вічно маю стояти?

– Прощай, Маріє! Допомагай тобі Боже!
– Стефа Завируха також обійняла дівчину і притулилася мокрими очима до її шиї.

– Йди з Богом! – долинали з різних кінців камери.

– Бувай! Бережи тебе Господь!

Марію любили всі арештантки, і її відхід не залишив байдужими нікого.

Двері камери зачинилися, і забрязкав знайомий звук замка.

Марія йшла коридором і притискала до грудей невелику полотняну торбинку, яка зігрівала її серце особливим, родинним теплом. Напередодні якимсь дивом старша наглядачка Мілка, яку всі прозивали Відьмою, зайшла до камери і покликала Марію:

– Ковалишин, тут тобі передача, здається, від матері.

Марія проштовхалася крізь штабелі жінок і тремтячими руками взяла з лопатоподібних долонь наглядачки коричневу торбинку, пошиту з простої

тканини. На мить їхні очі зустрілись і, що дивно, вона не побачила в них ні краплини колишньої ненависті та злоби, лише втому та якусь байдужість.

– Сказала, що любить тебе дуже і буде чекати на твоє повернення.

– Спасибі тобі... – Марія притиснула шматочок родинного дому до серця, немов безцінну реліквію.

Мілка мовчки повернулась і зникла в коридорі.

В торбинці лежали висушені житні сухарі та сорочка, яку колись мама Ганнуса сама вишила для Марії. Сльози радості та одночасно надії, що Господь переведе її через усі випробування, і вона колись ще переступить поріг рідного дому, зігрівали душу та додавали сил.

Слова судді повернули до дійсності:

– ... І присудити їй покарання: 10 років позбавлення волі у таборі суворого режиму і 5 років заслання без права повернення до кінця терміну. Вирок вступає в силу негайно.

„За все тобі я, Господи, дякую! Нехай діється твоя воля!”

Конвоїри наділи дівчині кайданки і повели темним коридором до подвір'я, на якому вже чекав тюремний автозак.

Глава 15

Останній день жовтня 1945 року видався сонячним та не по-осінньому теплим. Золоте листя кленів та каштанів немов позичало в сонця яскраву жовтизну та приємну для ока теплоту. Навіть зловісні ворони, що завжди каркають,

передрікаючи холод та дощі, мирно облаштувалися на гіллях дерев, насолоджуючись останнім теплом.

Ув'язнених повезли на етапування до станції Підзамче. Головний залізничний вокзал урочисто зустрічав потяги з Європи із солдатами-визволителями, а також тих, хто прибував із Далекого Сходу. Псувати веселкову картину червоноармійцям завантажуванням зеків у вагони радянська влада не хотіла. Натомість околиця Львова для цієї непрезентабельної місії підходила якнайкраще.

На знелюднений перон подали ешелон у складі 60 вагонів із чорним паровозом на чолі. Із його такої ж чорної труби клубився густий дим, отруюючи повітря навколо антрацитом. Засуджених чоловіків та жінок підвозили до товарних вагонів автозаками і під уважним поглядом конвою із собаками переводили у вагони. Стояв жахливий гамір і від криків, і від плачу.

Старшина, огрядний коротун з довгими вусами щосили горланив:

– Быстрей, быстрей! Шевелись, враги народа, не на курорт едете!

Уже в вагоні Марія довідалася, що їх всіх разом є сорок жінок, у інших вагонах також перевозять зеків-чоловіків. Окремо під'єднаний пасажирський вагон для конвойної охорони, а також – два товарні вагони для запасів їжі та вугілля.

– Макаренко! Зачиняй вагон і перевір засуви! – віддав наказ якийсь начальник.

Марія обернулася, щоб кинути останній погляд на рідне небо, яке сьогодні, як ніколи, тішило

відтінком морської лазурі. Двері гучно зачинилися, забряжчали засуви, всі ув'язнені залишилися у напівтемряві, бо світло проникало тільки крізь шпарини. Багато хто гірко заплакав. У невеличке, загразоване єдине віконце завширшки півтора ліктя намагалися просунути багато жінок, щоб ще хоч трішки надивитись на рідну землю.

– Пустіть, пустіть, ой лишенько!

– Заради Бога, дайте хоч на мить подивитись!

Коли потяг рушив, люди поступово розміщувалися хто де, так що навіть утворився вузький прохід посеред вагону. Де-не-де на підлозі валялися купки соломи.

– Тут раніше коней перевозили, – зробила висновок одна жінка. – Навіть є ще сліди від дощатих стійл. Бачите? Дощки-перегородки розібрали, а соломі не всю вимели, полінувалися.

– Не дуже вона нас зігріє, та солома, – озвалась інша етапниця.

– А все ж таки краще, ніж на голій підлозі, – Марія сперлася об дощату стіну вагону і, заплющивши очі та притуливши дорогоцінний згорток із маминою сорочкою до грудей, тихо молилася, в такт стукоту вагонних коліс.

– А в туалет куди? – поцікавилася одна вже немолода пані, стурбовано роззираючись навколо.

– А ось, в кінці вагону, в кутку діра прорубана, – відповіли їй жінки. – Пролізти не вдасться, а справити нужду – саме те, що треба.

– Та ти, Зосю, така худенька, що могла б проповзти! – бадьоро пожартувала молода дівчина,

смаглява, чорноволоса, у темній косинці. На що тамта відповіла:

– Та ні, Адо, я хіба після тебе!

Де кілька жінок весело розреготалися і ще додали кілька пікантних сентенцій.

Якась жінка, що сиділа поруч із Марією, підвела голову. Її чорне волосся було заплетене у дві довгі коси. На красивім обличчі з'явилася сумна усмішка:

– І тут блатні. У слідчому ізоляторі їх повно, і тепер доведеться це товариство терпіти.

– А що поробиш, – з гіркотою додала ще одна ув'язнена, світловолоса, інтелігентна. – До приходу перших совітів у Львові про жінок-злочинниць мало хто чув, а вже як вони, більшовики, у нас пожили кілька місяців, от тоді почалися грабунки заїжджими жіночими бандами, обдурювання шахрайками довірливих галичан, навіть убивства.

– Я чула, що сім'ї советських військових позаймали помешкання репресованих поляків та українців, – підтримала бесіду чорнява.

– А де ж їм було селитися? Вільного житла у княжому граді завжди бракувало. Ось і вислали до Сибіру якнайбільше тих, хто мешкав у середмісті або в гарному особняку історичної частини Львова.

– Антихристи! Нічого святого за душею.

– От сміху було, коли жінки радянських офіцерів познаходили в залишених гардеробах шовкові нічні сорочки, пеньюари, вважаючи, що то є вшукане вечірнє вбрання і почали прогулюватись у цьому одязі містом, парками, ходити до театру. Аж тільки через кілька місяців допетрали, що до чого.

Чорнява також усміхнулася і протягнула руку:

– Я – Василина Гаврилук, родом із Карпат, із містечка Жаб'є. Будемо знайомі?

– Галина Крохмалук, – відповіла білява і протягнула руку у відповідь. – Професорка історії колись Віденського, а згодом – Львівського університету, зі Львова.

– О, дуже приємно, пані Галино! – захоплено сказала гуцулка, а потім сумно додала:

– Хоча в нашій ситуації приємного мало.

– А як звати вас, молода дівчино? – звернулася Галина Крохмалук до Марії, що тихенько сиділа поруч. – Молитва – потрібна справа, але пропоную приєднатися до знайомства.

– Я – Марія Ковалишин, і мені трішки легше на душі, що в такій прикрій пригоді Господь послав достойних людей.

Галина та Василина презирнулись. Юрба арештанток вже відійшла від маленького віконечка, і в вагоні стало світліше.

– Отже, дівчата, – підсумувала професорка, – нас троє представляє всі регіони Галичини: Львівщину, Тернопільщину та Станіславівщину. Тримаймося разом, і, може, вдасться вижити в цьому коловороті.

– З Божою допомогою, – додала Марія.

Глава 16

До першої зупинки їхали більше доби. Ув'язнені знемагали від голоду та спраги, багато хто перебував у ступорі з відчаю і не звертав

жодної уваги на інших. Блатні навісніли, бо не звикли до таких суворих випробувань, тому всю свою злість виливали на політв'язнів. Але жінки швидко об'єдналися і дали рішучу відсіч колишнім злодюжкам та бандиткам, які не приховували до них своєї ненависті. Обстановка в вагоні була складна.

Марія після багатогодинної молитви тихо спала, притулившись головою до дерев'яної балки, що з'єднувала частини стін вагону. Її обличчя випромінювало спокій, що дивувало всіх, та навіть найзапекліші злочинниці не наважувалися перебити цю мирну ідилію і говорили одна з одною у півголоса. Десь близько десятої ранку сонячний промінь, пробившись крізь шпарину, зупинився на її тоненькому носі і поступово почав підійматися до очей. За мить Марія прокинулася. За звичкою вона потягнулася рукою до грудей, щоб поцілувати натільний хрестик, і завмерла, затамувавши подих. Торбинки із вишитою сорочкою, найдорожчим подарунком матері не було!

– О, Господи Святий, – прошепотіла Марія, зриваючись на ноги. – Як же ж це?

Вона роззирнулася навколо, і в закутку, який був закритий її тілом уночі, знайшла маленький згорток із житніми сухарями, а дорогоцінний скарб, частинка батьківського дому, клаптик матерії, що зігрівав серце, зник. Сумний здогад обпалив мозок: вкрали блатні! Шукали сухарі, а витягли з-за пазухи торбинку з сорочкою.

Марія кинулась до Галини й Василя, що сиділи поруч:

– Сестрички рідненькі! Чи ви не бачили, хто вночі до мене підходив?

Професорка Галина Крохмалюк здивовано поглянула на подругу:

– Та ні, начебто нікого тут не бачила. Та й майже всю ніч я спала.

– І я нікого не бачила, – додала Василина. – А що сталося?

Губи Марії здригнулися і затремтіли, підступна грудка почала душити в горлі, заважаючи говорити.

– Сорочку вишивану вкрали, мамин подарунок! – крізь рясні сльози ледве видушила із себе дівчина і зайшлася тихим плачем.

– От лихо! – поспівчувала Василина Гаврилюк. – Це, певно, блатні злодійки. Тепер не повернуть.

– Не плач, не плач, голубонько, – втішала подругу Галина, – може, ще знайдеться.

Раптом Марія вирвалася з обіймів професорки і на весь вагон закричала:

– Людоньки добрі! В мене забрали вночі найдорожче, що було: мамину сорочку. Благаю вас Христом Богом, поверніть, віддайте. Це ж частина моєї душі, мого серця!

У вагоні повисла глибока тиша, стихли всі голоси, тільки стукіт коліс та гучні удари власного серця чула Марія. Дівчата, жінки і навіть кілька літніх бабусь, всі звели свої погляди до збентеженої дівчини. В очах більшості були співчуття та розуміння її втрати, проте інша половина демонструвала байдужість і навіть презирство. Мовляв: „Ет, велика втрата, мамина сорочка! Нам тут животи з голоду звело, а вона через якийсь мотлох метушиться”.

І тут перед Марією наче зоря сяйнула! Вона рвучко схопила торбу із сухарями і підбігла до людей з протилежного боку вагону.

– Беріть, їжте, – примовляла вона, простягаючи кожному по сухарю. – Беріть.

– Будь ласка...

Напружені очі вдивлялися ніби в саму душу кожної арештантки.

Може, котрась завстидається взяти. Може, котрись совість спонукає розкаятись і повернути вкрадену цінність. Людина до них із хлібом, то невже їхні серця стали кам'яними і не здатні відповісти взаємною щирістю?

Жодна із політичних бранок не взяла хліба, запропонованого Марією. Відмовлялись, пояснюючи:

– Бог з тобою, дівчино. Ти не при собі.

– Сховай, цей хліб ще тобі знадобиться, а сорочки не повернеш.

– Я голодую, але тебе об'їдати не буду.

Натомість всі блатні сміливо та без докорів сумління брали хліб з Маріїних рук, коли вона до них підходила, і навіть не дякували. Деякі іронічно примовляли:

– От яка сердечна вишукалася!

– Давай, давай, а то живіт до спини прилипає.

– Ситий голодному не товариш, давай!

Дуже швидко торбинка спорожніла, а про сорочку ніхто й словом не обмовився. В спину Марії летіли глузування та докори:

– Ти щодня тепер будеш хліб роздавати!

– Може, вона, як Христос, здатна розмножувати хліби? Ото нам пощастило!

Марія знесилено повернулася до свого місця, ледве стоячи на ногах. Сльози не переставали литися з очей, а підлога ніби зникала десь у глибокому проваллі.

Нарешті, її тіло напружилося, як металева струна. Вона підвела голову і уважно оглянула всіх ув'язнених. Гнів запалав у її серці. Здавалося, якби могла і взяла до рук автомат, то винищила б до ноги всю цю наволоч, що отруєє життя собі та всьому світові. Порода лукава! Хитрі, підступні, безжальні тварюки, які втратили все людське і є ворогами всьому світлому та доброму.

Лють переповнювала Марію і могла вибухнути в будь-яку хвилину як апофеоз усього лихого та несправедливого, що спіткало її за останні місяці. Образи слідчих, конвоїрів, блатних, немов блискавка в грозовому небі, промайнули в пам'яті. Все це зло потребувало помсти та відплати...

– Марічко! – раптом десь глибоко в душі пролунав ніби голос матері Ганнусі, – чи я тобі з такою любов'ю сорочку вишивала для того, щоб ти через неї уподібнилась до цих прислужників лукавого? Я знаю, що ти вища від усього цього лиха та злості, бо в твоєму серці живе Господь.

– Справді, що ж це зі мною? – пошепки спитала дівчина в себе, і її обличчя просвітліло, набуло лагідності. – Бог дав, Бог і забрав. Нехай буде благословенне Його Святе ім'я.

Марія повільно перехрестилася і сіла поміж подруг – Галиною та Василюю, поклавши останній голову на плече. Люди в вагоні швидко

забули цю пригоду, а тюремний потяг і далі прямував своїм страшним маршрутом на північний схід.

Глава 17

Через тиждень каторжного етапування до вагона прийшла перша смерть. Ешелон вже просувався територією Росії, а температура вночі почала опускатися до нульової позначки, від цього під ранок ставало нестерпно холодно. Рятувало те, що ув'язнені жінки гуртувалися докупки, тулилися по троє, по четверо і так зігрівали одна одну.

Тільки-но починало надворі сіріти небо, обтяжене важкими дошовими хмарами, а багато хто з засуджених уже прокидалися, ворушилися, обпалені холодом, і через це ще більше втрачаючи дорогоцінне тепло.

Раптом ранкову дрімоту прорізав жіночий зойк.

– Йой, Любо! Що з тобою? Йой, люди, Люба нежива!

Миттєво все сонне царство заворушилося та загуділо, немов стривожений вулик. Марія підвелася на ноги, сутулячись від прохолоди. Васирина також устала і застєбнула на подрузі тілогрійку. Нещодавно такі всім роздали.

– Хочеш застудити душу? – по-доброму дорікнула гуцулка. – І так тіла нема, одна шкіра та кістки.

– Ой, вмерла наша Любця! Ой, Боже святий!
– злякано голосила жінка, яку звали Катериною

Головчук. Вона походила з півночі Тернопілля і її арештувало НКВД разом із новопреставленою Любою просто біля сільської церкви за те, що на Великдень, замість вийти на колгоспне поле, жінки пішли на Воскресну Літургію. За такий „злочин” радянська влада нагородила двох сестер терміном на 10 років таборів у Сибірі.

Тепер однієї з них не стало.

– Зі святыми упокій, Христе... – молилася упівголоса Марія, опустивши голову.

– Бог подарував їй легку смерть уві сні, – тихо сказала Галина Крохмалюк, розправляючи скуйовджене волосся. – Більшість із нас так легко цей світ не покинуть, згинемо десь у невідомих сибірських болотах і навіть таблички з іменем на могилі не почеплять.

– Ну, що ж ти, сестро, так песимістично налаштована? – сіла поруч з професоркою Василина, – Бог добрий – і ми ще побачимо рідну хату, обніmemo дітей та друзів.

– Ой, в це вже мало віриться, з комуністичного пекла ніхто не повертається, – важко зітхнула Галина.

– В нашому селі, – підхопила Марія, – один чоловік служив у корпусі січових стрільців, і у 1915 році потрапив до російського полону. Всі гадали, що загинув, а він потрапив якраз до Сибіру. Спочатку він був у полоні царської влади, а тоді – більшовицької. Але перед війною з німцями цей чоловік повернувся до села і навіть застав живою ще рідну матір, яка весь час молилася та чекала. І таки дочекалася!

– Тому треба вірити та надіятися, – підсумувала Васирина.

В цей час жінки відтягнули померлу до розсувних дверей. Її сестра сиділа над нею та тихо плакала. Марія також сіла поруч і молилася за покійну. Коли потяг зупинився, нарешті, для годування в'язнів, якийсь солдат відчинив двері. Йому повідомили про померлу.

– Михалич! Тут мертвец! – загорланів червоноармієць через плече. – Подтягивай железку, будем грузить!

Посиніле від холоду та хронічного пияцтва обличчя зазирнуло до вагона. З-під шапки-вушанки світилися байдужі скляні очі.

– У вас еще ничево, только одна, а у некоторых вагонах и по три и по пять трупов. Дохнут, как мухи, вражины, – солдат презирливо сплюнув і, забравши покійницю, зачинив масивні, дощані двері.

Глава 18

Люди помирали й далі, від холоду, хворіб, від бідового харчування, а дехто від того, що, втративши цікавість до життя, через глибоку журбу згасав просто на очах. Тільки віра і надія допомагали невірльницям виживати, а ще – любов до близьких та рідної землі, за яку, власне, більшість заплатила власною свободою. Мерців виносили переважно вранці, коли роздавали баланду, а на їхніх місцях доукомплектовували

вагон із нових в'язнів, яких довозили на великі залізничні станції з різних куточків кривавої радянської імперії.

Серед сотень засуджених бранок Марія виділила для себе одну особливу особистість, пам'ять про яку зберігала все життя.

Ешелон переходив уже Уральські гори, і за приблизними підрахунками жінок у вагоні, настало четверте грудня – свято Введення Пресвятої Діви Марії. Васирина, Марія та Галина вранці закінчували молитися на вервиці, як потяг зупинився на якійсь велелюдній станції. Навкруги стояв гамір, крики людей, іржання коней. Напередодні випав густий сніг і рипів під ногами. Всі дерев'яні стіни від замерзлої вологи вкрились крижаною кіркою та інієм. Двері також примерзли і ледве відчинялися, запускаючи віхолу до середини вагона.

– Принимай пополнение! – гаркнув конвоїр і заштовхав до вагона одну-єдину жінку. Слідом за ним підвезли бочку з баландою, яка на морозі миттєво вистигла. До виходу потягнулися десятки рук із металевими ринками, в які черпаком солдат наливав юшку бурого кольору. В ній плавало грубе капустяне листя та лушпиння від картоплі. Погано спечений хліб розвалювався просто в руці, і засуджені уподібнювались до курей, повзаючи по підлозі й визбируючи крихти.

Паровоз дав протяжний гудок, і конвоїри з гуркотом зачинили двері.

Марія з цікавістю розглядала в напівтемряві новоприбулу. Завдяки світлу з маленького ві-

конця можна було розгледіти її видовжене обличчя, масивний ніс, який однак не зменшував привабливості, крупні губи та високе, відкрите чоло. Темне волосся місцями виблискувало сивиною. Жінці було приблизно за сорок. Особливо привертала увагу її рівна, шляхетна постава і гордий погляд. Вона мовчки, повільно обвела поглядом присутніх, сперлася спиною до стінки вагона і розшпилила тілогрійку. З-під неї визирнув високий комір добротного вовняного светра кавового кольору. Він відразу став об'єктом зацікавлення кількох бандиток, що із захланним вогником у очах обступили жінку.

– Звідки ж такі скарби? – посміхнулась беззубим ротом доволі тілиста як на тотальне недоїдання блатарка. – Я й на волі на кращих ринках такої кофтини не бачила.

– Як звати то тебе, бариня? – глузливо запитала інша, худа та висока з загостреним, посіченим віспою обличчям. – Представляйтесь треба, коли до чесних людей до хати заходиш.

Жінка в елегантному светрі скоса поглянула на підозрілих попутниць і відповіла коротко різким, низьким голосом:

– Шейнвальд Елеонора Модестівна, в недавньому завкафедрою марксистсько-ленінської філософії Талліннського державного університету, доктор філософських наук, професор.

– Ух ти ж, не проста птиця! – присвиснула довгов'яза. – Як тебе ж сюди занесло, підстилко більшовицька?

– Не інакше, як за німецької влади вусатого батька Сталіна на вусатого Гітлера проміняла! –

весело крикнула повновида круглявка. – А товариш Сталін такого не пробачає!

Весь кут, де перебували лиходійки, зайшовся гучним реготом. Марія, спостерігаючи за цією сценою, спохмурніла і насупила брови. Знайомство інтелігентки з представницями злочинного світу не віщувало нічого доброго. Треба було щось робити.

– Галю, Василю, – махнула Марія дівчатам, – приготуйтеся і попередьте інших, будемо рятувати новоприбулу.

– А чи треба? – гукнула у відповідь Василюна.
– Ти чула, хто вона така?

– Це не має жодного значення, – сказала дівчина,
– Апостол Павло також на початках ганив церкву, а згодом став її стовпом, і вона буде однією з нас.

Дівчата направились туди, де під гучний лемент злочинниці оточили професорку університету, по дорозі щось шепочучи декому і жестами переконуючи.

– То ти чула, що з бідними треба ділитися? – зловтішно підливала оливу до вогню довгов'яза.
– Чи не пригадуєш такого заповіту в лисого вождя?

– Коротше! – зло обірвала низькоросла. – Скинеш сама светр чи потрібна допомога?

За плечима двох бандиток стояли ще кілька їхніх прибічниць, готових втрутитись і підтримати товаришок. Елеонора Модестівна занепокоєно озирнулася і, не бачачи жодної підтримки, зі злістю буркнула:

– Светр – це подарунок мого чоловіка на 8 березня, і я його нікому не віддам!

Довгов'яза та низькоросла кинулись до загнаної в кут жінки і вчепилися в неї, здіймаючи на ходу тілогрійку. Елеонора рвучко вивільнилась від їхніх щупалець і з розмаху нанесла кілька ударів по обличчю одній та другій. Від несподіванки низькоросла втратила рівновагу і впала обличчям до підлоги. Цибата важко дихала і очима поїдала зухвалу жінку.

– Ну, шельмо горбата! – закричала низькоросла, зриваючись на ноги. – Тепер настала твоя остання година, молись своєму святому Марксу!

В її пальцях блиснув великий залізний цвях, і вона стала повільно наближатися до Елеонори, рішуче налаштована пустити в хід холодну зброю.

Елеонора Модестівна зблідла, але відступати було нікуди, позаду і з боків були стіни вагона. Холодний піт виступив на її чолі та скронях, вона до болю в пальцях стиснула дощаті балки в очікуванні найстрашнішого.

– Облиш її, негайно! – повновладним голосом наказала лиходійкам Марія. – Кинь цвях і відійди!

– Облиш, а то гірше буде! – Василина стояла поруч із подругою. Позаду було видно Галину Крохмалюк і ще більше десятка політичних ув'язнених.

– А то що? Поб'єш? – злобно зашипіла на Марію довгов'яза. – Хочеш розділити долю цієї?

Проте Марія була такою впевненою та переконливою, а група підтримки була не на користь бандиткам, що низькоросла нерішуче апелювала:

– Буде різанина! Треба тобі цього?

– Нічого тут не буде. – Галина впевнено ступила вперед. – Якщо пораниш цю жінку – ми всім товариством посвідчимо проти тебе. За це тебе висадять із вагона і розстріляють. Ти ж знаєш.

– От гадюки паскудні! – визвірилася довго-в'яза. – Ви ще відповісте за це.

– Ми відплатимо! – пригрозила низькоросла, та дівчата вже їх не слухали. Марія підійшла до Елеонори й запропонувала:

– Ходіте до нашого кутка, там безпечніше.

Елеонора Модестівна Шейнвальд мовчки кивнула і ступила крок до дівчини. На її щоці заблищала сльоза. Тихо прошепотіла:

– Дякую щиро.

Глава 19

З приходом Елеонори Шейнвальд звичний спокій покинув вагон, натомість почалися щоденні тривалі суперечки. Елеонора Модестівна була розумною та талановитою жінкою, могла розрадити та підтримати у важку годину, коли когось охоплював смуток та відчай, бо в неї був сильний характер та залізна сила волі. Проте, коли йшлося про політику, історію чи філософію, її ленінсько-марксистський вишкіл та холеричний темперамент перетворювались у вибухову суміш. Вона підвищувала градус дискусії за лічені секунди і видавала ціле море різноманітної інформації, так що годі було комусь їй опонувати. Але в вагоні, де близько двадцяти осіб було засуджено

за приналежність до українського націоналізму, ніхто не збирався бути толерантним до огидної більшовицької ідеології. А блатні радянську владу ненавиділи від самого початку, як і будь-яку іншу, бо кримінальний злочинець є ворогом кожній владі і законності.

– Кожен український селянин у душі, є дрібним власником, як і міська буржуазія, – висловлювала на весь вагон Елеонора Модестівна свої переконання. – Ось і тому так загальмувався розвиток соціалізму в УРСР і в інших республіках до війни. Коли селянин чи міщанин дбає найперше про власні шкурні інтереси, а не про добробут комуні, от тоді й падає продуктивність праці в колгоспі чи на заводі. Бо думає не про перевиконання плану, а про те, як прийти якнайшвидше додому, обробити власний земельний наділ, нагодувати кабанчика, що вирощує для себе десь у клуні, а держава недоотримує показники в зернових та м'яса.

– Авжеж! – буркнула котрась жінка. – Ви всіх кабанчиків, та що там казати – усе збіжжя, садовину, городину в тридцятих роках з Великої України вивезли і цілі міста й села голодом виморили, а тепер про інтереси дрібного власника нам тут розповідаєте. Тьху!

Елеонора Модестівна не зважала на деякі закиди, начебто якась сила спонукала її безперестанку говорити, немов на партійному зібранні. Вона вперто наводила приклади про переваги радянської влади:

– Тільки союз селян та робітників є запорукою міцної соціалістичної держави, в якій будуть

забезпечені всі потреби кожного громадянина зокрема. З приходом комунізму гроші і матеріальне винагородження за працю відпадуть цілковито. Радянська влада забезпечить справедливий розподіл матеріальних благ серед населення.

– Охо-хо-хо! – весело розсміялася молода жінка Ксеня на прізвисько Миша, з блатних, – я вже бачила ваш розподіл у нашому селі біля Кам'яця Подільського. Голова колгоспу, його наближені отримують все, чого душа забажає, а люди як були кріпаками, так і залишились: щодня на панщині за пів мішка зерна на місяць. Ще й продрозверстку заплати. Не з добра я втекла до міста красти, не з добра...

– Радянська влада системно бореться з розкраданнями та зловживаннями... – почала було Елеонора.

– А сама як під комунацьку мітлу потрапила? – пролунав чийсь голос із глибин вагона.

Елеонора Шейнвальд важко зітхнула, опустивши очі.

– Мого чоловіка Івана Борисовича, другого секретаря Талліннського обкому, арештували за доносом недоброзичливців, а я його ревню захищала перед енкаведистом, і мене зарахували до ворогів народу. Але це помилка, яка незабаром проясниться. Мої друзі вже написали товаришу Сталіну...

– Так, так, – протягнула Василина, що сиділа поруч, – чекай на милість кривавого ката, коли вся комунацька влада – це суцільна помилка.

Марія ніколи не брала участі в суперечках, проте уважно слухала і інколи, не погоджуючись

зі словами Модестівни, дещо хитала головою. На здивування жінок, вона до комуністки ставилася прихильно, допомагала в дрібних побутових справах і часом бесідувала з нею на нейтральні теми.

В Елеонори також було особливе ставлення до Марії. Не сперечалася з нею, нічого їй не доводила, а якось навіть обмовилася: „Ти дуже мені нагадуєш мою старшу доньку Ірму” і знову, як під час знайомства, втерла скупі сльози, що набігла з очей. Зате багато дискутувала з Модестівною професорка історії Галина Крохмалюк. Їхні дебати могли тривати годинами і часом закінчувались через крики осуду товаришів: „Не заважайте спати! Політиканки!”.

Ось і сьогодні, коли вже майже всі поснули, намагаючись одні між одними зігрітись від пронизливого морозу, Елеонора Модестівна тихо перешіптувалася із Галиною, наводили одна одній різноманітні аргументи. Васирина також уже провалилася в сон, опираючись усім тілом на худеньку Марію, яка ще змерзлими пальцями перебирала саморобну вервицю з мотузки.

– Козацтво як народна потуга, дорогенька Галино, – обличчя Модестівни засвідчувало ентузіазм і навіть не заповідалося на сонливість, – сформувалося як відповідь на багатовіковий поміщицький гніт, як прагнення свободи та класової рівності, а Запорізька Січ, утворена в Дніпровських заплавах, – це приклад добре організованої комуні, де майном володіли не індивідуалісти, а окремі курені, що рівномірно розділяли все необхідне між рядовими козаками.

Галина хоча й боролася зі спокусою поринути в дрімоту і час від часу позіхала, прикриваючи долонею уста, дискутувала з цікавістю та бажанням відстояти одну-єдину істину, що, як вона вважала, не могла бути на боці комуністичної ідеології.

– Шановна Елеоноро Модестівно, можливо, в п'ятнадцятому столітті, коли зароджувалось козацтво і з'явилася перша Січ, козацьке товариство мало в собі багато елементів соціалізму, адже навіть приклад перших християнських спільнот, описаних у Діяннях Апостолів, свідчить, що вони мали все спільне і щиро ділилися своїм майном з усіма потребуючими. Але вже після перших успішних походів проти турків, татар чи поляків виокремилися козацькі старшини, лідери, як загального, так і локального масштабів. Людей спритних, сильних та харизматичних, які своїми талантами надихнули простих козаків – іти за ними, виконувати їхні накази. Відповідно старшина почала швидко багатіти, набувати землі навколо Січі або навіть на Великій Україні, та й проста голота рідко довічно залишалася у війську. Роздобув козак у бою добру зброю, коня, гроші та й одружився з часом, почав на землі хазяйнувати.

– Ось це ви навели приклад, як спрага наживи в деяких козацьких поводирях спонукала їх уподібнитись до невинних народу польських шляхтичів, від яких ще самі нещодавно втікали в степи, – не здавалася Модестівна, вдивляючись у темну стелю вагона.

– А я вам кажу, що здорова конкуренція, завзятість, працьовитість заслуговують на достойну

винагороду, і нема нічого дивного, що з простих козацьких родів, які в шістнадцятому столітті розпочали своє козакування, потім вийшли всім відомі Скоропадські, Ханенки, Галагани, Апостоли та інші.

Професорка Крохмалюк натягнула на високе чоло темну хустку і повністю сховала своє русяве волосся. Проте естонська комуністка не вгавала:

– А Церква! Ось ви щойно згадали апостолів, отже, на історії християнства знаєтесь добре. Що ви скажете на те, що Церква в середньовіччі й у новітній час була найбільшим феодалом та землевласником Європи? Сотні тисяч акрів землі, поля, ліси, водойми та й, зрештою, кріпаки, які на тих землях жили. Хіба погано, що радянська влада зруйнувала цю несправедливість?

– Ну, знаєте, шановна, – Крохмалюк від почутого широко розплющила очі, – на момент революції 1917 року Церква в Російській імперії вже не мала й двох третин своїх землеволодінь. Звичайно, що Христос не начав здобувати земні скарби, він, як це не дивно, був у майновому плані близький до соціалістів, проте так історично склалося, що християнство стало державною релігією спочатку в Римській імперії, а потім у державах, що утворилися на її уламках, і у багатьох випадках цим скористалися нехороші, амбітні люди, які використали ім'я Христа для свого особистого блага.

– Отож бо й воно! – гаряче зауважила Модестівна.

– Але, – Крохмалюк піднесла вказівний палець,

– в усі часи, навіть темного Середньовіччя, Церква була осередком науки, освіти, медицини, а потім і книгодрукування. Цю європейську цивілізацію, яку ми тепер знаємо, все це розбудували завдяки християнству та його впливу на розвиток людства.

– Не погоджуюсь! – майже вигукнула Елеонора Модестівна. – Віра будь-якої релігії – це опіум, дурман для людських умів. Релігійних фанатиків легко експлуатувати та управляти ними.

– Ви атеїстка? – вперше подала голос Марія, яка весь цей час слухала дискусію.

– Так, звичайно, – з гордістю вимовила Елеонора, – мої батьки були віруючими юдеями і навіть у пошані до Яхве виховували мене, а мій чоловік був православним і навіть таємно від мене похрестив наших доньок, але я впевнена, що ніякого Бога, а також жодного раю чи пекла не існує. Все це попівські вигадки!

– От бачите, – усміхнулася Марія, – ви також віруюча.

– Що за маячня! – вибухнула комуністка. – Я ж щойно сказала, що ні.

– Ну як же ж, – спокійно зауважила дівчина, – ми, християни, віримо, що Бог є і життя після смерті також, а ви, атеїсти, вірите, що Бога нема і після закінчення життя вас чекає вічна смерть.

– Як же ж це? – нервово заговтузилась на місці Елеонора Модестівна. – Яка ще така віра?

– Все дуже просто, – вже засміялася Галина Крохмалюк, – ви вірите, що Бога нема?

– Ну так, звичайно... – пробурмотіла Модестівна з підозрою, шукаючи якусь підставу.

– Ось вам і результат, – професорка погладила старшу жінку по плечу. – Віра в Бога чи атеїзм – це категорії, які неможливо довести. Атеїст переконаний у своєму, а віруючий – у протилежному.

– Віра – це дар Божий, Елеоноро Модестівно, – Марія притулилася до жінки, готуючись до сну, – і тільки духовними очима можна побачити Бога, Його діяння в світі, і для мене найбільший доказ у тому, що Бог присутній у моєму житті: це – ті риси, якими він ділиться з нами, людьми, створеними за Його Образом та Подобою.

– Якими ще такими рисами? – поцікавилася Елеонора.

– Любов, милосердя, прощення, покаяння, доброта, справедливість, радість, навіть у цьому пеклі.

– Справді дивно все це... – під ніс прошепотіла комуністка і ще довго просиділа, втупивши погляд у порожнечу і зрідка звертаючи увагу на дівчат, які мирно спали, прихилившись до її плечей.

Глава 20

– Марійко, рідненька... попей ще трішки водички... – Василина нахилилася над нею і піднесла до сухих, потрісканих губ алюмінієве горня з гарячою водою.

Марія, не розплющуючи очей, важко застогнала і спробувала зробити ковток, від чого судомно закашлялась. Землистого кольору обличчя

напружилося від гострого болю, а крупні краплі поту рясно стікали з чола та скронь.

– Годі вже, – роздратовано гримнула на гуцулку Елеонора Модестівна, – це від тієї ж протухлої води вона підчепила заразу.

– А що ж робити? – Василина розгублено закліпала очима. – Іншої нема, п’ємо те, що нам видають.

Галя Крохмалюк приклала тильний бік долоні до Маріїного чола і скептично похитала головою.

– Кепські справи, вона вся горить. Можна набирати багато снігу на станціях і розтоплювати. Все ж надійніше, аніж болотяна жижа, яку невідомо ще, коли заготовляти.

Ешелон уже їхав територією Красноярського краю, і на станціях конвоїри закривали очі на те, що засуджені виходили з вагонів. В цей час можна було набрати снігу, побігати коло вагона, розім’явши застояні м’язи, а іноді навіть щось виміняти у місцевого населення. Коли одного разу якийсь зек кинувся навтьоки в бік лісопосадки, його навіть не доганяли, а просто скосили автоматними чергами.

Марія Ковалишин злягла два дні тому, спочатку відчуваючи слабкість та недомагання, а згодом швидко додалися різкі болі в животі та частий, виснажливий кривавий пронос. Одна засуджена, в минулому фельдшерка із Дрогобича Ольга Кошак, міцної статури з відкритим обличчям, оглянувши дівчину, дуже швидко винесла вердикт:

– Це червінка або, як ще кажуть, дизентерія,

хвороба інфекційна та небезпечна. Якщо п'ять-шість днів проживе, то, ймовірно, залишиться живою. Але найважчі перші три доби.

– А чим же її лікувати? – спитала стривожено Модестівна.

– Навіть у шпиталі від цієї недуги ліки не зовсім помічні, а тут у нас, самі бачите, умови далекі від лікарняних.

Колишня фельдшерка приречено обвела поглядом вагон і важко зітхнула.

Проте вірні подруги не здавались і не відступали. Вони чергували біля недужої і підтримували її добрим словом. На одній станції Галина побачила біля адміністративної споруди великий, либонь, столітній, дуб, який своїми грубими гілляками приваблював місцевих ворон.

– Це наш шанс, – вигукнула професорка і побігла до дерева. – Треба набрати кори.

Елеонора оцінила слова подруги і хутко рвонула за нею.

Молодий червоноармієць скинув із плечей гвинтівку і перегородив дорогу.

– Стоять! Кудя собрались?

Галина зупинилась і розгублено подивилася на старшу товаришку, мовляв, що робити?

– Солдатик! – владним голосом звернулася до конвоїра єврейка. – Я – член комуністичної партії з 1916 року і особисто бачила товариша Сталіна, навіть присвятила йому кілька віршів. Мені потрібно пройти до дерева!

Червоноармієць, повільно пережовуючи сказане професоркою і не до кінця розуміючи, що відбувається, насупив брови.

– Наша подруга занедужала і може померти. Розумієте? – благально поглянула на солдата Галина. – Будь ласка, пропустіть нас до дерева, нам дуже треба кори, щоб її лікувати.

Чи то блакитні очі Галини і її щира усмішка, чи згадка Модестівни про вірші для товариша Сталіна змусили червоноармійця почепити гвинтівку на плече. Він просвітлів на обличчі і сказав:

– Ага, понятно, так бы сразу и сказали, что нужна кора дуба. Идемте за мной.

Підійшовши до широкого стовбура, солдат дістав довгий штик-ніж і за лічені хвилини зрізав повні оберемки дубової кори, чим розтривожив численні воронячі зграї, які зі зловісним карканням здійнялися в небо.

– Достаточно? – запитав солдат.

– Так, спасибі вам сердечне, добрий чоловіче, – відповіла Галина, в якій щоки на морозі порожевіли.

– Да чего уж там, – червоноармієць скромно опустил очі. – Надеюсь, что поможет...

Проте навіть відвар дубової кори не допомагав. Марії ставало дедалі гірше, і вона майже весь час була непритомною.

Пізно ввечері у протилежнім кінці вагона біля імпровізованої „буржуйки” четверо блатних зечок розмовляли приглушеними голосами. Найбільш авторитетна серед них Уляна на прізвисько „Дика” нагнула низько велику голову з розпатланим

світлим волоссям і дмухнула у напівзгаслі вуглини. Коли знову з'явилися язики полум'я, в топку кинули сухе поліно.

– Так виглядає, що Маруся, та, що „Стіна”, скоро віддасть Богу душу, – Уляна повільно обвела поглядом товариство, вогонь затанцював тінями на їхніх задуманих обличчях.

– Ех, шкода! – зітхнула Богдана Шатрук, яку всі кликали чоловічим іменем „Бодя”. Незважаючи не гуцульське походження, вона мала типову зовнішність циганки: смаглява шкіра, чорне волосся та струнка фігура. – Вона хоч і фраерка, проте має добре серце та сильний характер.

– Що – совість прокинулася? – зловтішно запитала третя, Марина Одеситка, красива шатенка з єдиним недоліком: без переднього зуба.

– Яка ще така совість? – здивувалась Богдана.
– Що ти верзеш?

Марина тільки поглянула спідлоба на подругу і презирливо сплюнула через велику прогалину між зубами. Четверта зечка, Іванна Бугаєвська, сорокарічна злодійка, знана в усій Західній Україні та за її межами, недавно перехворіла тифом, тому її голова була повністю поголена, а обличчя – суворе та похмуре, нагадувало чоловіче.

– А те, циганочко гарноволоса, – хрипло задеренчала Буга, – що це ти потягнула в Марії її сорочку і виміняла потім на олію та цигарки. Хіба ні?

Богданка нервово смикнула головою і зі злістю буркнула:

– Я все по-чесному розділила між усіма і

„боків” ніяких не напорола. Ніхто не закине мені крисятництво.

– Через те ти ще тут сидиш між нами та грієшся,
– Буга злісно блиснула очима.

– Годі, не прерікайтесь, як шпана під парканом!
– примирливо підняла руки Уляна. – Я от що скажу: Марусю в кістляві лапи смерті віддавати жаль. Вона не з наших, але – дівчина правильна, розумна і не прогинається ні перед ким, щоб зиск отримати. Треба її якось рятувати.

– Але як?– розвела руками Марина. – Ліків у нас нема, здихаємо самі напівголодні.

Іванна Бугаєвська пошкрябала шорохуватими грубими пальцями лису голову і промовила:

– Коли я лежала в тюремній лікарні, то тим, у кого був кривавий понос, давали чорне вугілля в таблетках. І їм це допомагало.

– Де ж нам його взяти? – задумливо спитала Богданка.

– Звісно, де, – Уляна відчинила дверцята топки, – будемо палити березину і житні сухарі із кип’яченою водою давати Марусі.

– Добре кажеш, – одобрила Буга, – в нас ще є кілька березових полін, та й сухарі знайдуться.

– Вона не повинна померти, – суворо промовила Уляна, – це – наша совість. Якщо Бог є, то він нам за неї заплатить.

Через годину Уляна та Богдана сиділи біля хворої Марії і годували її чорними вуглинами та відпоювали теплою водою. Елеонора Модестівна, що сиділа збоку, заломлювала руки і шепотіла: „О, Адонай! Якщо вона виживе, я знову почну до Тебе молитись”...

І Марія вижила. Через добу їй покращало, а потім сили почали повертатися до неї з кожним днем.

На одній із зупинок знайомий червоноармієць підійшов до дівчат і повідомив:

– Завтра вранці прибуваємо в Ангарськ до виправного табору. Ваше етапування завершується.

Було 6 січня 1946 року. Марія посадила своїх подруг, а потім закликала зечок, які її врятували: Уляну, Богдану, Марину та Іванку Бугаєвську. Після скромної вечері з сухарів та води почали колядувати. До них приєдналися всі, хто був у вагоні. Всі сорок жінок, засуджених радянською владою, злилися в прославі Новонародженого Дитятка Ісуса, як одна родина, відкинувши всі непорозуміння та ворожнечу. Колядували блатні, колядували політичні і навіть Елеонора Модестівна Шейнвальд, глибоко вникаючи в слова, виводила: „Над вертепом звізда ясна увесь світ засіяла”...

Вкінці Марія встала і сказала:

– Сердечно дякую вам, сестрички, за вашу чуйність, за добре серце та за те, що ви є тут всі з нами. Той, Хто створив цей світ і Якого ми сьогодні прославляємо, є сильнішим за того, хто в Кремлі. Настане час – і царство свободи та любові запанує в світі, і жодна гірка сльоза не проллється більше.

– Хіба від щастя, – додала Модестівна, втираючи пальцем сльозу.

Після цього дівчата тихо, але проникливо заспівали:

*Пролетіли літа,
сивиною покрилися скроні,
Ваша юність – Сибір
повертається часто у сни.
Й вічна пам'ять про тих,
що були разом з вами на зоні,
За любов, за народ
Хрест тяжкий на Голготу несли.*

*Незабудки, незабудки,
ви є діти правдиві Христа,
незабудки, незабудки,
ви найкращий вінок в Небесах.
незабудки, незабудки,
гарні сняться вам в Вічності сни,
незабудки, незабудки
України ви доньки й сини.
Ми не знаєм імен
і могил не знайдемо ніколи,
залишились вони
в Казахстану далекій імлі.
Станьмо разом усі,
українці, в молитві у коло –
З нами Бог і любов,
Що спочила в Сибірській землі.*

Марія Дмитрівна Ковалишин відбула заслання у тюремному таборі суворого режиму м. Ангарск протягом 7 років, після чого її переведено до такого ж табору у місті Джекказган (Казахстан). Звільнилася у 1956 році без права повернення на Батьківщину у термін до п'яти років.

На поселенні у місті Абай Карагандинської області зустріла Омельчука Михайла Максимовича з яким одружилася у 1956 році. У сім'ї народилося троє дітей: Наталя, Андрій та Ярослав. Тільки у вересні 1967 року родина змогла повернутися до України.

Марія Ковалишин-Омельчук до кінця життя носила на тілі сліди більшовицьких катувань і померла 19 жовтня 1989 року, не доживши зовсім мало до проголошення Незалежності України. Омельчук Михайло Максимович відійшов до вічності 15 квітня 2003 р.

Перебуваючи у таборі, а також уже на волі Марія завжди стверджувала: «Якщо одна українська дівчина змогла випросити у Божої Матері чудо, коли згасло світло і кат був змушений припинити тортури та знущання, то невже Цариця Небесна не вислухає молитов цілого українського народу, який гаряче прагне волі та благає про це в молитвах».

Елеонора Модестівна Шейнвальд померла в таборі міста Ангарськ та похована у загальній могилі.

Галина Крохмалюк померла в таборі міста Джекказган в 1953 року і там похована.

Василина Гаврилук пережила заслання і

повернулася на рідну землю. Померла у 1979 році й похована у смт. Верховина Івано-Франківської області.

Іван Бронівський за антирадянську діяльність засуджений до відбування покарання у Воркуті. Після заслання повернувся на Батьківщину. Помер у 2018 році та похований у м. Галич Івано-Франківської області.

Вічна слава незламним героям за волю
Української Держави!

Сліпець

Ранок приніс тривогу, з пробудженням прийшло важке та болюче усвідомлення – це не сон... Абсолютна темрява, чорнота, безодня навкруги. Страх і відчай миттєво охопили душу, а серце почало шаленим галопом вистукувати прискорений ритм. Заспані очі безрезультатно заплющувались, а потім знову розплющувались, хаотично та злякано кліпали, зволожуючись солоними слізьми. Усе даремно! Кволі руки намацали дерев'яний столик поруч із ліжком, звично шукаючи окуляри, котрі завжди там лежали. Тепер на столі було порожньо, оскільки потреби у оптичному приладі більше не було.

Чоловік зі стогоном потягнувся і спустив додолу довгі ноги. Невпевнено сів, згорбившись і підпираючи себе руками з обох сторін. За вікном чутно було звуки міста, що також прокидалося. Гуркіт одиноких автомобілів, голоси перехожих, а також легкі пориви осіннього вітру, що поривався змести пожовкле листя із дерев у дворі.

Ранковий дощ, що барабаним дробом вистукував по вікну, раптово вщух. З кухні по сусідству доносились звуки кухарських маніпуляцій: шкварчання розпеченої сковорідки, лязгання ножів та ложок, нарізання овочів на дерев'яній дошці, а також спуск води із крана. Сестра, як завжди, готує сніданок, промайнуло у голові. Через щільно зачинені двері пробився аромат свіжозвареної кави. Згадалося, як смачно, за оригінальним турецьким рецептом, щоранку сам її заварював для усієї родини.

«Чи зможу я тепер це робити?»

Серце боляче стиснулося. Чоловік, зробивши зусилля, піднявся на рівні ноги і почовгав у напрямку робочого столу. Проходячи повз стелажі із книжками, він провів по них рукою і відчув їхню холодну глянцевою або шорстку поверхню. Книг було багато... Сотні. Посеред них і ті, які написано ним особисто.

Згадалися гучні літературні премії, овації та захоплені погляди поціновувачів його письменницького таланту, які мріяли узяти в нього автограф. Численні друзі, котрі не скупилися на компліменти, красиві жінки, що шукали його уваги. Ріки алкоголю та вишукані бенкети, танці, забави та безтурботна радість. Де це все тепер? «*Sic transit gloria mundi*»¹. Невже це все зникло безповоротно і ніколи більше не повернеться?

На жаль, вердикт лікарів був жорстокий та невблаганний: «Прогресуюча діабетична проліферативна ретинопатія із повною втратою зору». Такою є суворая реальність – темна та безжальна.

Для письменника втратити зір – це наче птахіві обрізати крила, чи рибі відтяти плавники. Трагедія самої екзистенційної сутності життя, коли може похитнутися саме бажання жити далі. Скільки ще ідей та задумів мріялось зреалізувати! Скільки ще недоопрацьованих текстів чекають свого часу, проте, мабуть, тепер вже ніколи не дочекаються.

Літературний бомонд сприйняв звістку про хворобу метра, як вибух атомної бомби. Сенсація! Звістку повідомили у випусках новин, написали

¹ Так проминає людська слава.(з лат.)

також і у інтернеті. Сотні дзвінків зі співчуттями та підбадьореннями, теплі слова та побажання видужання. Хоча всім добре було відомо, що це вирок і що це назавжди. Потім всі замовкли і більше ніхто ні разу не потурбував...

На стільниці руки намацали велику писану ікону, яку колись подарував знайомий священник. Пальці торкнулися холодної поверхні, і уява намалювала образ Того, Хто взяв на себе тягар гріхів усіх людей світу. Мабуть Йому було найважче, Він міг БАЧИТИ тих, кого зцілив, а вони потім його жорстоко катували, прибиваючи цвяхами до хреста, або волаючи: «Розіпни! Розіпни!»

Чоловік важко опустився в улюблене крісло і глибоко зітхнув. Чи кожен людський шлях, осяяний славою та визнанням, обов'язково закінчується Голгофою? Чи, можливо, це все розплата за веселі бенкетування на святі життя?

У дворі запах прілого, опалого листя переплівся зі вигуками прибиральників, які орудуючи мітлами та граблями, зрідка голосно перемовлялись між собою. Десь поруч почулися важкі чоловічі кроки, а поруч з ними тихе дріботіння собачих лап. На лавці біля будинку старші жінки, які невгамовно цілісінькими днями переповідають одна одній останні новини та плітки, раптово усі замовкли, побачивши сліпого.

– Доброго дня! – привіталися хором.

Чоловік мовчки кивнув. Сестра, котра тримала його попід руку, відповіла:

– Доброго здоров'я!

Посадивши сліпця на вільну лавку, поруч із дерев'яним столиком, тихо сказала:

– Посидь трішки тут, братику, а я до магазину і назад.

Скупе осіннє полуденне сонце вийшло очевидно з-за хмар і обігріло зморщене обличчя. Лагідний вітерець погойдував коротке, посріблене сивиною волосся. Бабці з-під під'їзду знову зашепотіли:

– Бачили, який блідий? Це все від горя!

– А який життєрадісний завжди був, вітався з усіма, підбадьорював...

– Тепер буде, як усі, доживати сірі будні.

Бабусі не могли знати, що у незрячих різко загострюються всі інші сенсорні органи і вони чують набагато краще за інших.

Чоловік скривився і переключив свою увагу на внутрішній світ, свої думки та спогади. Людське серце, як духовний центр, що здатне виражати глибокі почуття, і як поле битви між добром та злом, стало тепер місцем перебування розуму та свідомості сліпця.

«Сліпота є страшною, – думав він собі, – проте набагато страшнішою є незрячість духовна, коли люди бачать тільки те, що їм вигідно бачити, те що приносить радість, задоволення, бонуси та дивіденди. А все те, що спонукає до глибших роздумів, до покаяння та осмислення своїх помилок, до виправлення та вдосконалення своєї особи, егоїстична людина не помічає.

«Я сам був таким» – чоловік сперся на ребристу спинку лавки і глибоко вдихнув холодне повітря. Жив для себе, для своєї кар'єри, можливо частково для своїх рідних, немов у епікурейському саду насолод. На жаль, духовне прозріння прийшло одночасно із фізичною сліпотою.

Натовп галасливих дітей, що з криками та дзвінким сміхом пробігли поруч, вивів із метафізичних роздумів і підштовхнув до запитання: «А як же відомі сліпці, що були геніями свого часу? Гомер, Галілей, Луї Брайль, що створив шрифт для незрячих, математик Лобачевський?» Каліцтво не обмежило їхньої геніальності, не притупило унікальних талантів. Згадалися прочитані колись слова Галілео Галілея: «Я не припиняю навіть у темряві, яка мене охопила, будувати міркування з приводу різноманітних явищ природи. І не міг би надати своєму розбурханому розумові відпочинку, навіть якщо б цього бажав.»

Сила духу, бажання творити на славу Господа та користі людям, не давала спокою талановитим людям, навіть без можливості фізично бачити. Багатство внутрішнього світу рветься на волю, немов переповнений розпеченою лавою вулкан. І якщо ця лава не знаходить собі виходу назовні, то починає пекти, палити та роз'їдати ізсередини. Людина, як образ Творця, стає щасливою тільки тоді, коли сама починає творити. Байдуже що: скульптуру, музику, живопис чи ремісничі вироби, головне, що вона здійснює Божий задум щодо неї і також долучається до творіння навколишнього світу.

«Господи!» – прошепотів сліпець, – «а як же я тепер буду творити, як же я перенесу на папір це все, що живе у моєму серці? Те, що ще хотів би донести людям?»

Гарячі сльози, завбільшки з горошини, виступили із незрячих очей і покотилися прозорими кульками по збідованому обличчі. Чоловік витер їх рукавом куртки і голосно затягнув носом повітря. Поруч на лавку хтось хутко присів, а швидше навіть бевхнувся. Почувся звук шарудіння сумки та мелодія запуску комп'ютерних програм ноутбука.

– Привіт, дядьку! Це я, твій племінник Микола.

– О, здрастуй синку! Ти вже зі школи? Маму зустрів коло магазину?

– Так, це вона мені сказала, що ти тут сам сидиш.

– Так чому ж не йдеш додому? Там обід на тебе чекає.

Почулося швидке клацання клавіатури, після чого племінник сказав:

– Надиктовуйте мені, дядьку, я тепер буду вашими очима та вашими пальцями.

30. 10. 2019

Останній день війни

Берлін, 6 травня 1945 р.

Вперше за багато днів небо над містом-руїною очистилось від свинцево-гіпсових хмар, підживлюваних їдким чорним димом. Весняна небесна блакить до болю вражала стомлені війною солдатські очі. Зграя винищувачів “Іл-2” низько пролетіла над напіврозваленими будівлями, наповнюючи округу низьким ревінням двигунів. Невеличка група радянських вояків, ледь інстинктивно присівши, провела залізних птахів суворими поглядами. Червоні п’ятикутні зірки на літаках заспокоїли їхню тривогу. Війну завершено, проте сполохана душа ще довго буде здригатися від гудіння літаків чи скреготання танкових гусениць...

Троє червоноармійців, переступаючи через вибоїни від розірваних снарядів, повільно крокували зруйнованим середмістям.

– Я сам особисто чув, як товариш Жуков у своїй промові заявив: „Настав час помсти та розплати фашистам за спалені наші села та міста, за наших убитих братів та зганьблених матерів і сестер...” – сказав один із солдатів, якого звали Криленком.

– Ти бачив тих захоплених у полон німців? – перебив співрозмовника сорокарічний вояк із подзьобаним віспою обличчям. – Вони привселюдно плювали на портрет Гітлера і топтали його ногами.

Червоноармієць сплюнув коричневою від махорки слиною і поправив на голові пілотку:

– Вони натерпілися не менше від нас. Мусили виконувати накази командування. Інакше – смерть.

Третій співрозмовник, кремезний, двометровий солдат, з ранньою сивиною на ще досить молодому обличчі, скося подивився на дивом вцілілу дитячу гойдалку, поруч зі зруйнованим трьохповерховим житловим будинком. Іван Семенович Голубець вже три роки і п'ять місяців, як не був удома, на рідній Черкащині. В голові роїлися думки: «Як там рідні дітлахи? Хто їм змайструє гойдалку?»

– А я хочу відвести душу! – з притиском та викликом гаркнув Криленко. На його закопченому від попелу обличчі злісно блиснули очі. – Мою дружину і батьків німчура спалила в рідній хаті. Як і майже все село. Тому мені нема до кого повертатись. Так що начувайтесь, фрау та фройляйн: допоки Гнат Криленко не насититься, доти не матимете спокою!

Василь Підгірний, припалюючи цигарку з рук товариша Голубця, спідлоба поглянув на Криленка. Проводячи безсонні ночі в окопах та бліндажах, вони сотні раз переповіли один одному свої долі. Тож знав, що злість та бажання помсти цілковито запанувала в душі друга, навіть витіснивши з неї відчуття горя за втраченою ріднею.

– Чув я, що сусідня рота вчора відзначилася, – сказав Підгірний і, зі смаком затягнувшись їдким папіросним димом з трофейних цигарок, випустив сизе кільце. – Обійшли три квартали і позбавили цноти не одну фройляйн. Кажуть, що на жінок навіть не дивилися, лише тих, що зовсім юні.

Криленко хижо вишкірився і підморгнув Підгірному.

– Так там же одні росіяни, наших майже нема, – зауважив Іван Голубець. – Двоє грузинів, троє українців, десяток білорусів, а решта – росіяни. Оце ж якось ходив картопельки позичити, наш ротний мене післав. Так нічого не дали ще й гидко вилаяли.

– Зате комбат їх вельми любить, – зітхнув Підгірний, – їхній ротний – якийсь його свояк.

– Ще б пак! – гарячкував Криленко. – Там на кожному – три-чотири трофейні наручні годинники, срібні портсигари та перстені, знають хлопчики, де можна пожитися на дурничку, ще й комбату від них щось перепадає.

– А мені бодай „Singer”¹ якийсь відшукати, щоб не з порожніми руками додому повертатись.

Червоноармійці пройшли повз обгорілий каркас легковика „Orel”, на який звалився вуличний ліхтар, зірваний вибуховою хвилею, і опинилися на невеличкій площі.

Дві понівечені крамниці відбивали бажання у кожного, хто б хотів зазирнути до них: за розбитими вікнами чорніла суцільна пустка. В ній вже давно не залишилося нічого цінного, все було реквізовано, ще до падіння міста. На фасаді покинутої кав’ярні трималася якимось дивом на однім цвяшку на половину обвалена вивіска із зображеннями винних пляшок, фужерів та фруктів. Проте два поверхи над кав’ярнею були вцілілі і тому зацікавили вояків. Вони захотіли заглянути до середини.

¹ Швейна машинка німецького винахідника Зінгера.

– А що – якби нам розділитися, – запропонував Підгірний, – тоді й ділитись нічим не доведеться.

– Мудро радиш, – погодився Криленко, – але будь обережним, бо де-не-де ще можна наткнутися на недобитого фашиста.

Здійнявши з плечей зброю, солдати розбрелись у різні кінці великої споруди.

У під'їзді смерділо сечею, збита зі стін вибуховими хвилями штукатурка скрипіла під ногами. Іван повільно підіймався сходами на другий поверх, сторожко вслухаючись у тишу будинку-привида. Проте, крім власних глухих кроків та дрижання залишків скла у вікнах від поривів вітру, солдат не почув нічого.

„Чим тут розживешся? – подумки розмірковував Голубець. – Така ж пуста, як і скрізь, хоч ціпом молоти”.

Наблизившись до дверей, оббитих шкірою брунатного кольору, Голубець повернув клямку, і вона нечутно піддалася. Невпевнено озируючись, червоноармієць переступив поріг.

Незважаючи на військові обставини, всю душу солдата сковував страх, закладений у дитинстві, – з пошаною ставитись до чужого. Так навчав його батько.

– Ist da jemonnd? – згадавши запас німецьких слів ще зі шкільної лавки, глухо запитав Іван.

– Nimand, – сам собі по хвилі відповів.²

Дерев'яна підлога місцями скрипіла, породжуючи неспокій в душі через відчуття вторгнення на чужу територію. У передпокої на одному з трьох гачків висів старий запилюжений

² Чи тут хтось є? Нікого.

чоловічий костюм та широкий капелюх сірого кольору. У великій просторій кімнаті на дубовому столі лежали старі німецькі газети, а зверху на них – окуляри з тріснутими лінзами. У різьбленому кресенсі, за шклом акуратно виставлений сервіз із порцеляни виблискував на денному освітленні.

„Красивий! – подумав Іван і провів грубими пальцями поверхнею філіжанок. – Але я його не доведу: надто делікатний”.

Полиця з книгами особливо солдата не зацікавила, і він, розвернувшись, пішов до кухні. Проте й вона не виправдала його сподівань: старий та холодний кафельний п'єц, брудне кухонне начиння та шматочок житнього сухарика, дбайливо загорнутого у полотняну хустинку – оце й усе.

„Що з них візьмеш? Голод і злидні”, – подумав Голубець і підійшов до вікна. Виглянув у двір. Там, на дерев'яній лавці сидів Підгірний і витрушував із великої церати якийсь одяг, щойно винесений з помешкання.

„От циганська душа! – посміхнувся Іван. – Куди ж ти це понесеш?” Він вже хотів відчинити віконце і вигукнути щось глузливе товаришеві, як раптом його увагу привернув невиразний звук з коридору, здається, від вхідних дверей. Голубець схопив гвинтівку, пересмикнув затвор і обережно почав скрадатися до виходу.

У передпокої промайнула ледь помітна тінь, і Голубець встиг тільки на мить помітити світлопшеничну дівочу косу та коричневе плаття під камізьською вишневого кольору. Таємнича особа, як передсвітанкова мана, зникла за вхідними

дверми, так що солдат декілька разів заплющив та розплющив очі, щоб переконатися, чи не привиділося йому, бува?

– Та ні, не примара і не моя буйна уява... – розмовляв сам із собою Іван. Його очі неспокійно забігали, а серце сильно закалатало.

„А може, правда на боці Криленка? – промайнула підступна думка-блискавка. – Солдатська правда. Німкені народжували, годували й на ноги ставили фашистських катів*, які потім зробили сиротами пів світу, а тепер повернуться собі легенько до мирного життя? Будуть народжувати нових „німаків”, випікати булочки та вирощувати троянди під вікнами своїх будинків? А хто поверне нашим матерям синів? Хто відбудує тисячі спалених міст та сіл? Хто відповість за мої нічні кошмари, які зривають мене зі сну, щойно я задрімаю?”

Тримаючи гвинтівку водній руці, червоноармієць рішуче рвонув на себе двері і опинився у коридорі. Навпроти, за декілька метрів від нього темні дубові двері так і манили до себе, підсилюючи внутрішню злість та непогамовані інстинкти.

„А як же ж Ганна, дружина? Ти ж ніколи їй не зраджував”, – ледь чутний голос сумління намагався вступити в бій зі стихійною хвилею сумнівів та переживань. „Ніхто ніколи не довідається...” – примусив Голубець замовкнути неспокійну совість, пошарпану жорстокими буднями війни.

Рішучий удар ногою – і двері до помешкання стрімко відчинилися перед непроханим гостем. У півтямряві, притулившись тендітними плечима

до стіни, стояла дівчина. Затуливши худючими долонями німий крик, вона із жахом позирала на прибульця.

Поставивши зброю до закутка, солдат хутно підійшов до молодої німкені і рвучко притягнув її до себе.

– Йди но сюди, фройляйн! – прохрипів не своїм голосом Голубець. – Зараз заплатиш мені за моє життя в окопах, за осколок у нозі, який щоночі не дає мені спати, за мою спалену Вітчизну!

Тримаючи бранку міцною рукою за тонкий стан, іншою провів по її білявім волоссі. Відчувши грубі, жорсткі пальці на своєму обличчі, дівчина відхилила свою голову якомога далі від нападника і заплющила очі.

– Bitte! Mir nicht weh!³ – розпачливо скрикнула білявка, і рясні сльози потекли її витонченим обличчям.

У запалі Голубець хотів зірвати з німкені камізьельку та плаття, а тоді – поволокти її до котроїсь кімнати, як раптом двері однієї відчинилися навстіж, і промені сонця осяяли темні закутки передпокою, а також – і солдата й дівчину, що намагалася виборсатися з його цупких рук.

Іван Голубець примружив очі. У потоці сонячного світла стояла невеличка, літнього віку жінка у в'язаній кофтині. Темна спідниця майже до п'ят робила німкеню ще нижчою на зріст. Зморщені руки старої, складені на животі, тримали нитку з нанизаними на неї намистинками та великим металевим хрестом у кінці.

³ Будь ласка, не чіпайте мене!(нім.)

„Церозарій”, – промайнуло в голові Голубця, – у Яцека Яворського із нашої роти я бачив точнісінько такий. На ньому люди моляться, здається”.

Червоноармієць розгублено закліпав очима і послабив свої насильницькі обійми. Полонянка відчула це і ворухнулася, намагаючись звільнитись. Зрозумівши, що трофей може втекти і залишити його ні з чим, Голубець міцно схопив її за зап'ястя і ще раз притягнув до себе. Так голодний лев захоплює в свої смертельні обійми злякану антилопу перед її загибеллю. Іван завжди був упертим і всі справи доводив до кінця.

– Mutti! Großmutter! Rettet mich!⁴

Старенька зробила маленький крок уперед, а позад неї, з-за дверей визирнула молодиця, років сорока, очевидно, – донька старшої жінки і мати білявки, про що свідчили її світлі локони.

Солдат вирішив налякати все сімейство і взяв до рук гвинтівку, проте раптом зустрівся із поглядом старої і, немов громом прибитий, мимоволі випустив дівчину.

– Що за мара... – тільки й зміг прошепотіти. – Як таке може бути?..

Світло-сірі зіниці, чисті, немов крупні краплі дощу на листі дерева, погляд – теплий та ласкавий, якого він не бачив багато-багато років. Ці очі зустрічали його щодня, коли він повертався зі школи, або після практики в колгоспі, чи після прогулянки з друзями. Це були найдорожчі та найрідніші очі.

– Мамо!?! – видусив із себе Іван і сам злякався свого голосу.

⁴ Мамо! Бабцю! Рятуйте мене! (нім).

Те ж саме обличчя – привітне та спокійне. Пухкі губи – завжди напівусміхнені. Тонкий ніс та зморшки навколо очей і на високому чолі. І цей глибокий та ні з чим незрівнянний погляд...

– Мамо!!! – вигукнув Голубець. Губи його затремтіли, і дві скупі сльози пробіглися наввипередки поміж густої щетини.

Голубець почав задихатися і безсило став на коліна перед двома жінками, оповитими сліпучим сонячним світлом.

– Мамо! Вибач мені, я не знаю, як так сталося, що на мене найшло... я ж ніколи... Ти ж знаєш...

Приголомшений розум борсався у запитаннях: „Як? Вона померла п'ять років тому! Це неможливо!” Проте очі бачили чітко: перед ним стояла його мати і з ніжністю дивилася на нього.

Старенька підійшла впритул до солдата, який стояв навколішках і лагідно погладила його по щоках та волоссі, що стирчало з-під перекошеної пілотки. А тоді повільно разом з молодою німкенею вийшла до кімнати.

Оглянувшись на солдата, вона ... кликала його одним беззвучним поглядом. Наче казала: „Іди за мною...”

Іван тремтів, а його спину пройняло липким холодним потом, що миттєво приклеїв стару, брудну сорочку до тіла. Іван ще раз струсонув головою і почав повільно зводитися з колін. „Ні, це не моя мама, хоча доволі схожа. Це через сонячне проміння мені таке привиділося”.

Зробивши кілька несміливих кроків, Голубець опинився в маленькій кімнатці, в якій, крім дерев'яної шафи та ліжка, був ще невеликий стіл,

а на ньому – гіпсова статуя жінки у білому плащі із червоним полум'яним серцем у грудях. Її маленька голівка була увінчана золотистою короною, а великі сумні очі, здавалося, заглядали в самісіньку душу... Так, як і старенька на порозі – хвилину тому. Три жінки згуртувались навколо статуї.

„Це Богородиця. Діва Марія”, – здогадався Іван. На підтвердження його здогаду жінки напівпошепки почали промовляти:

Ave Maria, gratia plena. Dominus tecum...⁵

Червоноармієць, обережно ступаючи, зупинився в закутку. Опираючись спиною до стіни, опустився на підлогу. Гвинтівку нечутно примостив у закутку, сторожко поглядаючи на молільниць і боячись якимсь необережним рухом потурбувати їхню молитву. З його душею й розумом діялось щось незбагненне...

– *Benedicta tu in mulieribus et Benedictus Fructus ventris tui, Iesus.*⁵

Їхні чисті голоси зливалися, немов потоки весняного струмка. Незрозуміла мова пестила вухо і нагадувала щось давно призабуте, чого не чув десятиліттями, що припало порохами життєвої суєти і було поховане під тягарем жорстоких військових реалій. Перед очима зненацька постав найрідніший образ матері, і думка промайнула, наче фотоспалах: „Це ж мати так само із сестрами молилася щовечора, тільки слова відрізняються”.

Чомусь стало важче дихати, а в грудях з'явився жар, який охоплював все ество і стискав незбагненною силою ребра, заважаючи вдихнути повітря на повні легені.

⁵ Радуйся, Маріє, благодаті повна. Господь з Тобою (лат.)

– Sancta Maria, Mater Dei' ora pro nobis...⁶

Жінки спокійно та невимушено повторювали й повторювали слова молитви, так що Голубець геть втратив відлік часу. Натомість ожив спогад, як він, Іван, на комсомольських зборах, ще до війни, визвався розібрати разом із бригадою партійних колгоспників стару сільську церкву. Коли від храму не залишилось каменя на камені, то всі його ікони пішли на дощату підлогу в місцевому клубі. Особливо запам'ятався образ, на якому був зображений дідусь із хрестом у руках. В нижнім, правім кутку ікони був напис "Святий Миколай Чудотворець". Ікону перевернули долілиць і намертво прибили цвяхами до балок. Коли підлога була вистелена, голова парткому – стокілограмовий дядько – перейшовся по ній, перевіряючи на міцність, важким кроком, і промовляючи: "Що тут скажеш, матеріал дубовий! Незабаром ти тут, Іванку, з дівками польку танцюватимеш!"...

Від цих спогадів Іванові Голубцеві стало гаряче, він пілоткою витер спітніле обличчя і розстебнув верхній гудзик гімнастерки.

– Pater noster, qui es in coelis...⁷

Червоноармієць усім тілом трусився, немов у лихоманці, а важкий клубок застряг у горлі. Тремтячими пальцями Голубець розстебнув решту гудзиків гімнастерки і облизав пересохлі потріскані губи.

Спогади безжально били його важким

⁶ Благословенна Ти між жінками і благословен плід лона твого, Ісус (лат.)

⁷ Отче наш, що є на небесах (лат.)

ковальським молотом, боляче штрикали в самісіньке серце...

Коли сусіда Нечипора разом із дружиною та дітьми, як куркулів, вивезли до Сибіру, то більше половини городу та саду дісталися Голубцеві. Напередодні він і ще четверо односельців підписали акт про визнання Нечипора Кулика куркулем та ворогом трудового народу. Спершу Іван не хотів підписувати. Проте голова колгоспу недвозначно натякнув, що й Іван може поїхати до Воркути...

Залишки докорів сумління зникли зовсім, коли Іванова комора поповнилася додатковим збіжжям, овочами та плодами. Про гірку долю сусіда Нечипора намагалися не згадувати...

Картина змінилася. Навколо вогонь, дим і кіптява від палаючих танків. Наступ під Києвом захлинувся під бомбами ворожої авіації та обстрілами артилерії. А коли німецькі дивізії пішли у контрнаступ, – довелося швидко відступати, щоб не сказати по-іншому... В десяти метрах розірвався снаряд, викошуючи піхоту смертоносним вогнем. Вибухова хвиля, змішана з чорною землею, знесла Голубця з ніг, як порив вітру змітає сухе листя. Подолавши розгубленість та отямившись від гулу в голові, Іван поволі звівся на ноги і побрів до своїх. Раптом міцні руки обхопили його чобіт. Кволий голос застогнав:

– Братику, не залишай мене тут загинати!
Допоможи, благаю!

У незнайомого червоноармійця осколком була перебита нога. Із рваної рани стирчав кусок кістки.

Очі на обличчі, скорченому гримасою болю, з надією дивилися на Івана, а руки не відпускали його взуття.

Голубець вже мав намір підняти пораненого і тягнути на собі з поля бою, як новий вибух неподалік знову підняв тони землі у небо, затьмарюючи сонце. Болюче жало вогнем обпекло плече. Іван приклав до нього брудну долоню, яка миттю замалювалася бордовою кров'ю. Кілька різких рухів – і його нога звільнилася від рукотворного капкана, а поранений залишився розпластаним на землі, з прокльонами притискаючи до грудей порожній чобіт:

– Будь проклятий, ти, боягузе! – злісно лунало в спину.

„Утікати... рятуватись...” – пульсувало в голові Голубця.

Думки змішалися: дитинство, голод, війна, вбиті в бою німці, покинутий помирати від ран товариш і світлий образ матері – з люблячими, чистими очима та сумною усмішкою, без тіні докору...

Але ж душа неспокійна! Всі зради, підлощі та негідні вчинки в одну мить навалились на нього, наче снігова куля, готова задавити своїм неймовірним тягарем. Кров ударила в голову і сльози бурхливими потоками полилися з очей обличчям, їх годі було спинити.

– Мамо, мамо! Я не хотів... Я сам не знаю, як так сталося! – кризь сльози лепетав солдат. Затулив обличчя могутніми долонями.

Жінки не припиняли молитву, лише зрідка відводили погляд від святої фігури і позирали на дивного чоловіка, що ридав і щось промовляв незнайомою мовою.

Раптом Іванові здалося, що з очей статуї Богоматері відділилася сльоза і блиснула, мов росяниста крапля. Він щосили закліпав вологими очима і вже не міг зрозуміти, чи то власні сльози заливають очі, чи то німа фігура Матері Божої розділила з ним його біль та гніт від важких прожитих років і помилок.

Як би там не було, але на душі стало легше. Серце наче звільнилося від багатотонних брил каменю, які надійно завалили його колись і не давали жити. З горла зник нашійник, що заважав вдихати повітря, а голову покинула пелена туману, що сплутувала думки. Молитва жінок кожним словом відгукувалась у серці Івана і була рідною, немовби він її проказував своїми устами. Розум начебто не розуміє слів, але дух від них радіє...

Час злітав непомітно, і Голубець не знав, скільки він хвилин чи годин перебував у товаристві трьох жінок, що клянчали перед дивною статуєю. Містерію перервали важкі кроки, які долинули зі сходової клітки. Вони і нечасті перемови Підгірного з Криленком стрімко наближались. Нарешті, двері в помешканні поривчасто розчахнулися, і до кімнати з коридора увірвався Гнат Криленко, а з-за його спини визирав Василь Підгірний. В їхніх очах були збудження та здивування.

– Так ось де ти пропадав! А ми тебе вже обшукались! – весело вигукнув Криленко.

– Знайшов, Іванку! Знайшов „Singer”! – Підгірний виставив поперед себе чорну швейну машинку, ледь втримуючи її в руках. – Оце так щастя!

Голубець звів на товаришів червоні від сліз очі і знову повернувся до Богоматері. Німкені, на мить урвавши молитву, знову відновили її, правда, у півголоса.

– А що тут відбувається? – раптом здивувався Клименко. – Ти що – перегрівся на весняному сонці?

– Тихше, братику, тихше... – перебив його здивований Підгірний. – Краще помовчимо.

З цими словами він сів біля стіни на підлогу, поставивши поряд „Singer”. Криленко примостився поруч. Вони не могли збагнути, для чого це роблять, але дивна зміна на обличчі друга і якийсь таємничий, незрозумілий дух, що панував у кімнаті з останніми сонячними променями, спонукали їх до благородного мовчання і споглядання.

Виходили вже пізно ввечері. Жоден не промовив ані слова. Руки Підгірного були порожні, швейну машинку він залишив там, у квартирі. Вона допоможе жінкам у зруйнованому місті прогостувати. Червоні заплакані очі були вже і в Криленка. Він часто кліпав і тер їх краєм рукава гімнастерки. Голубець зупинився у дворі і, обернувшись до вікон, підняв високо палець для хресного знамення. Перехрестившись, чоловік вклонився і повернув до своїх. Берлін охопила травнева ніч.

Київ. 18 листопада 1989 року

Небо над бориспільським аеропортом затягнуло дощовими хмарами. Крупні краплі дощу, посилені холодним вітром, щосили тарабанили об скляні вікна залу очікувань. Все навколо Івана Семеновича Голубця нагадувало мурашник. Люди метушилися, як ті працелюбні комахи, пересуваючись туди-сюди із численними сумками та валізами. Проте на душі в пристаркуватого ветерана було свято: його внук Дениско повертається після успішного лікування з Німеччини. І не один...

– Прилетів рейс „Берлін-Київ”, вихід пасажирів відбудеться у першому терміналі, – нудний жіночий голос диспетчерки пролунав над навколишнім гамором.

Іван Семенович за звичкою поправив ордени на сірому піджаку, пригладив долонею рідке сиве волосся і, схопивши букет троянд, почимчикував зустрічати найдорожчих людей.

Внук побачив діда першим і кинувся в його широкі обійми.

– Діду! Як я радий тебе бачити!

Повністю облісіла голова малого свідчила про недавнє спеціальне лікування. Проте широка усмішка та жвавий погляд переконували, що люта хвороба, як говорять лікарі, вже в минулому.

Донька Наталя потягнула сина за руку:

– Денисе! Відпусти дідуся, ще попереду повно часу. Он тато також чекає, щоб привітатися.

Хлопча, який ростом вже діставав дідового підборіддя, ще раз поглянув старому в щасливі очі й побіг до схвильованого батька, що стояв поруч.

Аж тут Голубець побачив її. За сорок чотири роки жінка дуже змінилася, що й не дивно. Час не шанує нікого. Проте її обличчя Іван не переплутав би з ніяким іншим: всі роки воно жило в його пам'яті. Її звали Грета Фішер, і це була та дівчина, через яку життя Івана Семеновича змінилося в останні дні Великої війни. Три роки тому йому вдалося через знайомого військового відшукати Грету і розпочати з нею листування. А десять місяців тому, коли старший онук захворів на рак крові, Грета Фішер допомогла влаштувати його на лікування до берлінської клініки і оплатила власним коштом всі видатки.

– Вітаю, Іване, – повільно, ламаючою українською вимовила німкеня, – дуже рада тебе бачити!

Іван Семенович хотів щось відповісти, але від хвилювання його губи, а згодом і підборіддя зрадницьки затремтіли, а з очей хлинули сльози. Голубець мовчки обійняв тендітну жінку, притискаючи троянди до її спини.

– Danke, meine liebe⁸, – тільки й зміг вимовити.

⁸ Дякую, моя дорога. (нім.)

Добрий самарянин

Віхола розгулялася не на жарт. Люті та приступоподібні пориви крижаного вітру, змішаного зі сніговою хурделицею, загрожували остаточно здолати опір тьмяних шибок у вікнах і ввірватися повновладним господарем до старої цегляної хати. Горище будинку також стогнало різноманітними химерними звуками, що просто могло б добряче налякати дітлахів або вразливу людину з хворобливою уявою.

Старий Михайло Омельчук зняв із масивного носа окуляри і відклав книгу на стіл. Очі стомились... Хоча йому днями виповнилося дев'яносто літ, читати він дуже любив і донедавна обходився навіть без окулярів. Святе Письмо, Історія України, Історія Української Повстанської Армії – це були найулюбленіші і щоденно читані видання, які завжди лежали поруч, під рукою.

«Зродились ми великої години, з пожеж війни і полум'явогнів. Плекав нас біль повтраті України...» – тиха, героїчна пісня наповнила самотні стіни і оживила тихе помешкання самотника. Пісні, як і книги, супроводжували Омельчука все життя.

Михайло із зусиллям підвівся з дерев'яного крісла і, перехрестившись перед образом Божої Матері, на мить зупинив свій погляд на старезному, пожовклому фотопортреті батьків, Максима та Юзефи. Батько сорок років служив паламарем у церкві і був шанованою людиною, хоча з непростою вдачею, а мама походила з польської родини і була втіленням доброти.

Дочовгавши до великого кафельного п'єца, старець відчинив затулку і подивився, як горить вогонь. «Тяга добра... горить...». Жар спонукав трішки відступити.

Обернувшись, Омельчук побачив своє відображення у дзеркалі, яке вже багато десятиліть висіло біля вхідних дверей: високий зріст, струнка постава і шляхетний погляд, хоча й зростав у селянській родині. Недарма, колись ще до вторгнення німців, його в селі прозвали «панком». Лише біле, немов молоко, волосся та глибокі борозни зморщок на обличчі розкривали в його постаті невблаганність часу.

«Кишки грають марша», – подумав Михайло і мимоволі перевів погляд на білу кухонну шафу, де зберігався його простий харч.

Не встиг він зробити навіть кроку, як у снігах загавкав пес, а знадвору почулося рипотіння снігу під чиймись дужими ногами.

– О! Хтось таки мене сьогодні відвідає! – зрадів старий і почимчикував відчиняти двері.

Будинок Омельчуків стояв у центрі села. Поруч були магазини, медпункт та сільрада. Тому іноді до їхньої хати міг навідатись добрячий десяток гостей.

Стукіт випередив старого, і той швидше зачовгав у напрямку до вхідних дверей. Відсунувши засув убік, Михайло широко відчинив двері, очікуючи побачити когось із онуків або давніх друзів, з якими завжди мав про що побалакати. Проте від побаченого його брови високо піднялись, засвідчуючи здивування.

На порозі стояв циган, середніх років, у подертій ватяній куртці та без шапки. Вітер зі

снігом кошлатив його чорне волосся, яке помітно посріблила сивина. Мороз змушував подорожнього переминачися з ноги на ногу, від чого його старі черевики, здавалося, ось-ось розваляться.

— Господарю, дозвольте розжитися у вас окропом. Ми з родиною зупинилися неподалік, за ставом, у бік залізничної станції.

Циган вказав почервонілою від холоду долонею у бік ставка, який вже міцно скував лід. Навіть у свої поважні літа Омельчук розгледів сліди, які простяглися через водоймище аж до протилежного берега.

— Доброго здоров'я! — привітався здивований старець. — А чому ж ні, заходьте, зігрійтесь, а воду ми зараз закип'ятимо. Маєте у чому її нести?

У відповідь циган хутко підняв у руці металевий бідон приблизно на п'ять літрів.

Так, пане, головне — якнайшвидше донести, бо малі дітки мерзнуть, а гарячий чай допоможе пережити хуртовину.

Михайло поглянув, як завірюха замітає снігом подвір'я, і скептично похитав головою.

Циган уже ввійшов до сіней і запитально поглянув на господаря. Мовляв: «Куди йти?»

Омельчук жестом запросив дивного відвідувача до маленької кухні, на ходу виймаючи з кишені сірники.

— А як звати тебе, чоловіче? — запитав старий, допомагаючи наливати воду з відра.

— Мене? — здивувався циган. — Тіма, точніше Тимофій, але всі кличуть Тімою.

— Дуже приємно, Тімо. А я — Михайло, — протягнув Михайло циганові свою старечу руку.

Циган ще раз здивовано поглянув на господаря і неміцно потиснув її своєю шорсткою долонею.

– Скільки вас усіх?

– Восьмеро. Я із жінкою і шестеро діточок. Ми оселилися в розваленому будинку, але це те саме, що й під відкритим небом. Всі вітри наскрізь продувають.

Омельчук на якусь мить замислився і підкрутив більше газу на плиті, а потім рішуче звернувся до цигана:

– От що, Тимофію, будь моїм гостем. Неси дітям окріп швиденько, а тоді зови їх усіх до мене. Я зараз один. Син ще тиждень буде в лікарні, а мені з вами – веселіше. Живу, як бачиш, не на широку ногу, але вареною картоплею з борщем можу почастувати.

Тим часом неподалік Омельчукової хати біля господарського магазину почали збиратися люди. Скупе зимове сонце навіть не намагалося пробитися крізь снігову імлу, через що все навколо мало похмурий вигляд. Собаки в сусідніх дворах жалібно скавуліли, сумуючи по літньому теплу і можливості розлягтися на зеленім ліжку. Кілька пенсіонерок, закутані в пухові хустини, вели жваву розмову:

– Оце ж я йду до хліва, аж раптом бачу: до Омельчукової хати заходять цигани. Багато... більше десятка! А на порозі стоїть сам Михайло і ще й припрошує, щоб швидше заходили.

Бабуся сердито шморгнула гостреньким червоним носом і недобррозичливо оглянулася у бік згадуваного обійстя.

– Так це ж і мій Стах також мені переповів, що бачив, як ішли цигани з клунками через ставок і городи, простісінько до Омельчуків. Іди, – каже мені, – стара, і купи нову колодку, бо ще курник наш не замкнений. Ще до завтра половини курей не дорахуємося.

Інша співрозмовниця, в якій з-під хустки виднілися кінчик носа і маленькі очиці, молитовно склала руки в рукавичках на грудях і важко зітхнула. В розмову втрутився колишній вчитель музики та співів, а сьогодні – пенсіонер та керівник місцевого хору Мирон Васильович:

– Мало нам місцевих пияків та розбишак, а тепер ще й цигани унадились... От халепа! Омельчук – ніби розважливий чоловік, як він на таке зважився?

– Як? Як? – писнула високим голосом перша бабуся. – Вік у нього вже поважний, дев'яносто років. А самі ж знаєте: старе – те ж саме, що й мале...

– Та ні... – озвався чоловік у темному кожусі, – притримуючи на вітрі кролячу шапку. – Я його знаю не один десяток літ, серце в нього м'яке, от і пожалів небораків.

– Ти його захищаєш, Семене, а сам також за новим замком приплентався, – балакуча пенсіонерка іронічно похитала головою.

– Авжеж, – відказав Семен. – Милосердя поважаю, але у мене і гараж, і сарай з інструментами...

– Отож-бо... – буркнув колишній учитель музики і повернув голову на скрип снігу під чиймись ногами.

– Нарешті, Тамара з обіду йде! – зраділа друга бабуся. – А то я, хоч у валянках, а пальців уже не відчуваю.

– Слава Ісусу Христу! – привітно привіталася продавчиня. – А що це з вами сьогодні? Начебто ні акції, ні розпродажі у нас не намічались.

– Діставай усі замкові колодки, які маєш! – із запалом вигукнув Мирон Васильович, – а разом став воду на чай.

Селяни дружньо вишикувались за продавчиною Тамарою, яка відмикала двері магазину, і нетерпляче підступували ногами, бажаючи якнайшвидше втекти від пронизливого морозяного вітру, що боляче щипав обличчя.

Михайло стояв у кухні біля газової плити і, одягнувши улюблений фартушок в горошок покійної дружини Марії, ретельно розмішував борщ, який доварювався в каструлі.

– «Ех, жаль, що м'яса нема» – подумки шкодував кухар-аматор. – Борщ буде, як у страсну п'ятницю».

З сусідньої кімнати долинали звуки сумної циганської пісні під гітару. Тимофій дзвінким баритоном оспівував нещасливе циганське кохання і важку долю кочового народу.

Омельчук розвернувся до вікна і подивився в долину, понад ставок, що замерз, і понад покриті

снігом дерева лісопарку. Його думки сягнули в далеке минуле, більш, як п'ятдесятирічної давнини.

«Зима в 1949 році в Північному Казахстані була безжальною і забрала чимало життів ув'язнених «Степлагу». Люди вмирили від жорстокого холоду, недоїдання та виснажливої роботи в руднику. Мерців підіймали на поверхню зі шахти, дехто помирав у дорозі до бараків, а велика кількість віддавала Богу душу вночі, не дочекавшись тьмяного зимового світанку. Проте ще одна смерть підстерігала в'язня – це табірні угруповання кримінальних злочинців, так званих «блатних».

Ось і тепер, коли стомлений після виснажливої зміни Михайло добрів до своєї нар і вже хотів, немов сніп, звалитися і зануритися у єдину табірну розраду – сон, аж збоку почув:

– Ну що, гірський козел, зараз ми твої круті роги повідломлюємо.

– Будеш свою шльондру-матір на поміч кликати!

– Валить його з ніг, хлопці!

Омельчук озирнувся і побачив звичну та невеселу картину: шестеро «блатних» обступили бідного в'язня і мали намір жорстоко розправитись із ним.

Це був Давид Сіркадзе. Михайло його знав, він був одного з ним віку і потрапив до табору за те, що з батьком розплодили в селі велике стадо овець. Влада визнала їх куркулями, а за спротив посилила вирок: десять років таборів суворого режиму. Ось і відбували покарання в одному бараці колишній

упівець Омельчук та колишній куркуль Сіркадзе і ще тисячі таких, як вони.

– Оце тобі за мою матір! – гаркнув Сіркадзе з характерним кавказьким акцентом і зацідив одному з зеків кулаком у обличчя.

Блатний упав, але миттю зіп'явся на ноги, прикриваючи долонею зламаний і заюшений кров'ю ніс.

– Ах ти, суче поріддя! Я з тебе кишки випущу! – з цими словами ображений зек і його поплічники збили грузина з ніг і почали добивати ногами.

Михайло такої несправедливості знести не зміг, хоч і не знав тоді, за що бідолаху лупцюють. У свої тридцять вісім років він був доволі міцної статури і силою його Бог не зобидив. Мовчки підбігши до зграї нападників, він кількома вдалими ударами порозкидував звироднілих зеків і, схопивши Сіркадзе за руку, швидко допоміг підвестися. У грузина обличчя заплило від крововиливів.

– О, захисничок знайшовся! – зашипів, немов змія, одних із блатних, з вигляду – їхній головний. – Ріж їх, братво!

Зеки блискавично повиймали заточки і з ненависницькими поглядами приготувалися напасти.

Омельчук подумки прикликав Ісуса Христа і Божу Матір і, стиснувши кулаки, був готовий оборонятися до останньої краплі крові. Але шурхіт та голоси поряд завадили розправі.

– Що, братки, розходились? – прогрімів гучний голос Івана Михайлюка, сотника УПА з Делятина. – Забули, як перед Різдом від нашого

брата отримали прочуханки? Ми ваші рядки швидко прорідимо! Правда, браття?

Сотник звернувся до двох десятків політичних в'язнів, які стояли за ним і були готові вступити в бій із ворогом за першим наказом. Михайлюк потер огрубілими пальцями козацькі вуса і люто поглянув на зеків.

– Гаразд, сьогодні ви. Політичні, перемогли, – ватажок блатних презирливо сплюнув поперед себе. – Але начувайтесь: ночі тепер – довгі, закутки у нас – темні...

Кивком голови він наказав своїм поплічникам відступити. Блатні, зацьковано поглянувши на згуртовану більшість, немов зграйка побитих собак, розчинилася в темряві барака.

Михайлюк та Давид обійняли своїх рятівників із сльозами на очах. Сотник, поплескуючи його по плечу, промовив:

– У єдності наша сила. З нами Бог!

Глибокої ночі Сіркадзе насилу ледве доплентався до нар Омельчука і, ледь ворущачи побитими губами, прошепотів:

– Михайле, ти врятував мою честь і життя, я тобі цього ніколи не забуду!

І таки правда. Давид не забув.

Через п'ять місяців помирав вже Михайло.

Дихати ставало важче, щоб глибоко вдихнути, треба було докласти чимало зусиль, а також сили волі. Свідомість час від часу розчинялася, наче в

тумані, і проявляла себе або давніми спогадами, або – якимись химерними образами. Перед очима поставали, немов у кінофільмі кадри, картини рідного села. Дорогі серцю місця, які так полюбила його душа в юності, батьківська хата, брати, сестри і найрідніші руки матері, які назавжди запам'ятались своєю ніжністю і запахом свіжоспеченого хліба...

При згадці про хліб судомо звела живіт, і виснажений в'язень скорчився, зігнувшись, немов дитя в лоні матері.

– Мамо, мамо... – майже беззвучно прошепотів Михайло і, знесилено заплющивши очі, поринув у ще одну фазу забуття.

Біда прийшла у табір місяць тому, коли на посаду начальника з режиму заступив молодий, світловолосий майор Сергій Соколов. Доброзичливе, відкрите обличчя виявилось оманливим. Новий командир «вертухаїв» мав вказівку «згори» жодного бандерівця живим із табору не випустити. І він із сатанинською жорстокістю взявся виконувати смертоносний наказ. Політичних в'язнів били за найменшу провину, вимагали перевиконувати план з видобування гірської породи, а за відставання позбавляли і без того мізерної пайки.

Коли Омельчук, захворівши грипом, почав занижувати показники виробництва, йому відмовили в баланді. Михайло спробував щось пояснити, але солдати миттєво схопилися за гвинтівки і побили нещасного прикладами... Деякі сусіди по нарах підсовували до уст малесенькі шматочки сухого хліба. Але ці крихти не здатні

прогодувати навіть курку, не те, що дорослого чоловіка.

Голод відібрав останні сили, остаточно звалив з ніг і забрав будь-яку надію. Тіло стало опухати, ноги, руки, живіт взялися набряками. Михайло почав готуватися на той світ.

– Михаїле, тримайся! Я тебе врятую! – знайомий голос виринав із темряви, та помираючий марно силкувався його впізнати.

Свідомість повернулася знову через бурхливий напад кашлю. Хтось намагався увілляти до його рота теплу рідину, яка потрапила у не той хід.

– Мати Божа, Богородице, спаси... – простогнав Омельчук і знову перестав реагувати на те, що діялося.

Нарешті, коли його губи знову обпекло від гарячої юшки, він зміг ледь-ледь розплющити очі. Перед ним навпочіпки сидів давній знайомий Сіркадзе і ложкою намагався вливати в нього баланду.

– Давиде, це ти? – кволо запитав Михайло, – це не марення?

– Охо-хо! – зрадів грузин, струшуючи чорною, немов смола, чуприною. – Я знав, що такого джигіта легко не зламати. – Давай, давай, сьорбай потихенько.

З цими словами, не дозволяючи нічому другові мовити бодай слово, він терпляче, ложка за ложкою, нагодував його баландою.

– Ай молодець! Хвала Богу! Ти будеш жити і ще погуляєш на моєму весіллі. Присягаюся рідними горами!

Тепла їжа, щире та усміхнене обличчя кавказця, вкрите густою чорною щетиною, і очі, сповнені хвилюванням, подіяли несподівано: Омельчук заплакав. Рясні сльози потоками зволожили його виснажене лице, і він, схопивши грузина за руку, вигукнув:

– Дякую тобі щиро, мій друже. Ти мене вже з того світу повернув. Дякую безмежно...

Сіркадзе обійняв товариша і відповів:

– Михаїле, я дякую Господу Богу, що я зміг тобі відплатити за твоє добре серце, за твій мужній вчинок. Мене призначили старшим у господарській частині, і я забираю тебе з собою. Будеш допомагати мені пекти хліб на весь табір.

Почувши про хліб, Омельчук знову заплакав, але вже сльозами радості та вдячності.

Надворі була глибока ніч, навіть собаки, що охороняли табір, бачили свої собачі сні і не подавали голосу. Навколо мирно хропіли й сопіли в'язні в обіймах сонного забуття. Більшість із них мали спокійні, навіть щасливі обличчя, адже тільки сон забрав їх від жорстокої та нестерпної дійсності і переносив у рідну країну, до щасливого дитинства. До дружин та дітей, до квітучих садів, дбайливо посаджених власними руками...

Омельчук обережно пробирався вздовж рядів двоярусних нар, сторожко озираючись на сплячих товаришів. Найменше чого б він хотів, – це не

тривожити цю ілюзію спокою та щастя, якими світилися лики знайомих і не знайомих людей. Прожектор через вікно освітив барак, і Михайло, зиркнувши на пошарпаний ручний годинник, переконався: уже – третя ночі. Саме час братися до справи.

– А це ти, Омельчук? Проходь, проходь... – сонний вертухай ліниво позіхнув і зачинив за в'язнем двері барака.

Нічне холодне повітря освіжало і проймало аж до кісток, незважаючи на штани й тілогрійку.

З темряви виринула ще одна тінь.

– Здоров, Михайле! Я геть перемерз, поки тебе чекав. Ходімо?

Це був Леонід Краснопольський, родом із Чернігова, Сіркадзе приставив його Омельчукові на допомогу. Потиснувши другові холодну руку, Михайло жестом запросив його іти до господарської частини.

Вогонь у п'єцу запалили не відразу, трут відсирів і не хотів розгорятися. Але коли Омельчук додав подрібнену березову кору, – з'явився маленький вогник, немов свіча, з якої поступово розгорілось полум'я.

– Для чого ми прийшли в таку ранню пору? – Леонід, позіхаючи, прикрив долонею пишні вуса. – Ще зо дві години можна було б покуняти.

– Ти ж знаєш, Льоню, що ми мусимо двічі пересіяти все борошно, щоб воно добре збагатилося киснем. Тоді вихід хліба буде більшим.

Михайло терпляче пояснював товаришу вкотре те, що той і сам знав, але переривання сну молодому ще парубкові давалося нелегко.

Коли рутинна робота була зроблена, і білі від борошна робітники стали біля велетенської діжі, Михайло високо підняв руку і осінив себе хресним знаменням.

– В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь.

– Амінь, – мов дяк у Церкві, повторив Леонід. Омельчук прочитав уголос основні молитви і, перехрестивши діжу, коротко сказав:

– Ну, з Богом!

Замішування тіста було найважчою працею, адже вимагало неабияких фізичних зусиль. Від уміння та старання пекаря залежав успіх усієї справи, а саме – якість та смак майбутнього хліба. Якщо тісто занадто рідке, то хліб тоді буде слабо підійматися і розпливеться в печі. Якщо тісто виходить занадто тугим, тоді й хліб не буде пухким і з грудочками борошна. Від недостатнього замісу тіста хлібина розтріскається і втратить вигляд.

Усю цю науку Михайло з молодих літ перейняв від матері Юзефи, якій часто допомагав по господарству.

«Тісто треба місити, аж поки воно від рук не буде відлітати, щоб рука залишалась чистою», – любила примовляти мати, навчаючи юного Михайлика. «Якщо сім потів із тебе зійшло, то це означає, що тісто добре», – гладила вона сина по буйній чуприні. От де материнська наука знадобилась!

Готове тісто друзі виклали у форми і заклали до печі, після чого кинулись все мити, вичищати та доводити до ладу. Коли нарешті таїнство було завершено, і рум'яні буханці вкрили всі дерев'яні

підставки на довгих столах, наповнюючи все навколо божественним хлібним ароматом. Михайло, ковтаючи слину, сказав:

– Сьогодні Бог нам допоміг, вдалося спекти аж на двадцять буханців більше, понад план.

– Ех, якби він не був таким гарячим, я б уже пів буханки втоптав!

– Ти от що, Льоню! Бери по два буханці під фартушок – і гайда до третього барака. Там Остап Материнчук з голоду помирає. Нехай йому побратими невеликими шматочками дають з водою.

– Зрозумів! Уже біжу! А ти куди?

– А я у перший і у четвертий. Голод – не тітка, як кажуть москалики, а – майже рідний брат. Тут у нас кожен другий голодує, а таких, що вже на ноги не встають, у кожному бараці назбирається з десяток. Так що роботи в нас – непочатий край!

Леонід Краснопольський відчинив важкі металеві двері і хутко побіг у сірий ранок. Омельчук понюхав ароматний буханець і перед тим, як заховати під фартух, поцілував його. Він знав ціну хлібові і запам'ятав її назавжди, адже його вартість – це саме людське життя.

Михайло ліктем відчинив двері до великої кімнати, намагаючись втримати в руках велику каструлю з борщем. Пес, що мирно спав у сінях, занюхавши приємним запахом, і собі захотів прошмигнути до покоїв, з надією, що і йому також перепаде.

– Цигане, на двір! – підвищив Омельчук голос на пса, поглядом вказуючи напрямок, в який собака мав би побігти.

Чорний, мов смола, пес, помісь безпородного й коллі, тихенько заскавулів, але послухався господаря. Омельчук враз почервонів, обличчя спаленіло. «Це ж я собаку колись Циганом прозвав, через те, що такий чорний! – подумав він. – Хоч би гості не почувли!»

Обережно заходячи до покою, старий поглянув на гостей і заспокоївся. Ніхто його не почув. Двоє циганчуків-підлітків сиділи на ліжку і про щось весело гомоніли, поглядаючи в пошарпаний смартфон. Третій їхній братик, на вигляд семирічний, поруч сидів і виводив малюнок фломастером у невеличкому блокноті. Занюхавши запах борщу, він підняв свою чорну кучеряву голову і зацікавлено повів очима в бік дверей. На іншому дивані сиділа молода циганка в кольоровім светрі і повільно заколисувала на руках немовля, щось нашіптуючи та приплямкуючи, а збоку ще одна донька, що заледве вміла ходити, притулилася голівкою до материнських плечей, і про щось мріяла. Глава сімейства Тимофій, у напіврозстебнутій сорочці, сидів за столом і грав на гітарі сумну мелодію:

Ой перед світанком у полі,
Ой, та над ковилою
Ой, перед світанком у полі
Спала нічна мряка

Все, що тебе вабить
Все, що перед тобою постає
Все, що у житті стрінеш –
– все примарний обман.

Побачивши господаря, циган відклав гітару і приязно всміхнувся. Зубів у нього було менше, ніж у Омельчука.

– Повечеряймо, чим Бог послав, – Михайло поставив борщ посеред круглого столу і вийняв із шафки буханку чорного хліба, а також – великий бутель із засоленим салом.

Циганська родина миттєво розсілася навколо столу, і кожен, приборкуючи нетерплячку, чекав своєї черги, коли в його тарілці з'явиться омріяна страва.

– Христе Боже, благослови їжу і всіх за цим столом, – перехрестив Омельчук скромну вечерю і сам важко опустився на крісло.

– Дядьку Мішо, ти віруючий? – запитав Тіма, сьорбаючи юшку.

– Аякже ж, – відповів старий, – он бачиш – святі образи на стінах.

Всі заозиралися навкруги. І справді: на обох стінах висіли ікони з Ісусом Христом та Божою Матір'ю, а ще – вишитий на полотні великий Хрест.

– Ми також віримо в Бога, – промовив тихо Тимофій, – нам без віри – ніяк. На цілому світі тільки ми і Бог десь за зоряним небом.

– А ще такі добрі люди, як ви, – додала дружина Тимофія, яку звали Любишка.

Омельчук приязно всміхнувся усім своїм відкритим обличчям:

– Гість до хати – це Бог до хати. Колись єврейський праведник Авраам прийняв під своїм дахом трьох незнайомців, а це були Ангели Господні.

– Ох, і рідко тепер таких праведників зустрінеш, – Любишка важко зітхнула, – зазвичай женуть з порога мітлюю, погрожують та ще й міцних словець навздогін накидають.

– Така наша циганська доля, – примирливо зафілософствував Тіма, – серед нашого народу більшість добрих, працьовитих та порядних людей, але, як відомо, паскудний кінь псує цілий табун. Злодіїв, пройдисвітів, ворожбитів серед нас небагато, але саме через них про всіх циганів думають погано.

– Мені ваш народ нічого поганого не зробив, – Омельчук витер серветкою масні губи, – проте навіть якщо і так, я не осуджую через вчинки окремих представників цілий народ. За свій довгий вік я бачив різних людей: добрих казахів та росіян і окремих поганих українців. Усіляке траплялося...

– Мамо! А можна ще? – хлопчачи, спорожнивши свої тарелі, блимали очима то на матір, то – на Омельчука.

– Звичайно, дітки, не соромтеся! – Михайло посунув каструлю у їхній бік.

Любишка підвелась з-за столу і насипала дітям борщу, після чого, відвернувшись, взялася годувати найменшу своїм материнським молоком.

– Мій батько був добрим ковалем, – почав розповідати Тіма, – і змалку навчив мене ковальському ремеслу. Я можу викувати тобі косу чи мотику, яка прослужить багато літ і не буде затуплюватися так, як магазинна. Навесні, коли я буду в Берегові (там у мого брата кузня), я викую тобі косу, серп, лопату, все, що треба на господарстві. А влітку, коли будемо йти на схід, обов’язково принесу. Добре, дядьку Мішо?

– Ех, де ж ти був десять літ тому? – добродушно зітхнув старий. – Мені б твої знаряддя вельми знадобились, а тепер... Город віддаю сусідам, щоб собі садили овочі, а мені, старому, багато не треба.

– Все одно привезу! – не вгавав циган. – Ти зробив мені і моїй сім’ї добре діло, гріхом буде тобі не віддячитись.

– Ну, ти все одно приїжджай, – сказав Омельчук, погладивши одного з циганчуків по чуприні. – Зупинися в мене на якийсь час. У саду багато яблук, слив. Є агрус та чорна смородина, а в ставку, поруч, можна легко карасів на юшку наловити.

Михайло зі своїми гостями просиділи до пізнього вечора, оповідаючи одне одному про прожите життя, поневіряння та різноманітні випробування, які випали на їхню нелегку долю. Не раз старий краєм пальця втирав підступну сльозу, що зрадницьки набігала з очей. Циганські діти, вже сонні, проте з цікавістю слухали про визвольну боротьбу Української Повстанської Армії, про Сибірські табори та Казахстанське заслання. Розійшлися спати з відчуттям, що знайомі вже

купу років і просто зустрілися погомоніти, мов давні друзі.

Вранці, поснідавши, всі вийшли надвір. Тимофій, прощаючись, міцно обійняв Омельчука, так що в нього перехопило подих.

– Спасибі тобі, дядьку Мішо, за дах над головою, за їжу, а найбільше – за тепло твого серця!

Омельчук у відповідь поплескав того по плечу.

– Мене в житті немало ось так людей зігріло. Сказав наш Спаситель: «Все, що ви зробили одному з моїх братів найменших, – ви мені зробили». І ти, Тимофію, старайся так жити!

– Дякую, дякую за науку, – циган вклонився старому, а разом із ним – і все його сімейство і, поскрипуючи снігом, побрели у бік залізничної станції.

Маленька дівчинка, що сиділа в батька на руках, довго махала старому ручкою, а наостанок нагородила повітряним поцілунком.

Михайло всміхнувся і перехрестив циганів на прощання. Поруч сидів вірний пес і також проводжав гостей.

– Ходімо, Цигане, – Омельчук погладив густий ворс собаки, – тепер – твоя черга частуватись.

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	3
На псевдо «Стіна»	5
Сліпець.....	110
Останній день війни	116
Добрий самарянин	133

Історично-біографічна повість
та оповідання

Юрій Грешко

На псевдо «Стіна»

Автор обкладинки Олег Саган
Дизайн Джулія Ковальська

Дизайн і верстка Любомири Куськів

Підписано до друку 10.11.2021
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman
Зам. 330 а.

Віддруковано у друкарні МПП «ТАЛЯ»
смт Брошнів-Осада, вул. Шкільна, 2
тел./факс: (03474) 46-8-98, 46-4-38, 2-06-44
e-mail: pp.talya@ukr.net